

Міністерство освіти і науки України
Донбаський державний педагогічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 5

Слов'янськ – 2017

ISSN 2411–6548

УДК 8

ББК 80

Т 338

Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенко ; відп. за вип. С. О. Чайченко]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. – Вип. 5. – 253 с.

Редакційна колегія

- Глущенко В. А.** – доктор філологічних наук, професор (головний редактор) (Донбаський державний педагогічний університет)
- Біличенко О. Л.** – доктор наук із соціальних комунікацій, професор (Донбаський державний педагогічний університет)
- Бріцин В. М.** – доктор філологічних наук, професор (Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України)
- Буніятова І. Р.** – доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка)
- Габідулліна А. Р.** – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
- Загнітко А. П.** – доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет імені Василя Стуса)
- Іванова Л. П.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
- Казаков І. М.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Кудрявцева Л. О.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
- Марченко Т. М.** – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
- Матвєєва Н. П.** – доктор філологічних наук, професор (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
- Маторіна Н. М.** – кандидат філологічних наук, доцент (науково-технічний редактор) (Донбаський державний педагогічний університет)
- Мойсієнко А. К.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
- Овчаренко Н. І.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Просалова В. А.** – доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет імені Василя Стуса)
- Синиця І. А.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний лінгвістичний університет)

Пропоновані науково-методичні студії з мовознавства, літературознавства, методики викладання мови та літератури у ВНЗ педагогічного спрямування та загальноосвітніх закладах присвячено актуальним проблемам сучасної лінгвістики, дидактики та літературного процесу.

Результати репрезентованих наукових розвідок можуть стати в нагоді лінгвістам, літературознавцям, викладачам, учителям, аспірантам, магістрантам і студентам.

The presented scientific methodological studies on Linguistics, Theory and History of Literature, Methodology of teaching language and literature in pedagogical institutions of higher education and comprehensive schools deal with the topical issues of modern Linguistics, Didactics and Literature Process.

The results of the research investigations suggested will be useful to linguists, literary scholars, lecturers, teachers, post-graduate students, undergraduate students seeking a Bachelor's or a Master's degree.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21219–11019Р, видано 04.03.2015 р. (УКРДЕРЖРЕЄСТР)
Друкується за рішенням Вченої ради Донбаського державного педагогічного університету
(протокол № 2 від 21.09.2017 р.)

ISSN 2411–6548

© ДДПУ

Володимир Андрійович Глущенко

(Фото: Фарид Сейфулин)

*Автори статей збірника присвячують їх
доктору філологічних наук, професору, академіку
Міжнародної академії наук педагогічної освіти
Володимиру Андрійовичу Глуценку,
завідувачу міжвідомчої наукової лабораторії «Методологія
та історіографія мовознавства» і кафедри германської
та слов'янської філології Донбаського державного
педагогічного університету,
члену Національної спілки письменників України*

НАШІ ЮВІЛЯРИ

У ТВОРЧОМУ ЗЛЕТІ: до біографії проф. В. А. Глуценка

Упродовж роботи в Донбаському державному педагогічному університеті (з 1975 р. з перервами) доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Володимир Андрійович Глуценко (нар. 6 листопада 1952 р.) зарекомендував себе як педагог з високим рівнем професіоналізму та почуттям обов'язку, талановитий науковець, компетентний фахівець, висококваліфікований спеціаліст, мудрий керівник, неординарний адміністратор і дуже порядна людина.

Володимир Андрійович забезпечує високий рівень викладання дисциплін лінгвістичного циклу на філологічному факультеті ДДПУ: досконало володіє сучасною методикою викладання, творчо поєднує на заняттях сучасні освітні технології з уже випробуваними життєвим досвідом формами та методами роботи. Його заняттям притаманні систематичне використання комплексу ефективних прийомів навчання, різноманітна структура, чітко окреслена мета, конкретні завдання, раціональна організація самостійної роботи студентів, цікавий ілюстративний матеріал. На заняттях завжди наявні творчий настрій та активна участь студентів у навчальному процесі.

Вимогливість Володимира Андрійовича як викладача до студентів супроводжувана гуманним, демократичним ставленням до кожного з них. Таке виконання своїх професійних обов'язків забезпечує високу результативність та якість роботи.

Високого фахового рівня управлінської культури завідувача кафедри Володимир Андрійович Глуценко досяг завдяки застосуванню демократичного стилю керівництва, створенню в колективі сприятливої соціально-психологічної атмосфери, розвитку творчих здібностей для підвищення професійної майстерності викладачів кафедри.

Як завідувач кафедри германської та слов'янської філології (створена 1 грудня 2010 р. з ініціативи проф. В. А. Глуценка) Володимир Андрійович багато уваги приділяє згуртуванню педагогічного колективу; моделює стосунки з підлеглими на принципах довіри, толерантності, взаєморозуміння, довіряє молодим викладачам і піклується про ветеранів. Володимир Андрійович відзначається педагогічним тактом, має високу загальну культуру, стійкі моральні якості.

Керівництво університету й колеги високо цінують В. А. Глуценка за активну роботу з ліцензування й акредитації філологічних спеціальностей в ДДПУ. Адже кафедра германської та слов'янської філології є випусковою і для славістів, і для германістів (магістри й бакалаври – фахівці з російської та української мови та літератури, англійської та німецької мов і зарубіжної літератури). З ініціативи В. А. Глуценка було поєднано в одну спеціальність англійську та російську мови (бакалаврат); завідувач кафедри очолив роботу з відкриття спеціальності «Філологія» в магістратурі нашого ВНЗ (у 2017 р. було здійснено перший набір на денне й заочне відділення). Професор залучив до роботи не тільки своїх підлеглих, а й завідувачів і викладачів інших кафедр філологічного факультету. Щодо провідних позицій, то їх було довірено молодим викладачам з креативним мисленням. Це не могло не дати більш ніж переконливих результатів!

Під науковим консультуванням і керівництвом В. А. Глуценка було захищено докторську та 19 кандидатських дисертацій. На кафедрі успішно працюють колишні аспіранти професора кандидати філологічних наук, доценти О. М. Голуб, А. С. Ніколайчук, А. С. Орел, К. А. Тищенко. Готуються до захисту старші викладачі О. Й. Бурковська, О. В. Піскунов, В. В. Роман. Інші кафедри філологічного факультету підсилили кандидати філологічних наук, доценти С. Ю. Пампура й І. М. Рябініна, а їхній колега Р. М. Ситняк, представник Горлівського інституту іноземних мов, що є нашим структурним підрозділом, нещодавно очолив кафедру! Колишні аспіранти В. А. Глуценка, а тепер кандидати філологічних наук, доценти працюють і в інших містах України. Спільна з Володимиром Андрійовичем робота – це спілкування з мудрим наставником, відданим науці. Кожна така зустріч заряджає творчою енергією, створює бажання дізнатися ще більше і зробити щось самому якнайкраще.

Учні й послідовники Володимира Андрійовича мають високий рівень наукових досягнень. У них сформовані вміння самостійно працювати, аналізувати, узагальнювати, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, використовувати набуті знання в ситуаціях, які потребують нестандартного, креативного осмислення.

Не зайвим буде оприятлення й таких наукових і творчих досягнень Володимира Андрійовича:

– має 340 наукових публікацій із загального, російського та українського мовознавства, з питань сучасного літературного процесу (у тому числі видав 31 книгу); кожна з праць В. А. Глуценка викликає неабиякий інтерес: філологи-славісти й германісти, спеціалісти в царині загального мовознавства високо поцінують

наукову діяльність В. А. Глущенко за зваженість думки, об'єктивність суджень, евристичність висновків;

– створив наукову школу «Методологія та історіографія мовознавства» (на базі Донбаського державного педагогічного університету), представники якої студіюють актуальні проблеми лінгвістичної історіографії та методології лінгвістичного дослідження;

– створив і очолює міжгалузеву наукову лабораторію «Методологія та історіографія мовознавства» (на базі Донбаського державного педагогічного університету разом з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України);

– член спеціалізованих учених рад із захисту кандидатських дисертацій (м. Київ, м. Одеса);

– відповідальний редактор фахового наукового збірника «Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології» (збірник входить до Переліку наукових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук);

– нагороджений нагрудними знаками «Відмінник освіти України» (1999) і «За наукові та освітні досягнення» (2014);

– має досвід викладання за кордоном (Німеччина, Польща, Болгарія);

– член Національної спілки письменників України (з 2015 р.); працює в жанрі поезії (вірші російською та українською мовами) та літературної критики; автор 270 поетичних публікацій (з них майже 260 вийшли друком у 2012 – 2017 рр., у тому числі чотири поетичні збірки: «Ощущение доброго ветра», «Дорога обетованная», «И слово дал ты мне, Господь», «К небесам и птицам»); лауреат премії «Радуги» – журналу художньої літератури й суспільної думки (м. Київ).

Хочеться подякувати ювілярові Володимирі Андрійовичу Глущенко за його невтомний і результативний труд і побажати йому довгих років життя, міцного здоров'я, творчої наснаги, а головне, щоб він довго-довго був поряд з нами!

Мир і добробут у Вашу хату, дорогий Володимире Андрійовичу!

Науково-технічний редактор збірника «Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології» канд. філол. наук, доц. Н. М. Маторіна

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЯ

Глущенко В.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Рябініна І.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Тищенко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'0 + 811.161.1'0

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СТУДІЯХ Є. К. ТИМЧЕНКА

У статті зазначено, що Є. К. Тимченко зробив вагомий внесок у розв'язання проблеми джерел вивчення історії української мови. Проаналізовано низку капітальних праць ученого, що увійшли в золотий фонд вітчизняного мовознавства. Доведено, що пріоритетним джерелом вивчення історії мови в студіях Є. К. Тимченка виступали сучасні діалектні дані; матеріал давніх писемних пам'яток було кваліфіковано як найважливіше серед допоміжних джерел.

Ключові слова: джерела вивчення історії української мови, давні писемні пам'ятки, сучасні говори.

Глущенко В.

– доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Рябинина И.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Тищенко Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ИСТОЧНИКИ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В ТРУДАХ Е. К. ТИМЧЕНКО

В статье отмечено, что Е. К. Тимченко внес весомый вклад в решение проблемы источников изучения истории украинского языка. Проанализирован ряд капитальных трудов ученого, которые вошли в золотой фонд

отечественного языкознания. Доказано, что приоритетным источником изучения истории языка в работах Е. К. Тимченко выступали современные диалектные данные; материал древних письменных памятников был квалифицирован как важнейший среди вспомогательных источников.

Ключевые слова: источники изучения истории языка, древние письменные памятники, современные говоры.

Glushchenko V.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Head of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Ryabinina I.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Tyshchenko K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

THE SOURCES OF THE STUDY OF THE HISTORY OF UKRAINIAN LANGUAGE IN Ye. K. TYMCHENKO'S WORKS

The article stated that Ye. K. Tymchenko made a significant contribution to solving the problem sources study of the Ukrainian language. Analyzed a number of capital works of scientists that entered the golden fund of domestic linguistics. It is proved that the priority source for the history of language in Ye. K. Tymchenko's works were modern dialects; material ancient written records were classified as among the most important auxiliary sources.

Key words: the sources of the study of the history of, ancient manuscripts, modern dialects.

Євген Костянтинович Тимченко (1866 – 1948) – видатний український мовознавець, педагог, перекладач. Дослідник успішно працював у різних царинах лінгвістики.

У першій третині ХХ ст. Тимченко – поряд із П. О. Бузуком, В. М. Ганцовим, Г. А. Ільїнським, А. Ю. Кримським, К. Т. Німчиновим, С. Й. Смаль-Стоцьким – став одним з найбільш яскравих представників генетичного мовознавства в Україні.

Постановка проблеми. Завдяки Тимченку українська лінгвістика отримала низку капітальних праць, що увійшли в золотий фонд вітчизняного мовознавства.

Значними є заслуги Тимченка як лексикографа. Так, у кінці ХІХ ст. редакція журналу «Киевская старина» зусиллями кореспондентів зібрала величезний матеріал для словника сучасної української мови. Тимченко плідно співпрацював з редакцією, завершивши 1998 р., за участю В. П. Науменка, первинне редагування лексикографічного матеріалу. Пізніше кінцеву редакцію,

з додатком власних матеріалів (третина), зробив Б. Д. Грінченко, який почав працювати над словником у 1902 р. [2, с. 84; 8, с. 562–563; 11, с. 6–7], і в 1907–1909 рр. вийшов у чотирьох томах славнозвісний «Словарь української мови» [13].

Надзвичайно вагомим є внесок Тимченка в українську історичну лексикографію [9, с. 68; 11, с. 7].

Учений плідно досліджував – у синхронії й діахронії – фонетику, лексику, словотвір, морфологію, синтаксис української мови, залучаючи до дослідження 1) факти сучасної української мови та інших слов'янських (і ширше – індоєвропейських) мов (Тимченко звертався до явищ і літературних мов, і діалектів), 2) матеріал давніх писемних пам'яток [3, с. 229; 9, с. 64; 7, с. 632].

Це яскраво виявилось, зокрема, в синтаксичних розвідках українського лінгвіста. Так, Тимченко є автором низки ґрунтовних праць, присвячених синтаксису відмінків української мови. Серед них «Функции генитива в южнорусской языковой области» (1913), «Льокатив в українській мові» (1924), «Номінатив і датив в українській мові» (1925), «Вокатив і інструменталь в українській мові» (1926), «Акузатив в українській мові» (1928). Як відзначав М. Г. Булахов, «висновки вченого видаються достатньо переконливими у зв'язку з тим, що він залучає різноманітний матеріал зі споріднених індоєвропейських мов і при аналізі його користується порівняльно-історичним методом» [3, с. 229].

Подібну оцінку ще 1913 р. подав О. О. Шахматов у відгуку на першу з названих синтаксичних праць Тимченка [14]. Монографію «Функции генитива в южнорусской языковой области» Тимченко подав у вчену раду Санкт-Петербурзького університету як магістерську дисертацію. На захисті, що відбувся 23 лютого 1913 р., Шахматов виступив у ролі офіційного опонента [4, с. 51].

Відгук Шахматова на дисертацію українського колеги довго зберігався в архівах, і тільки в 1965 р. його опублікувала Е. І. Коротаєва [10]. Крім відгуку, Шахматову належать і більш значні за обсягом «Наброски возражений на диспуте Тимченка. 23 февраля 1913 г.», опубліковані В. А. Глущенком у 1984 р. [17]. В. А. Глущенко подав і лінгвоісторіографічний коментар до цієї праці (з методологічних позицій) [4, с. 51–52; 5, с. 106]. Серед зауважень Шахматова [17] В. А. Глущенко відзначив орієнтацію автора дисертації переважно на фольклорні джерела, недостатнє використання матеріалу з творів української художньої літератури ХІХ ст., неповноту й непослідовність порівняльно-історичного висвітлення матеріалу (що відбилася у відсутності історичних довідок там, де вони сприяли б розкриттю суті мовного явища, у певній безсистемності паралелей з іншими слов'янськими мовами) [4, с. 51].

Важливою для української компаративістики стала книга Тимченка «Курс історії українського язика : вступ і фонетика» (1927; 2-е вид., 1930). Ця капітальна праця, адресована студентам-філологам, стала значним науковим досягненням. Фонетичну систему української мови розкрито тут і в синхронії, і в діяхронії. Як відзначив М. А. Жовтобрюх, книга «містить глибокий за змістом і докладний матеріал про фізіологію українських звуків та історію становлення системи сучасного українського вокалізму й консонантизму» [9, с. 64]. За словами лінгвіоісторіографа, «з такою всебічною характеристикою їх розвиток, починаючи від праслов'янського періоду й до нашого часу, розглядається в науці вперше, причому в зіставленні з відповідними фактами інших слов'янських мов, а часто з діалектними; як ілюстративний матеріал про фонетичні явища пізнього періоду використовується свідчення писемних джерел» [там же]. Праці Тимченка притаманний системний підхід до звукових одиниць: «кожний звук розглядається не ізольовано, а в його зв'язках з іншими звуками, що може впливати на різну рефлексію в його подальших змінах» [там же].

Вагомим є внесок Тимченка в розробку проблеми джерел вивчення історії української мови.

Аналіз останніх досліджень. Однак це питання в лінгвістичній історіографії залишається недостатньо вивченим. Стисло про джерела вивчення історії мови в українській і російській компаративістиці ХІХ ст. – початку ХХ ст. писав В. А. Глущенко [5, с. 37–39; 49–51; 110–121]. Проблемі джерел вивчення історії мови в українському мовознавстві 10-х – 30-х рр. ХХ ст. присвячено статтю В. А. Глущенко й І. М. Рябіної [6]; докладно про джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. ідеться в монографії І. М. Рябіної [12]. Тут проаналізовано й відповідні погляди Тимченка. Проте спеціальних праць, присвячених внеску вченого в розробку проблеми джерел вивчення історії української мови, у лінгвістиці немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину.

Метою нашої статті є розкриття поглядів Тимченка на джерела вивчення історії української мови у контексті української й російської компаративістики 70-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст., установлення внеску Тимченка в дослідження зазначеної проблеми.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити погляди на джерела вивчення історії мови попередників і сучасників Тимченка; 2) установити внесок Тимченка в дослідження проблеми кола джерел вивчення історії української мови; 3) виявити, які твердження Тимченка зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вчених Харківської, Казанської та Московської шкіл пріоритетним джерелом вивчення історії мови виступали сучасні діалектні дані; матеріал давніх писемних пам'яток було кваліфіковано як найважливіше серед допоміжних джерел [5, с. 49–51; 12, с. 50–54, 60–61]. Такий підхід відбився й у працях П. М. Селіщева та О. Б. Курило [12, с. 61, 65].

У книзі Смаль-Стоцького і Т. Гартнера «Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache» єдиним джерелом вивчення історії української мови виступають сучасні мовні дані без урахування їхнього походження та відносної хронології (у поєднанні зі спрощеною локалізацією) [5, с. 110–111; 12, с. 54–56].

О. І. Соколевський, М. М. Каринський і А. Ю. Кримський вважали пріоритетним джерелом матеріал давніх писемних пам'яток, причому сучасним діалектним даним було відведено констатувальну роль [5, с. 112–116; 12, с. 56–59; 16, с. 328–329].

Цей погляд поділяв Бузук. Проте проведений І. М. Рябініною аналіз [12, с. 64] книги Бузука «Нарис історії української мови» [1] свідчить, що матеріал давніх писемних пам'яток і сучасні діалектні дані є в цій праці рівнозначними джерелами вивчення історії української мови.

Як рівнозначні джерела вивчення історії мови виступають матеріал давніх писемних пам'яток і сучасні діалектні дані в студіях Л. Л. Васильєва, О. М. Колесси, Ганцова, Німчинова [12, с. 65–66].

Розглянемо в цьому контексті вже згадувану нами книгу Тимченка «Курс історії українського язика».

Висвітлення історії української мови Тимченко починає з «того часу, коли ми маємо писані його (язика – В. Г., І. Р., К. Т.) пам'ятки, беручи за «точку еволюції» момент, гіпотетично відбудований на підставі порівняння звуків і форм, засвідчених у найдавніших пам'ятках всіх слов'янських язиків» [15, с. 20–21]. Історія української мови, на думку вченого, починається з другої половини XI ст., «бо перші пам'ятки, де відбилися прикмети нашої мови, сягають саме цієї доби» [там же, с. 21].

Світські пам'ятки XIV ст. (у вигляді різних актів: купчих, записів, наказів тощо) Тимченко вважав багатим джерелом студіювання історії української мови [там же, с. 29].

Писемні пам'ятки XV – XVI ст., з погляду Тимченка, дають ще більше фактичного матеріалу для дослідження історії української мови: таким матеріалом є церковні пам'ятки, різні акти, описи замків, київські пом'яники XVI ст. і низка перекладів українською мовою [там же].

За спостереженнями Тимченка, від XVII і XVIII ст. залишилася

значна кількість різноманітного літературного матеріалу. Це акти, релігійно-полемічні трактати, переклади Святого письма, казання, мемуари, літописи, драматичні твори, вірші, граматики, словники і т. ін. Їхня мова різною мірою близька до «живої» української мови [там же].

Щодо давніх писемних пам'яток, то вони, як вважав Тимченко, мають значні недоліки. Вадами пам'яток духовного змісту найдавнішої доби (XI – XII ст.) є те, що вони писані старослов'янською («староболгарською») мовою й лише списані в Україні; власне українських пам'яток цієї доби немає [там же]. Дослідник відзначав: «Пізніших мовних здобутків, як, наприклад, «Слово о полку Ігоревім» і літописи, ми не маємо в українських правописах чи списках: вони загинули в історичних перевертах... Крім того, церковні здобутки нашої мови XIV – XV ст. знаходились під впливом тогочасної графічної моди середньоболгарських пам'яток, і таким чином під тією модою знаходяться фонетичні прикмети української мови» [там же].

Пам'ятки світського змісту, за Тимченком, також спочатку підлягали графічним впливам церковних пам'яток; пізніше впливали білоруська й польська мови тощо. Автор прийшов до висновку, що саме через це відповідні матеріали мають значні недоліки, які, з погляду Тимченка, не дозволяють назвати писемні пам'ятки пріоритетним джерелом вивчення історії мови.

Тимченко був переконаний: перевагу слід віддавати «живим» говорам: «Всі вказані хиби наших здобутків мовних не дозволяють бачити в них вагоме джерело, цю вагу належить класти на дослідження живої мови у всій різноманітності людських говірок. Виходячи з сучасної системи мови, ми можемо підноситися до найдавніших діб, ідучи за законами зміни звуків і форм і щоразу коригуючи подання пам'яток мовних» [там же, с. 30].

Значення цих тез Тимченка важко переоцінити. Наші спостереження свідчать, що в критиці давніх писемних пам'яток як джерела вивчення історії Тимченко йшов за вченими Харківської, Казанської та Московської шкіл. Особливом значним був вплив Шахматова, з яким упродовж багатьох років співпрацював видатний український лінгвіст. Відзначимо також, що в Тимченка, так само як у вчених Харківської, Казанської та Московської шкіл, пріоритетним джерелом вивчення історії мови виступали сучасні діалектні дані; матеріал давніх писемних пам'яток було кваліфіковано як найважливіше серед допоміжних джерел.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у фронтальному поглибленому вивченні студій Тимченка, присвячених історії української мови на різних рівнях.

Література

1. Бузук П. О. Нарис історії української мови : вступ. Фонетика і морфологія, з додатком історичної хрестоматії / Бузук П. О. – К., 1927. – 98 с.
2. Булахов М. Г. Гринченко Борис Дмитриевич / Булахов Михаил Гапеевич // Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды : биобиблиографический словарь. – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – Т. III. – С. 228–230.
3. Булахов М. Г. Тимченко Евгений Константинович / Булахов Михаил Гапеевич // Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды : биобиблиографический словарь. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – Т. I. – С. 83–84.
4. Глущенко В. А. [Передмова до праці :] А. А. Шахматов. Наброски возражений на диспуте Тимченка. 23 февраля 1913 г. (Неопублікована праця) [Публікація В. А. Глущенко] / В. А. Глущенко // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 51–52.
5. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В. А. Глущенко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
6. Глущенко В. А. Проблема джерел вивчення історії мови в українському мовознавстві 10-х – 30-х рр. XX ст. / В. А. Глущенко, І. М. Рябініна // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 332–336.
7. Дзендзелівський Й. О. Тимченко Євген Костянтинович / Й. О. Дзендзелівський // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т української мови, Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 632.
8. Дзендзелівський Й. О. «Словарь української мови» / Й. О. Дзендзелівський // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т української мови, вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 562–563.
9. Жовтобрюх М. А. Євген Костянтинович Тимченко – вчений і педагог / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 63–69.
10. Коротаева Э. И. К биографии А. А. Шахматова // Филол. науки. – 1965. – № 2. – С. 166–168.
11. Німчук В. В. Є. Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії / В. В. Німчук // Є. Тимченко. Матеріали для словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / упоряд. Німчук В. В., Лиса Г. І. ; відп. ред. В. В. Німчук. – К. ; Нью-Йорк, 2002. – С. 5–13.
12. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. / Рябініна І. М. – Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2011. – 174 с.
13. Словарь української мови / зібрала редакція журналу «Киевская старина» / упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко / з Передмовою до електронного видання Словаря. – К., 1907–1909. – Т. I – IV. – 2971 с.
14. Тимченко Е. К. Функции генитива в южнорусской языковой области / Е. К. Тимченко. – Варшава, 1913. – VIII, 278 с.
15. Тимченко Є. К. Курс історії українського язика : вступ і фонетика / Тимченко Є. К. – Вид. 2-е. – К. ; Харків : Держвидав України, 1930. – Ч. I. – 40 с.
16. Тищенко К. А. Давні писемні пам'ятки як пріоритетне джерело

вивчення історії мови в інтерпретації А. Ю. Кримського / Тищенко К. А. // *Методологія та історіографія мовознавства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – С. 328–331.

17. Шахматов А. А. *Наброски возражений на диспуте Тимченка. 23 февраля 1913 г. (Неопублікована праця) [Публікація В. А. Глущенко] / А. А. Шахматов // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 52–60.*

Орел А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161'34-112

**ОСОБЛИВОСТІ ПІДСИСТЕМИ ВОКАЛІЗМУ
В «ДАВНЬОРУСЬКИЙ ПЕРІОД»**

У статті докладно проаналізовано погляди мовознавців щодо процесів становлення і розвитку підсистеми вокалізму «давньоруського періоду» у світлі загальних тенденцій розвитку фонологічних систем східнослов'янських мов у цілому. Обґрунтовано важливість вивчення історико-фонологічних досліджень славистів із метою підвищення експланаторного рівня фонології та встановлення причиново-наслідкових ланцюгів, результатом яких стало формування фонологічних систем української, російської та білоруської мов.

Ключові слова: «давньоруська мова», східнослов'янські мови, фонологічна система, підсистема вокалізму.

Орёл А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

**ОСОБЕННОСТИ ПОДСИСТЕМЫ ВОКАЛИЗМА В
«ДРЕВНЕРУССКИЙ ПЕРИОД»**

В статье подробно проанализированы взгляды языковедов на процессы становления и развития подсистемы вокализма «древнерусского периода» в свете общих тенденций развития фонологических систем восточнославянских языков в целом. Обоснована важность изучения историко-фонологических исследований славистов с целью повышения экпланаторного уровня фонологии и установления причинно-следственных связей, результатом которых стало формирование фонологических систем украинского, русского и белорусского языков.

Ключевые слова: «древнерусский язык», восточнославянские языки, фонологическая система, подсистема вокализма.

Orel A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

**THE FEATURES OF VOWEL SUBSYSTEM OF «OLD-SLAVIC
PERIOD»**

The views of linguists about the process of vowel subsystem of «Old-Slavic period» language formation and development according to the common tendencies

of East-Slavic phonological systems development are analyzed in the article. The importance of historical phonological investigations studying is founded with the aim of upgrading explanatory level of Phonology and formation causal-investigatory connects the result of which is formation of Ukrainian, Russian and Belorussian phonological system.

Key words: «Old-Slavic language», East-Slavic languages, phonological system, vowel subsystem.

Постановка проблеми. Аналіз історико-фонологічних досліджень дозволив зробити висновок, що єдиного погляду на проблему фонемного складу східнослов'янських діалектів у «давньоруський період» в мовознавстві немає. Ситуація ускладнюється передусім наявністю концептуально різних підходів до визначення фонологічної системи «давньоруського періоду». Лінгвістично-історіографічний аналіз досліджень, присвячених висвітленню окремих аспектів вивчення вокалічної підсистеми «давньоруської мови», дозволив виділити низку дискусійних тез, що потребують уточнення або більш докладного вивчення. Нерозв'язаними залишаються питання про реконструкцію для «давньоруського періоду» таких голосних фонем, як <ѡ>, носові <ѡ̄, ѡ̄̄>, визначення статусу редукованих <ъ, ь>, напружених Ъ, Ы тощо.

Аналіз останніх досліджень. Особливе місце в дослідженні вокалічної підсистеми «давньоруського періоду» посідають праці В. В. Колесова, В. М. Маркова, В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича та ін., присвячені проблемам занепаду редукованих, виникненню акання тощо.

Метою статті є лінгвістично-історіографічний аналіз досліджень, у яких розглянуто питання становлення підсистеми вокалізму в «давньоруський період» розвитку східнослов'янських мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність фонем <ѡ> в діалектах східнослов'янських мов «давньоруського періоду» визнали В. К. Журавльов [5, с. 17–18], В. Г. Макаров [9, с. 6], Ю. Я. Бурмистрович (реконструював в одному піднятті з <у>) [3, с. 147]; не визнали – В. В. Колесов [8, с. 29], В. В. Іванов [6, с. 60–61]. Досліджуючи систему вокалізму пізнього періоду функціонування праслов'янської мови, В. К. Журавльов указав на зміну <*а → ѡ> (через стадію з <*а̄>) [5, с. 12, 17–18]. Проте уточнивши, що <ѡ ← *а̄> збереглося лише в деяких діалектах, тоді як інші діалекти розвинули нове <ѡ>, наприклад, у частині російських діалектів <ѡ> походить з [о] під акутовою інтонацією (такої думки дотримується і В. В. Іванов [6, с. 59–60]), у говорах української мови – з [ѡ̄], яке з'явилося внаслідок подовження перед складом із слабким редукованим [5, с. 18].

Спираючись на ідеї В. К. Журавльова, Є. Х. Широкоград

висунула припущення щодо наявності в «давньоруській мові» початку XI ст. «синтагмо-фонемі» <a:ǣ> ← <ē:ā>, варіантами якої були звуки [ǣ] та [a] [16, с. 83]. За спостереженням Є. Х. Широкоград, у «давньоруський період» з'явився також новий звук [ǣ] з [e], проте це не спричинилося до появи нової фонемі, тому що новий [ǣ] одразу ж збігався з варіантами старої синтагмо-фонемі <a:ǣ> [там же, с. 82–83]. Відрізнялися вони лише тим, що споконвічний [ǣ] сполучається лише з палатальними приголосними, а [ǣ] з [e] – і з палатальними, і з палаталізованими [там же, с. 83]. В. В. Колесов також реконструював фонемі <ǣ> різні за походженням (<ǣ ← ę>, та <ǣ → ě>), проте <ǣ ← ę>, з погляду дослідника, не міг сполучатися з палатальним приголосним, а <ǣ → ě> – сполучався [8, с. 81–82]. На думку Ю. Я. Бурмистровича, у «давньоруській мові» були наявні дві різні фонемі <ǣ> та <a>, які після становлення тембрової кореляції палатальності / непалатальності стали розрізнятися за ознакою ряду тільки позиційно, тобто стали алофонами однієї фонемі <a> [3, с. 173].

На думку В. К. Журавльова, Ф. П. Філіна, тенденцію до деназалізації «успадкували ті праслов'янські діалекти, з яких пізніше розвинулися східнослов'янські мови» [5, с. 18; 14, с. 29]. В. К. Журавльов, Л. Е. Калнинь, В. В. Колесов указали на перехід праслов'янського *<ę → ǣ> (через стадію носового *<ǣ>) [5, с. 17; 7, с. 20–21; 8, с. 80–81]. Ю. Я. Бурмистрович також уважав, що втрата носових відбулася ще в пізній праслов'янський період [3, с. 147–148]. Протилежного погляду дотримувався В. В. Колесов [8, с. 29, 75–83], на думку якого, носові голосні були в «давньоруській мові» й втрачені не раніше X ст. Як указав Ю. Шевельов, до середини XI ст. розрізнення голосних <q> та <u>, а разом з ними <ę> та <a> вже давно було втрачене, щонайпізніше деназалізація носових голосних у протукраїнських діалектах пройшла до середини X ст., хоча «датування її навіть XI ст. виключати не можна, але доказів на це бракує» [15, с. 180, 187]. Щодо переходу <ę → a>, Л. Е. Калнинь реконструювала його дещо інакше: <ę → ǣ>, а вже потім <ǣ → a> [7, с. 8, 20–21, 34–36, 137]. Якщо поєднати погляди В. К. Журавльова та Л. Е. Калнинь на етапи зазначеного переходу, то одержимо реконструкцію в чотири етапи: <ę → ǣ → ā → a>. У дисертації В. А. Глуценка особливо підкреслюється, що поява в зазначеній реконструкції стадій з <ǣ> та <ā> пояснюється здійсненням процесу деназалізації ще до занепаду редукованих, а це унеможлиблює депалаталізацію голосних переднього ряду (тобто перехід <ę → a> одразу не можливий) [4, с. 66].

Цікаво, що В. В. Колесов реконструював для початкової вокалічної системи «давньоруської мови» навіть три носових: крім

<q> та <ę>, ще й носовий <ǫ>, указуючи водночас на фонематичну слабкість носових голосних, їхню синтагматичну нестійкість [8, с. 26–27, 29, 39–40, 75]. За відсутності чітких доказів та пояснень Ю. Я. Бурмистрович критикував зазначені ідеї В. В. Колесова [3, с. 147–148]. Як вже зазначалося, появу носового <ǫ> здебільшого дослідники відносять до праслов'янського періоду, проте система вокалізму східної діалектної групи втратила носовий <ǫ>, як й інші носові голосні.

Після монофтонгізації дифтонгів у пізній праслов'янській мові з'явилися лабіалізовані фонemi $*\langle u \leftarrow \widehat{au}, \widehat{eu} \rangle$ та $*\langle o \leftarrow \widehat{ǫ} \rangle$, отже, успадкована східнослов'янськими діалектами система вокалізму одержала ознаку лабіалізованості. Лабіалізований характер <у, о> визнають усі дослідники «давньоруської мови». Є також припущення щодо лабіалізованого характеру <ъ>, які засновані на тому, що <ъ> походить з праслов'янського $*\langle \widehat{y} \rangle$, а пізніше збігся з <о> [6, с. 59; 8, с. 27–28; 15, с. 119]. Проте, якщо В. В. Іванов визнав лабіалізованість <ъ> ознакою фонематичною [6, с. 59], то у В. В. Колесова зазначена ознака реконструюється тільки на фонетичному рівні [8, с. 27–28]. Свідченням появи позиційної лабіалізації є перехід <ъ> в <ѡ> в деяких діалектах східнослов'янських мов [там же, с. 28]. Гіпотези про можливу лабіалізованість <у> $\leftarrow * \langle \widehat{u} \rangle$ в «давньоруській мові» критикують мовознавці, зокрема В. В. Іванов [6, с. 59]. В. В. Колесов висловив цікаву думку, що праслов'янська лабіалізованість у системі вокалізму «давньоруської мови» була замінена новою фонематичною лабіалізацією, яка пов'язана з включенням <у> в систему фонем [8, с. 27]. З цим пов'язується й поява протетичного $v \leftarrow *u$ в деяких словах із споконвічним лабіалізованим голосним [там же, с. 27, 33].

«Другою лабіалізацією» Ю. Я. Бурмистрович [3, с. 174] назвав перехід <е → о> на початку слів після відпадиння протетичного *j*. Відпадиння початкового *j* перед огубленими голосними Ю. Шевельов вважає останнім виявом тенденції до внутріскладової гармонії, яку протоукраїнські, проторосійські та протобілоруські діалекти успадкували з праслов'янського періоду [15, с. 221]. Збереження *j* перед <о> в деяких словах сучасної української мови (*його, йому*) пояснюється дією аналогії [там же, с. 218]. Перехід <е → о> в середині та на кінці слова має дещо іншу природу, він пов'язаний із занепадом редукованих та формуванням корелятивних відношень за твердістю / м'якістю, тому ми розглянемо це питання пізніше.

Відкритим залишається також питання визначення статусу

редукованих <ъ, ь> та особливих напружених голосних Ъ, Ѣ. Деякі мовознавці, зокрема І. В. Устинов [13, с. 100–101], В. В. Іванов [6, с. 59], визначили <ъ, ь> як надкороткі голосні, протиставлені іншим голосним за часокількісними ознаками. Зважаючи на те що протиставлення голосних за довготою / короткістю дефонологізувалося ще в праслов'янський період, низка дослідників, зокрема В. В. Колесов, Ю. Я. Бурмистрович, поставила під сумнів можливість потрійного протиставлення «давньоруських» голосних за ознаками довготи, короткості та надкороткості (редукованості). Як зазначили В. К. Журавльов, В. В. Колесов [5; 206], ознака часокількісності трансфонологізувалася в ознаку підняття. На думку Х. Бірнбаума [2, с. 73], В. Г. Рудельова [11, с. 5–13] використання терміна «редуковані» або «надкороткі» на позначення голосних <ъ, ь> є невдалим. Адже алофони фонем <ъ, ь> могли реалізовуватися як у слабкій, так і в сильній позиції, причому в сильній позиції могли бути під наголосом, а, за справедливим зауваженням В. Г. Рудельова, надкороткість та наголошеність – «речі несумісні» [там же, с. 5]. Отже, фонемі <ъ, ь> правильніше буде називати голосними високо-середнього чи середньо-високого підняття [3, с. 149; 8, с. 28–29], чи просто середнього [6, с. 58].

Визначаючи фонематичний статус напружених Ъ, Ѣ, здебільшого вчені, як указав Ю. Я. Бурмистрович [3, с. 148], говорять про їхню несамостійність, тому реконструюють їх як алофони фонем <ъ, ь> або <у, і>. Ю. Я. Бурмистрович припустив, що ніяких напружених Ъ, Ѣ в системі вокалізму «давньоруської мови» не було, можливо, «пізніше, уже в російській мові, пройшов відрив частини алофонів від фонем <у, і> й перехід їх в алофони фонем <о, е>, у які перейшли й так звані сильні алофони фонем <ъ, ь>» [3, с. 148]. В українській та білоруській мовах, зазначив дослідник, на місці російських <о, е> залишається <у, і>, наприклад, укр. *молодий*, біл. *малады* [там же]. Ю. Шевельов указав, що <і> та <у> перед <ј> у діалектах української мови, на відміну від російських, трактували по-різному [15, с. 351]. Так, занепад єрів ніяк не вплинув на <у>, тому він зберігся в усіх позиціях, отже, у сучасній мові маємо відповідні пари слів: *мий* і *мию*, *рий* і *рию* [там же]. Звук [л] в слабкій позиції зазвичай трактували як [ь], що спричинялося до його занепаду [там же]. Докладно розглянувши зміни <у, і> перед <ј> у діалектах української мови, Ю. Шевельов зробив висновок про їхню тотожність із змінами в давньобілоруських діалектах [там же, с. 363]. Подібної думки дотримується Ф. П. Філін [14, с. 237–244].

З долею так званих «редукованих» або єрів пов'язана низка

змін у вокалічних підсистемах східнослов'янських діалектів, які хронологічно належать до «давньоруського періоду». Як указав Ю. Шевельов [15, с. 125–129] та інші дослідники, характерною рисою східнослов'янських мов є повноголосся. Повноголосні сполучення -*оро-*, -*оло-*, -*ере-*, -*ело-* виникли з праслов'янських сполучень *tort, *tolt, *tert, *telt (перше повноголосся). Друге повноголосся відбилося непослідовно, за спостереженнями Н. Д. Русинова, переважно в північно-західних діалектах «давньоруської мови» [12, с. 59–60], де занепад редукованих, а з ним і функціонування закону відкритих складів дещо затрималися [3, с. 171–172]. У Н. Д. Русинова ж наявна теза про те, що в групі діалектів, з яких розвинулася сучасна українська мова, закон відкритих складів був відмінений раніше, ніж в інших східнослов'янських діалектах [12, с. 61–71], отже, і друге повноголосся цій мові невідоме.

Єдиним «давньоруським» повноголоссям, яке послідовно відбилося в самотійних східнослов'янських мовах, Ю. Я. Бурмистрович вважає те явище, що в традиційній лінгвістиці відомо під назвою «другого повноголосся» [1, с. 336; 13, с. 139–140; 8, с. 75]. На думку В. В. Колесова, явище «першого повноголосся» виникло в праслов'янський період, а завершується в «давньоруський» уже після занепаду редукованих, і пов'язане воно з тенденцією до відкривання складу та зміною просодичних якостей складу [8, с. 69–70]. «Давньоруське» повноголосся, як указав Ю. Я. Бурмистрович, на відміну від першого повноголосся (яке автор вважає суто праслов'янським), утворилося через стадію «єрового» повноголосся [53, с. 171]. Думку про те, що до занепаду редукованих у «давньоруській мові» написання типу -*ьръ-*, -*ьрь-*, -*ьль-* відбивали реальну вимову, підтримали В. М. Марков [10, с. 178–236] та Ф. П. Філін [14, с. 210–220]. Ю. Шевельов поставив під сумнів зазначені погляди, указуючи на штучність написань з двома єрами, принаймні для давньоукраїнської мови [15, с. 369–370]. Прояснення єрів у голосні середнього підняття <о, е>, вважає Ю. Я. Бурмистрович, спричинилося до нерозрізнення рефлексів першого та другого повноголосся в сучасних східнослов'янських мовах [3, с. 170].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, основні особливості та відмінності в реконструкції підсистеми вокалізму, яку можна вважати початковою (спільною) для всіх східнослов'янських мов у сукупності їх діалектів, ми визначили. Крім того, ураховуючи тісний взаємозв'язок підсистем вокалізму та консонантизму, на який указували ще фонетисти ХІХ ст., дослідники

встановили низку змін у парадигматиці та синтагматиці приголосних, які ми плануємо розглянути окремо.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ахманова О. С. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Бирнбаум Х. Праславянский язык : достижения и проблемы в его реконструкции / Бирнбаум Х. – М. : Прогресс, 1987. – 512 с.
3. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227 с.
4. Глуценко В. А. История фонетической системы русского языка в научной концепции А. А. Шахматова : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Глуценко Владимир Андреевич. – К., 1983. – 198 с.
5. Журавлёв В. К. Из истории вокализма в праславянском языке позднего периода / Журавлёв В. К. // Вопр. языкознания. – 1963. – № 2. – С. 8–19.
6. Иванов В. В. Историческая фонология русского языка. (Развитие фонологической системы древнерусского языка в X – XII вв.) / Иванов В. В. – М. : Просвещение, 1968. – 358 с.
7. Калнынь Л. Э. Развитие корреляции твёрдых и мягких согласных фонем в славянских языках / Л. Э. Калнынь. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 136 с.
8. Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка : учеб. пособие для вузов / Колесов В. В. – М. : Высш. школа, 1980. – 215 с.
9. Макаров В. Г. Звуковая система древнерусского языка в начале XI века / Макаров В. Г. – Чебоксары : Чувашский ГУ, 1972. – 30 с.
10. Марков В. М. К истории редуцированных гласных в русском языке / Марков В. М. – Казань : Казанский ГУ, 1964. – 279 с.
11. Риглер Я. Общеславянское значение проблемы аканья / Риглер Я. // Вопр. языкознания. – 1969. – № 3. – С. 47–69.
12. Русинов Н. Д. Хронология фонетических процессов древнерусского языка : учебное пособие / Русинов Н. Д. – Горький : ГГУ им. Н. И. Лобачевского, 1986. – 80 с.
13. Устинов И. В. Очерки по русскому языку. Часть 1: Историческая грамматика русского языка / Устинов И. В. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1959. – 382 с.
14. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : историко-диалектологический очерк / Филин Ф. П. – М. : Наука, 1972. – 655 с.
15. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Шевельов Ю. – Харків : Акта, 2002. – 1056 с.
16. Широкоград Є. Х. Фонема /ä: a/ у системі вокалізму давньоруської мови початку XI століття / Широкоград Є. Х. // Вісник Харк. ун-ту. – 1974. – № 109. Вип. 9. – С. 76–83.

Роман В.

– старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету
УДК 811.161'373.45''19/20''

**ОЗНАКИ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ
У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.)**

У статті подано короткий огляд процесу адаптації лексичних запозичень в лінгвістичних працях кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст., в яких розглянуто головні ознаки процесу адаптації лексичних запозичень із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації іншомовних слів. Визначено і схарактеризовано головні ознаки процесу адаптації лексичних запозичень у лінгвоісторіографічному аспекті. Зазначено, що досліджуваний період відзначається формуванням й удосконаленням принципів освоєння іншомовного слова та розробкою конкретного механізму визначення етапів і ступенів адаптації запозичень у мові-реципієнті.

Ключові слова: процес адаптації, лексичні запозичення, ознаки лексичного запозичення, етапи і ступені адаптації, мова-реципієнт, лінгвоісторіографічний аспект.

Роман В.

– старший преподаватель кафедры германской и славянской
филологии Донбасского государственного педагогического
университета

**ПРИЗНАКИ АДАПТАЦИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ
В ЯЗЫКЕ-РЕЦИПИЕНТЕ (конец ХХ в. – начало ХХІ в.)**

В статье дан короткий обзор процесса адаптации лексических заимствований в лингвистических работах XIX в. – начала XX в., в которых рассмотрены признаки процесса адаптации заимствований, акцентируя внимания на теоретических проблемах адаптации лексических заимствований. Определены и охарактеризованы главные признаки процесса адаптации лексических заимствований в лингвоисторикографическом аспекте. Отмечено, что анализируемый период характеризуется формированием и совершенствованием принципов освоения иноязычного слова и разработкой конкретного механизма определения этапов и ступеней адаптации заимствований в языке-реципиенте.

Ключевые слова: процесс адаптации, лексические заимствования, признаки лексического заимствования, этапы и уровни адаптации, язык-реципиент, лингвоисторикографический аспект.

Roman V.

– Senior Lecturer, Department of Germanic and Slavonic Linguistics,
Donbas State Teacher's Training University

**FEATURES OF ADAPTATION OF LEXICAL BORROWINGS
IN THE LANGUAGE-RECIPIENT**

(the end of the XXth – the beginning of the XXIst century)

The article outlines the scientific investigations dedicated to the process of adaptation of lexical borrowings in the linguistic works (the end of the XXth – the beginning of the XXIst century) paying attention to the theoretical problems of adaptation of borrowed words. The main features of the process of adaptation of

lexical borrowings have been characterized taking into consideration the linguo-historiographic aspect. It is highlighted that the analysed period is marked by the formation and improvement of the principles of adaptation of borrowed words as well as the definition of stages and degrees of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient.

Key words: *process of adaptation, lexical borrowings, features of lexical borrowings, stages and degrees of adaptation, language-recipient, linguo-historiographic aspect.*

Постановка проблеми. Запозичення слів властиве усім мовам світу на всіх етапах розвитку і є ознакою життєздатності мов. Починаючи з середини ХХ століття освоєння іншомовних слів розглядається не тільки з позицій фонетичного і морфологічного пристосування до норм мови-реципієнта, але й з урахуванням ознак адаптації на словотворчому і семантичному рівнях. Лінгвістична наука збагачувалася багатьма спостереженнями над іншомовними елементами в окремій мові, нагромаджувався і систематизувався матеріал, що, зокрема, стосувався функціонування різноманітних груп лексичних інновацій, усе чіткіше окреслювались завдання, пов'язані з осмисленням різнотипних лексичних запозичень.

Аналіз останніх досліджень. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття мовознавці посилили увагу як до теоретичного осмислення, так і до практичного опрацювання матеріалу. Значення процесу запозичення іншомовної лексики привернула велику увагу багатьох дослідників, серед яких варто назвати Л. Архипенко [1], Я. Битківську [2], Н. Клименко, Є. Карпіловську [7], Л. Крисіна [9], О. Стишова [14] та ін., які почали поділяти загальний процес освоєння іншомовного слова на окремі його етапи, що виділяються на основі ознак лінгвального характеру. Їхні дослідження розкривають специфіку взаємодії мов, причини появи та класифікацію запозичених слів у мові-реципієнті, роль та місце цих запозичень у її лексичній системі.

Активізація лексики іншомовного походження зумовлює різноманітні дискусії в суспільстві взагалі та серед лінгвістів зокрема. Існує декілька підходів до класифікації запозиченої лексики, один з яких заснований на принципі розмежування запозичень за ступенем їх адаптації та їх ролі в мові. У лінгвістичних роботах представлені різні класифікації запозичень, етапи асиміляції та ступені їхньої адаптації. Сучасними дослідниками активно вивчаються процеси освоєння лексичних запозичень на фонетичному, граматичному та лексичному рівнях (Л. Архипенко [1], Я. Битківська [2], Г. Дружин [5], Н. Клименко, Є. Карпіловська [7], Ж. Колоїз [8], Т. Полякова [10], Г. Сергєєва [12] та ін.). Учені зосереджували увагу як на окремих рівнях адаптації, так і на розгляді процесу адаптації в цілому.

Активізація теоретичних та практичних досліджень визначеної проблеми зумовлює різноманітні дискусії. Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність нового звернення до проблеми та її наукового узагальнення, незважаючи на чисельні дослідження, проте в мовознавстві недостатньо приділяється увага лінгвоісторіографічним особливостям процесу адаптації лексичних запозичень. Це зумовлює **актуальність** зазначеної теми дослідження.

Таким чином, **метою** пропонованої статті є висвітлення загальних рис систематизації процесу адаптації запозичень кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. та їх характеристика у лексичній системі мови-реципієнта, що відображаються на усіх рівнях мовної системи. Питання теорії запозичень досі залишається суперечливим, а відтак це позначається на вирішенні конкретних практичних завдань. Отже, **завдання** нашої роботи полягають у розкритті поглядів європейських (у тому числі українських і російських) мовознавців кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. на питання адаптації лексичних запозичень із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації; у визначенні і характеристиці основних ознак адаптації лексичних запозичень у лінгвоісторіографічному аспекті.

Поставлені в дослідженні завдання вирішуються за допомогою актуалістичного методу, який є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [4, с. 6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи той факт, що термін «запозичення» багатозначний і його значення варіюється в різних областях лінгвістики, в даному дослідженні під запозиченням розуміється як сам процес появи і закріплення в мові іншомовного елемента, так і його результат, тобто сам іншомовний елемент. Найбільш загальне розуміння термінів «освоєння» і «адаптація» зводиться до часткового або повного пристосування запозичених слів до фонетико-графічних, граматичних і лексико-семантичних закономірностей мови-реципієнта, тому в даному дослідженні вживаємо їх при описі в якості синонімів. У ході наукового пошуку встановлено, що досі немає єдиної класифікації етапів та ступенів адаптації запозичених лексичних одиниць. Ступінь адаптації запозичень визначається з вступу до синонімічних рядів та в антонімічні зв'язки, з частотності уживання, зі здатності входити до складу фразеологічних одиниць, словотвірної та словозмінної систем та ін. [14, с. 245].

Освоєння іншомовних слів – складний мовний процес, який в силу своєї багатоаспектності розглядається лінгвістами з різних позицій. Кінець ХІХ ст. –початок ХХ ст. відзначився як період, при якому процес освоєння зводився лише до формального уподібнення

іншомовних одиниць системі мови-реципієнта. ХХ ст. визначає інший підхід, заснований на прерогативі функціонального освоєння запозиченої лексики, тобто пристосування іншомовних одиниць до лексико-семантичній системі запозичень. Зазначений етап дослідження (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.) характеризується комплексним аналізом лексичних запозичень, оскільки формальна і функціональна сторона – лише різні аспекти єдиного процесу освоєння, також відзначається формуванням й удосконаленням принципів освоєння іншомовного слова та розробкою конкретного механізму визначення етапів і ступенів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті.

Досліджуються також ознаки асимільованості (адаптації, освоєння – всі ці терміни використовуються як синоніми) лексичного запозичення у мові-реципієнті. Для входження іншомовного слова в систему мови-реципієнті потрібні такі умови: передача іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови, яка запозичує; співвіднесення слова з граматичними класами і категоріями мови-реципієнтора; фонетичне освоєння іншомовного слова; граматичне його освоєння; слотовірна активність; семантичне освоєння іншомовного слова; регулярне використання у мові (для слова, не прикріпленого до якої-небудь спеціальної стилістичної сфери, – у різних жанрах літературної мови; для терміна – усталене вживання у тій термінологічній галузі, яка його запозичила) [9, с. 35].

О. Бондарець виділяє такі ознаки для визначення ступеня освоєння запозичення в мові-реципієнті [3] :

– закріплення лексичного запозичення в словниках (з урахуванням кількості словників, які включили в свої словникові статті певне запозичення, і тип цих словників);

– семантичне і стилістичне освоєння іншомовного слова: кількість значень багатозначного слова; характер тлумачення значень (розширення або звуження значення); наявність або відсутність переносних значень; наявність або відсутність стилістичних позначок та їх характер.

Науковець розрізняє цілу низку рівнів освоєння.

Нульовий ступінь освоєння: слово не зафіксовано в словниках, принаймні вживається в усній та / або письмовій мові. Низький ступінь освоєння: слово зафіксоване в словниках іншомовних слів і / або в словниках сленгу; слово вживається в словниках найчастіше з одним значенням, з яким воно запозичено; тлумачення слова супроводжується стилістичними позначками; у словниках не вказані переносні значення. Середній ступінь освоєння: слово зафіксоване в словниках іншомовних слів і в словниках рідної мови, що відображають мовні зміни певного періоду розвитку мови та в

словниках нових слів; процес зміни семантики слова (поява нових значень) відображено в словникових статтях; тлумачення слова супроводжується стилістичними позначками; у словниках не вказані переносні значення. Високий ступінь освоєння: слово зафіксоване в словниках іншомовних слів та в словниках нових слів; процес зміни семантики слів (частіше звуження значення) відображено в словникових статтях; тлумачення слова може не супроводжуватися стилістичними позначками. Найвищий ступінь освоєння: слово зафіксоване в словниках іншомовних слів і в словниках рідної мови (воно не дається вже в словниках нових слів); значення слова стабілізується; тлумачення слова не супроводжується стилістичними позначками.

Таким чином, головною ознакою, яка свідчить про певний ступінь освоєння лексичного запозичення в мові, є його фіксація в словниках.

Л. Єфремов пропонує наступну низку ознак асимільованості іншомовного слова: 1) регулярне вживання і перехід запозичених слів від покоління до покоління; 2) семантичне освоєння, яке включає в себе набуття нових значень при збереженні першопочаткових, зміна значень і переносне вживання слів; 3) участь запозичених слів у процесі словотворення; 4) подальше фонетичне уподібнення власним словам; 5) ліквідація варіантів вимови і різнобою у граматичному оформленні; 6) витіснення запозиченим словом інших слів (власних чи іншомовних за походженням) [6, с. 18–21].

На думку Ю. Сорокіна, іншими ознаками, якими характеризується лексичне запозичення (асимільоване у мові-реципієнті), є широке й інтенсивне вживання слова у мові, у різних її стилях, у різних авторів, особливо в авторів, які є представниками різних поколінь, різних напрямків і громадських угруповань; поява у запозиченого слова похідних на ґрунті даної мови і підпорядкування його словотвірним законам мови-реципієнта; усунення смислової дублетності слова, причому диференціація його за значенням стосовно найближчих синонімів на ґрунті даної мови є дуже суттєвою ознакою освоєння іншомовного слова.

За Ю. Сорокіним, фразеологічна активність слова, різноманітність його можливих поєднань з іншими словами мови-реципієнта і різноманітність його можливих застосувань є факультативні ознаки адаптації лексичного запозичення у мові-реципієнті [13, с. 62].

В аспекті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне підкреслити, що базою для дослідження зазначеного питання може слугувати бачення процесу адаптації іншомовних слів Л. Крисіна. До

облігаторних ознак учений зараховує лише ті, які необхідні і в той же час достатні для того, щоб уважати іншомовне слово запозиченим лексичною системою мови. До факультативних ознак він відносить фонетичну, граматичну асиміляцію іншомовного слова і його словотвірну активність, мотивуючи це тим, що існують і активно вживаються слова, не асимільовані граматичною і фонетичною системами мови-рецептора. Стосовно необхідності фонетичної і граматичної оформленості іншомовного слова за законами мови-реципієнта, то це можна пояснити комунікативною функцією слова. Слово не може вживатися у мові поза граматичними категоріями, і тому включення іншомовних лексичних одиниць до системи морфологічних і синтаксичних парадигм мови-реципієнта є не процесом, а миттєвим актом, тобто іншомовне слово, входячи в мову, відразу ж набуває нормальних для мови-одержувача синтагматичних і парадигматичних відношень із іншими елементами тексту [1, с. 28–33].

Характеризуючи вищезазначене положення, Л. Архипенко віддає належне класифікації ознак асимільованості іншомовного слова у мові-рецепторі, яка була запропонована Л. Крисінім. Науковець вважає, що для визнання входження іншомовного слова до системи «нової» мови, що запозичує, усі ознаки є суттєвими, але вони характеризують різні етапи освоєння іншомовного слова [1, с. 6–7].

Кожна з названих вище ознак по-своєму впливає на процес освоєння лексичних запозичень, на певний час, необхідний для їхньої адаптації до системи мови-реципієнта, на ступінь і способи трансформації в системі.

Л. Архипенко, досліджуючи процес адаптації на всіх рівнях в українській мові, запропонувала класифікацію ознак асимільованості іншомовного запозичення і визначила початковий етап, поглиблений та етап повного освоєння, кожному з яких відповідає певний ступінь адаптації: низький, середній та найвищий [1, с. 6–7]. В структурі кожного етапу виділяються ознаки запозиченого слова, які стосуються всіх рівнів мови-реципієнта, а саме: 1) фонетичного, у тому числі графіки й орфографії; 2) лексико-семантичного; 3) морфологічного, у тому числі й словотвору; 4) семантичного, а також рівня мовленнєвого, комунікативного.

Зазначимо, що у роботах мовознавців зазначеного періоду виділені ознаки в цілому відображають послідовність процесу адаптації лексичного запозичення на основі головних ознак кожного із етапів цього процесу, але деталізації названих ознак немає; недостатньо подано й диференціацію ознак, пов'язаних із різними рівнями мовної системи.

Висновки. Таким чином, розглядаючи наукові роботи зазначеного періоду, доходимо висновку, що для лексикологічних праць кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. характерним є комплексний аналіз лексичних запозичень, оскільки формальна і функціональна сторона – лише різні аспекти єдиного процесу освоєння, також зазначений період відзначається формуванням й удосконаленням принципів освоєння іншомовного слова та розробкою конкретного механізму визначення етапів і ступенів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Зазначимо, незважаючи на емпіричний характер даної проблематики, вивчення лінгвоісторіографічних джерел з зазначеної проблеми дозволило констатувати необхідність подальших ґрунтовних досліджень процесу адаптації лексичних запозичень (на різних етапах їх освоєння) у мові-реципієнті.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному вивченні положень лінгвістів стосовно досліджуваної проблеми, зокрема дослідження екстра- та інтралінгвальних причин уходження і адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Необхідність вивчення запозичених слів обумовлена рівнем і частотою мовних контактів, збільшенням міжмовного обміну та освіченістю суспільства.

Література

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): дис... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Михайлівна Архипенко / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2005. – 230 с.

2. Битківська Я. В. Тенденції засвоєння та розвиток семантики англізмів у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ярина Володимирівна Битківська. – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.

3. Бондарец О. Э. Иноязычные заимствования в речи и в языке: лингвосоциологический аспект / О. Э. Бондарец. – Таганрог : Изд-во Таганрог, гос. пед. ин-та, 2008. – 144 с.

4. Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / Глуценко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

5. Дружин Г. В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика : автореф. дис. ... ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Геннадій Вікторович Дружин. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.

6. Ефремов Л. П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов : автореф. дис... канд. филол. наук / Л. П. Ефремов. – Алма-Ата, 1959. – 21с.

7. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [моногр.] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий

Дім Дмитра Бурога, 2008. – 434 с.

8. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація: [моногр.] / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 310 с.

9. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.

10. Полякова Т. М. Лексические инновации иноязычного происхождения в современном русском языке (на материале языка СМИ последнего десятилетия XX – начала XXI века) : дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / НАН Украины; Институт языковедения им. А. А. Потебни. – К., 2004. – 246 л.

11. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3–17.

12. Сергеева Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Харківськ. держ. ун-т. – Х., 2002. – 16 с.

13. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е годы XIX века / Ю. С. Сорокин. – М. ; Л., 1965. – 159 с.

14. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.

15. Chrystal D. Global understanding for global English / David Chrystal. – Вестник МГУ. – Сер. 19. – Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 4. – С. 13–28.

Найда А.

*– кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу
Дніпровського державного технічного університету*

УДК 811.161

ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЯ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ

У статті подано концепції українських та російських мовознавців стосовно процесу фразеологізації стійких народних порівнянь, які на сьогодні є досить актуальними в мовознавстві. Проаналізовано вузьке та широке трактування процесу фразеологізації стійких народних порівнянь. Обґрунтовано тезу про стійке народне порівняння як фразеологічну одиницю. Виділено визначальні ознаки фразеологічних одиниць: семантичну цілісність, відтворюваність, метафоричність, нарізнооформленість. Традиційно в дефініціях фразеологічних одиниць подаються декілька ознак, які дослідники вважають визначальними: семантична цілісність (В. В. Виноградов), відтворюваність (М. М. Шанський), фразеологічна відтворюваність (Л. І. Ройзензон), метафоричність (Б. О. Ларін, А. В. Кунін, О. М. Бабкін), стійкість (В. П. Жуков), нарізнооформленість (Л. Г. Скрипник) тощо.

***Ключові слова:** стійке народне порівняння, фразеологічна одиниця, семантична цілісність, відтворюваність, метафоричність.*

Найда А.

*– кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода
Днепропетровского государственного технического университета*
ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЯ УСТОЙЧИВЫХ НАРОДНЫХ СРАВНЕНИЙ

В статье дана оценка концепциям украинских и российских языковедов относительно процесса фразеологизации устойчивых народных сравнений,

что на сегодня является актуальным в языкознании. Традиционно в дефинициях фразеологических единиц подаются признаки, которые исследователи называют определяющими: семантическая целостность (В. В. Виноградов), воспроизводимость (Н. М. Шанский), фразеологическая воспроизводимость (Л. И. Ройзензон), метафоричность (Б. А. Ларин, А. В. Кунин, О. М. Бабкин), устойчивость (В. П. Жуков), раздельнооформленность (Л. Г. Скрипник) и т. д. Проанализированы узкое и широкое трактования процесса фразеологизации устойчивых народных сравнений, тезис об устойчивых народных сравнениях как фразеологических единицах. Выделены признаки, которые исследователи называют определяющими: семантическая целостность, воспроизводимость, фразеологическая воспроизводимость, метафоричность, устойчивость, раздельнооформленность.

Ключевые слова: фразеологизация, устойчивые народные сравнения, семантическая целостность, воспроизводимость метафоричность.

Naida A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Translation, Dnipro State Technical University

PHRASEOLOGY OF CONSTANT ETHNICAL UNITS

The article gives the analysis of national cultural specifics theories of phraseological units. Analysis of the objects types taken for comparison shows the extraordinary diversity of associations and parallels that arise in society while a character, a situation and a person's appearance are described.

Key words: scientific method, phraseological units, linguistic method, constant ethnical units.

Постановка проблеми. Дослідження процесу фразеологізації стійких народних порівнянь на сьогодні є досить актуальним в українському мовознавстві. Традиційно в дефініціях фразеологічних одиниць подаються декілька ознак, які дослідники вважають визначальними: семантична цілісність (В. В. Виноградов), відтворюваність (М. М. Шанський), фразеологічна відтворюваність (Л. І. Ройзензон), метафоричність (Б. О. Ларін, А. В. Кунін, О. М. Бабкін), стійкість (В. П. Жуков), нарізнооформленість (Л. Г. Скрипник) тощо. Проаналізовано мотиви й шляхи фразеологізації стійких народних порівнянь.

Аналіз останніх досліджень. У пропонованій статті наводиться авторська оцінка тих концепцій лінгвістичного методу, які відбилися в студіях українських і російських мовознавців. Алефіренко М. Ф., наприклад, подає таке визначення фразеологічної одиниці: «Фразеологізм – це відтворюваний у мовленні зворот, побудований за зразком сурядних або підрядних словосполучень непередикативного або передикативного характеру, що має цілісне (або рідше – частково цілісне) значення й сполучається зі словом» [2, с. 24]. На думку Л. Г. Скрипник, «фразеологізм – це лексико-граматична єдність компонентів, двох або більше,

нарізнооформлених, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично» [6, с. 45]. Визначення фразеологічної одиниці, яке запропоноване лексикографами Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН України, називає фразеологізмом мовну одиницю, яка має специфічне фразеологічне значення, створюване здебільшого внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення, граматичні категорії й має постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність. Таким чином, традиційно фразеологічна одиниця тлумачиться як стійке словосполучення, основною ознакою якого називають відтворюваність фразеологізму як готової цілісної одиниці.

При осмисленні еволюції стійких народних порівнянь зміцнилася думка про те, що засади формування української компаративної фразеології найефективніше досліджувати з урахуванням особливостей семантики, системного характеру фразеотвірних процесів у межах стійких народних порівнянь. Звідси постає основна **мета роботи**: з'ясувати семантичні й структурні засади формування стійких народних порівнянь, дослідити процес їх фразеологізації.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- визначити теоретичні засади фразеологізації стійких народних порівнянь;
- опрацювати погляди вчених, які досліджували це питання;
- здійснити аналіз мовознавчих концепцій;
- виявити та описати основні шляхи фразеологізації стійких народних порівнянь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обґрунтування належності стійкого народного порівняння до фразеології почнемо із з'ясування взаємодії порівняння й метафори, бо, на думку видатного фразеолога В. М. Огольцева, «процес фразеологізації стійкого порівняння полягає в перетворенні компаративного значення сполуки в метафоричне. Таке перетворення (або перехід) зумовлює, з одного боку, близькість, а з іншого боку, відмінність вихідних семантичних категорій – порівняння й метафори» [5, с. 60]. Порівняння, як і метафора, характеризує об'єкт шляхом виявлення схожості. Цілком мотивованою видається кваліфікація порівняння й метафори як потенційно співвідносних у плані мисленнєвого процесу. До останнього часу в системі традиційних понять літературознавства й стилістики визначення порівняння й метафори були не дуже чіткими й не містили конкретних вказівок на їх

розмежувальні ознаки. Дослідники визнають, що порівняння та метафора мають спільні ознаки: логіко-компаративну структуру, здатність створювати фразеологічні асоціації на основі схожості предметів чи явищ. Однак така принципова єдність не заважає традиційному розмежуванню цих двох видів фразеологізмів. У сучасній лінгвістиці існує погляд на порівняння як основу для виникнення метафори, як на початковий етап метафоризації, що дає підставу стверджувати, що метафора ґрунтується на порівнянні. Більшість дослідників вважають, що початковий етап будь-якого пізнання зводиться до порівняння, що сам процес пізнання є процес порівняння.

Для розрізнення порівняння й метафори слід враховувати, що принципова відмінність між порівняльним (денотативно-сигніфікативним) і метафоричним найменуванням знаходить відображення в мові як відношення між компонентами порівняльної структури: *об'єктом, основою й показником*. Відомо, що компаративема має чітко окреслену структуру – об'єкт порівняння, показник порівняльних відношень, образну основу порівняння, а метафоричне утворення не підлягає компонентному аналізу. Компоненти стійкого народного порівняння існують незалежно один від одного, а метафоричне найменування утворює новий семантичний комплекс. З приводу цього В. М. Огольцев констатує: «Якщо у звичайному слові акт найменування є актом ототожнення цього предмета з класом предметів на основі істотної для них ознаки, то в метафоричному найменуванні конкретний предмет ототожнюється з класом предметів, спираючись на неіснуючу ознаку» [5, с. 61]. Денотативно-сигніфікативне найменування є результатом ототожнення предмета з класом предметів того ж роду, а метафоричне найменування є результатом ототожнення конкретного предмета з класом предметів іншого роду. Порівняння як денотативно-сигніфікативне найменування не створює нового й цілісного інформаційного об'єкта, тобто не здійснює змістового синтезу, який призводить до утворення нового концепту. Результатом порівняння не є єдиний семантичний комплекс або нове значення. Процес метафоризації, навпаки, передбачає виникнення нового значення: початковим етапом утворення метафори є фіксація свідомістю мовця подібності предметів чи явищ. Разом з тим у метафорі відбувається не просто уподібнення, а певний перерозподіл ознак, які запускаються в синтез шляхом їх вирівнювання на основі аналогії, що завершує когнітивну обробку в межах цілісного концепту.

Отже, метафора, з одного боку, ґрунтується на порівнянні, являючи собою в семантичному плані «згорнуте порівняння», а в

структурному – «стисле порівняння без використання порівняльних слів «як», «подібно» тощо, які виражають одночасно понятійну близькість і віддаленість». З другого боку, метафора може входити до складу порівняльних конструкцій, певним чином впливаючи на їх загальний зміст. Таким чином, порівняння тісно взаємодіють з метафорами. При цьому порівняння й метафори – це два різних способи вираження подібності.

Враховуючи те, що кожен фразеологізм в період становлення являє собою метафору або порівняння, ми можемо констатувати, що стійке народне порівняння є фразеологізмом.

З'ясування механізму реалізації порівняльної семантики передбачає врахування ролі показників порівняльних відношень у структурі стійкого народного порівняння як об'єкта фразеології. Специфікою таких структур є семантичне зближення показника порівняння з основою порівняння, внаслідок чого вона втрачає значення предметності й позначає разом з порівняльним сполучником тільки ознаку. Виступаючи засобами вираження синтаксичного зв'язку між компонентами стійкого народного порівняння, порівняльні сполучники вносять до його загальної компаративної семантики специфічні значеннєві відтінки. Це означає, що показник порівняння як такий функціонує виключно в поєднанні з іншими компонентами стійкого народного порівняння (основою порівняння та образним конкретизатором). Семантично стійкі єдності показника й основи порівняння в стійких народних порівняннях виявляють різний ступінь «семантичної злитості», що залежить від того, наскільки яскраво виявлено в конструкції елементи порівняння, їх компаративні відношення. Завдяки тому, що стійкі народні порівняння генетично сягають порівняльних конструкцій, вони зберігають у своєму складі показник *як* (*мов, ніби*), хоча порівняльний зміст у них фактично втрачений. Окрім згаданих, в українській мові широко функціонують фразеологічні утворення, семантика яких частково (більшою чи меншою мірою) мотивується значенням їх компонентів: *ховається від роботи як собака від мух; надувся як ропуха; руки як копиточки; чистий як кришталь; сивий як циганський король*. Такі фразеологізми загалом зберігають структурні риси нефразеологічних порівняльних конструкцій, але на семантичному рівні виявляють певну специфіку: характеризуються семантичним зміщенням, тобто репрезентують інтенсифікацію певної ознаки. У цьому разі, як констатує М. Ф. Алефіренко, «своєрідністю структури КФО (компаративних фразеологічних одиниць) ... є трикомпонентний склад. Трикомпонентна структура КФО містить *tertium comparationis*, порівняльний сполучник і агент порівняння. Компонент компаративної конструкції, що виражає референт

порівняння, залишається за межами фразеологізму. Трикомпонентне зрощення ... є ... наслідком семантичного зміщення у компаративній конструкції під час її перетворення в одиницю фразеологічного рівня мови» [2, с. 44]. Саме воно стає найбільш стійкою частиною компаративної фразеологічної одиниці. Такий семантичний перерозподіл у структурі компаративними призводить до послаблення її порівняльної семантики. Компоненти зрощення – елементи порівняльної конструкції – десемантизуються і в сукупності стають носієм нового, переносного значення, первинне ж значення їх як складників компаративними нівелюється: *виріс як кіт навсидячки / має дуже малий зріст/; (біжить) як окропом ошпарений /дуже швидко/*. Саме це і викликало заперечення дослідниками наявності порівняльного змісту в аналогічних утвореннях. Усе сказане дає змогу зробити висновок, що перетворення порівняльних конструкцій у стійкі народні порівняння може здійснюватися формальним перетворенням компаративної конструкції на метафоричну, що досягається відкиданням порівняльного сполучника: *курка в попелі – як курку в попелі; на вербі грушки – як на вербі грушки; муха в сметані – як муха в сметані; єгипетська мума – як єгипетська мума; мельникова курка – як мельникова курка; голий у кропиві – як голий у кропиві; курка лапою – як курка лапою; курка з крашанкою – як курка з крашанкою*.

Порівнюючи один предмет з іншим, мовець установлює між ними певні семантичні зв'язки, які на рівні стійкого порівняння реалізуються як відношення між його компонентами, що здійснюються за допомогою показника порівняння відношень. Засобами вираження порівняльних відношень у стійких народних порівняннях є показники «ЯК», «МОВ», «НЕМОВ», «НАЧЕ», «НІБИ». Особливістю стійких народних порівнянь можна назвати взаємозамінюваність показників порівнювальних відношень. При цьому їх субституція суттєво не впливає конотацію порівняльної конструкції.

Це, власне, і дозволяє говорити про те, що за характером семантичних зв'язків між компонентами доцільно називати фразеологічними одиницями стійкі народні порівняння.

Інші вчені вважають відтворюваність недостатньою ознакою фразеологізму. Так, Л. А. Лебедева констатує, що характерними ознаками фразеологізму є, поряд із відтворюваністю в мовленні, цілісність значення, семантична й структурна злитість компонентів. Хоча в лінгвістиці існує також думка, що різний ступінь семантичної злитості компонентів ще не є достатнім фактором для вилучення певних одиниць розряду фразеологічних, а отже, і зумовлює правомірність їх класифікації за схемою, запропонованою

В. В. Виноградовим, яка ґрунтується саме на врахуванні ступеня семантичної злитості. В. М. Білоноженко визначає відмінності між словом і фразеологічною одиницею так: «1) ціліснооформлена – нарізнооформлена; 2) має лексичне значення – має фразеологічне значення; 3) утворена з сполучення морфем або однієї морфемі – утворена з сполучення слів (точніше, словесних елементів); 4) поза фразеологізмом має вільну сполучуваність – компоненти мають вузьку сполучуваність» [3, с. 31]. З таким визначенням ми можемо погодитися, хоча остання теза нас не зовсім переконує, бо, на нашу думку, не всі компоненти фразеологічних одиниць мають вузьку сполучуваність, наприклад – *летіти стрілою; летіти вихором; летіти соколом*. Наведені фразеологізми є ілюстрацією того, що їх компоненти здатні сполучуватися між собою в різних комбінаціях. Питання стійкості структури фразеологізмів залишається проблемним, її «інколи ототожнюють із абсолютно постійністю й незмінністю компонентів, а також з їх фіксованим порядком розташування» [3, с. 49]. Поділяємо думки В. М. Білоноженко про те, що склад компонентів фразеологізму є завжди постійним, а будь-яка зміна сприймається як новотворення, не властиве системі мови.

Фразеологічні одиниці як продукт особливого способу вторинної номінації з'являються в мовленні для поповнення відсутніх засобів найменування нових відтінків понять, що вже названі відповідними мовними одиницями. Результатом такої непрямой номінації є стійкі звороти з особливою фразеологічною семантикою, яка характеризується напруженою взаємодією форми й змісту стійкого словосполучення. Складність семантики фразеологічної одиниці зумовлена комбінаторністю фразеологічного значення, що об'єднує пряме значення первинного найменування поняття, додаткові відтінки значення, образність, а також емоційність, оцінність як елементи конотативного значення. Саме тому в складі фразеологічного значення виділяються три аспекти: сигніфікативний, денотативний і конотативний. Денотативний аспект виражає співвіднесеність фразеологічної одиниці з предметами й явищами навколишнього світу, їх ознаками, властивостями тощо. Під сигніфікативним аспектом фразеологічного значення розуміємо обсяг інформації, що несе фразеологічна одиниця стосовно позначуваного нею елемента дійсності, тобто зміст узагальненого поняття, реалізованого в значенні фразеологічної одиниці. Конотативний аспект виражає ставлення суб'єкта до предметів, явищ навколишнього світу, тобто їх оцінку – позитивну чи негативну. Тому, на відміну від сигніфікативного, конотативний аспект значення часто позначає не реальні властивості предметів, явищ, а властивості, якими наділяє їх людина. Фразеологія значення, таким

чином, має подвійний характер: з одного боку, воно здатне вичленяти об'єкт позначення (денотативно-сигніфікативний аспект), з другого – нести інформацію про ставлення мовця до позначуваного об'єкта (конотативний аспект). Будучи продуктом оцінної діяльності свідомості, конотація є опосередкованим відображенням дійсності, а, отже, нерозривно пов'язана з денотативно-сигніфікативним змістом. Таким чином, саме завдяки конотативному аспектові стійке народне порівняння стає власне фразеологізмом, бо відомо що фразеологічне значення є перш за все образне, переносно-метафоричне. Саме переносне значення, образ, виступає найчастіше фактором, який «цементує» вільне словосполучення, забезпечуючи його семантичну цілісність, нерозкладність. Відповідно до найбільш загальноновизнаних поглядів на природу й сутність стійких зворотів мови фразеологізми як продукт особливого способу вторинної номінації утворюють особливий рівень у мові.

Перелічені категоріальні ознаки дозволяють певною мірою чітко виділити особливу групу мовних одиниць, що мають лише їм властиву своєрідність, і відмежувати їх від стійких одиниць інших типів.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Фразеологічні одиниці як продукт особливого способу вторинної номінації з'являються в мовленні для поповнення відсутніх засобів найменування нових відтінків понять, що вже названі відповідними мовними одиницями. Результатом такої непрямой номінації є стійкі звороти з особливою фразеологічною семантикою, яка характеризується напруженою взаємодією форми та змісту.

2. Традиційно в дефініціях фразеологічних одиниць подаються декілька ознак, які дослідники вважають визначальними: семантична цілісність, відтворюваність, фразеологічна відтворюваність, метафоричність, стійкість, нарізнооформленість. Основною ознакою фразеологізму дослідники називають відтворюваність його як готової цілісної одиниці. При цьому ґрунтуємося на тому, що конструктивними ознаками фразеологічної одиниці є: *функція непрямой номінації; лексико-граматична стійкість складу; структурна нарізнооформленість; образність; здатність оцінювати.*

3. Порівняння й метафори є потенційно співвідносними в плані мисленнєвого процесу. Основними критеріями їх розмежування є: порівняння має чітко окреслену структуру / метафора не підлягає точному компонентному аналізу; результатом порівняння не є єдиний семантичний комплекс / процес метафоризації передбачає виникнення нового значення. Перетворення компаративного

значення порівняльної конструкції в метафоричне створює передумови для процесу фразеологізації стійкого порівняння, бо метафоричність є однією з ознак фразеологізму.

4. З'ясування механізму реалізації порівняльної семантики показало, що специфікою таких структур є семантичне зближення показника порівняння з основою порівняння, внаслідок чого показник порівняльних відношень перестає виконувати свою функцію й залишається в конструкції традиційно. За характером семантичних зв'язків між компонентами доцільно називати стійкі народні порівняння фразеологічними одиницями.

5. Оцінка надає порівнянню властивостей фразеологічної одиниці, бо стійке народне порівняння завжди є засобом образного відображення індивідуальної ознаки й вираження емоційно-оцінного ставлення людини до дійсності. Переважна більшість стійких народних порівнянь, виявляючи поняттєву реалізацію, виконують оцінно-характеристичну, експресивну, образну, узагальнюючу функції, тому значення їх є єдиним і цілісним, а, отже – фразеологічним.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Харків : Вища школа, 1983. – 137 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків, 1987. – 210 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів : монографія / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 154 с.
4. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Высшая школа, 1989. – 287 с.
5. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцев. – Санкт-Петербург, 2010. – 158 с.
6. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К., 1973. – 280 с.

Маторін Б.

*– старший викладач кафедри російської мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету*

УДК 81'365.5"18/20"

ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

В ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ ХІХ ст. – початку ХХ ст.

У статті подано оцінку наукових позицій граматистів щодо проблеми статусу членів речення і принципів їх виділення в лінгвістичній науці ХІХ ст. – початку ХХ ст. Встановлено, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства. Окреслено перспективи подальшого дослідження членів речення.

Ключові слова: лінгвоісторіографія, члени речення, принципи виділення членів речення.

Маторин Б.

– старший преподаватель кафедры русского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета

**ВЫДЕЛЕНИЕ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ
В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ НАУКЕ XIX в. – начала XX в.**

В статье дана оценка научных позиций грамматистов по проблеме статуса членов предложения и принципов их выделения. Установлено, что нового было внесено лингвистами в решение этой проблемы и какое это имеет значение для языкознания. Определены перспективы дальнейшего исследования членов предложения.

Ключевые слова: лингвоисториография, члены предложения, принципы выделения членов предложения.

Matorin B.

– Senior Lecturer, Russian Language and Literature Department,
Donbas State Teachers' Training University

**SEPARATION OF MEMBERS OF SENTENCE IN LINGUISTIC
SCIENCE OF THE 19TH - THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES**

In the article it is presented the appraisal of the scientific positions of the grammarians concerning the problem of the status of the parts of the sentence and principles of their separation. New ideas introduced by these linguists and their role in Linguistics have been outlined. Potential future directions of research into members of the sentence have been stated.

Key words: Linguistic Historiography, parts of the sentence, the principles of classification of members of the sentence.

Постановка проблеми. На сьогодні в лінгвістиці однією з суперечливих й актуальних залишається проблема статусу членів речення і принципів їх виділення. Сьогодні потребує нового переосмислення синтаксична категорія членів речення, теоретичне обґрунтування якої сформувалося історично в традиційній лінгвістиці. Це зумовлено тим, що поняття членів речення сучасні науковці намагаються переосмислити на тій підставі, що воно не висвітлює суті синтаксичних явищ у реченні, а самі члени речення не завжди однозначно відображають семантичні його аспекти.

Аналіз останніх досліджень. При розв'язанні окресленої проблеми заслуговують на увагу наукові позиції граматистів XIX ст. – початку XX ст., а саме: М. І. Греча, О. Х. Востокова, Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, О. М. Пешковського, Д. М. Овсяннико-Куликовського, О. О. Шахматова та інших мовознавців.

Метою статті є лінгвоісторіографічне дослідження проблеми членів речення і принципів їх виділення, а також висвітлення різних поглядів на окреслену проблему в працях граматистів XIX ст. – початку XX ст.

Ця мета конкретизується в таких завданнях:

1) проаналізувати позиції граматистів XIX ст. – початку XX ст. щодо проблеми вивчення членів речення;

2) встановити, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства;

3) окреслити перспективи подальшого дослідження членів речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальна теорія визначення й розмежування членів речення має складну і тривалу історію. Історія наукового синтаксису об'єднує кілька етапів, які характеризуються різними напрямками пізнання й опису синтаксичних об'єктів. Відповідно до цього у граматиці відомі три напрями, які науковці виділяють у певній хронологічній послідовності, – логічний, психологічний і формальний. Науковий синтез цих напрямів покладено в основу традиційного (нормативного) синтаксису, що послідовно запроваджували у шкільній практиці. Проте у 20-і – 40-і рр. XX ст. новітні наукові дослідження граматистів спричинили перегляд традиційного розуміння сутності речення і його компонентів – членів речення. На відмінних від традиції засадах почали розвивати нові напрями, створювати нові концепції синтаксичної теорії. Такі підходи щодо вивчення членів речення пов'язані передусім з комунікативним і семантичним аспектами речення.

Наявність низки теорій членів речення в лінгвістичній науці свідчить про те, що мова – складна структура, яка об'єднує неоднорідні за властивостями і функціями елементи. Досліджуючи речення як своєрідну формально-синтаксичну мікросистему, сучасні вчені зосереджують увагу, насамперед, на синтаксичних зв'язках і компонентах речення, що виділяють на їхній основі. Традиційне визначення членів речення ґрунтується на одночасному врахуванні їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, що нерідко руйнує єдині виміри класифікації неоднорідних площин.

Отже, проблема класифікації членів речення є однією із актуальних і складних у синтаксичній теорії. Вагомий внесок у вивчення теорії членів речення зробили такі українські й російські мовознавці, як: М. І. Греч, О. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, О. М. Пешковський, Д. М. Овсянко-Куликовський, О. О. Шахматов та ін. Дотепер віддають перевагу (особливо у вузівській і шкільній практиці) традиційному поділу членів речення на п'ять класів: підмет, присудок, додаток, обставина, означення. Речення загалом, і його формально-синтаксичні компоненти зокрема, посідають центральне місце в синтаксичній системі слов'янських мов.

Як зазначено раніше, за традицією, виділяють головні (підмет,

присудок) та другорядні (означення, додаток, обставина) члени речення. Прийнято вважати, що в основу цього поділу покладено неоднозначні відношення членів речення щодо побудови реченнєвої структури. Критерієм розрізнення головних і другорядних членів речення пропонується суто формальна ознака. Це означає, що основна відмінність між головним і другорядним членами речення визначається їх статусом у структурі речення: головні члени речення обов'язкові для структурної схеми речення, другорядні члени двоскладних речень здебільшого є факультативними. Ще одним здобутком традиційного вчення є високий ступінь граматичної абстракції у виділених членах речення. Це можна простежити в помітному абстрагуванні від комунікативної та смислової організації речення. Із комунікативної точки зору вагомість будь-якого члена речення визначають не його роллю у створенні синтаксичної структури речення, а значущістю реалізації комунікативного завдання. Нерідко у традиційному вченні при кваліфікації другорядних членів речення використовують такі граматичні ознаки, а саме: морфологічні показники члена речення, характер синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичних відношень між залежним і головним компонентами речення. Щоправда, деякі лінгвісти заперечують традиційну теорію членів речення, пояснюючи, насамперед, це тим, що все розмаїття мовлення не вкладається в рамки цієї класифікації. Адже традиційні п'ять членів речення, хоча і є найбільш типовими і властиві багатьом мовам світу, не охоплюють, проте, усієї різноманітності синтаксичних категорій. Іншу причину такого заперечення вбачають у випадках невідповідності форми і змісту, відсутності чітко закріплених за членами речення засобів вираження. Як наслідок маємо в теорії мови критичний перегляд багатьох положень теорії членів речення. Саме це призвело до істотних змін у понятійно-термінологічному апараті, зокрема й заміни традиційних назв структурно-семантичних компонентів речення новими.

Синтаксичне значення членів речення утворюють два складових елементи: реальне значення самого члена речення – речове (сміслове) значення і значення відношень між членами речення – граматичне значення. У синтетично вираженому члені речення смислове і граматичне значення об'єднано в одному слові. Як зазначали дослідники, речове значення члена речення не є простою сумою лексичних значень його компонентів: воно не тотожне лексичним значенням слів, хоча ґрунтується на ньому. Це означає, що вживання терміна «сміслове значення» замість «лексичного значення» цілком виправдане. Граматичне значення члена речення виявляється у його відношеннях до іншого члена

речення на рівні синтаксичного зв'язку. Вочевидь, речове і граматичне значення в структурі члена речення співвідносяться як конкретне й абстрактне.

Проблема диференціації членів речення залишається актуальною як для українських і російських, так і європейських мовознавців. Учені продовжують наукові пошуки основних ознак принципів класифікації членів речення та критеріїв їх розрізнення. Окремі лінгвісти вважають недосконалим термін «член речення» і пропонують власну термінологію.

Уперше найповнішу систему членів речення в русистиці запропонував М. І. Греч, до нього переважно послуговувалися терміном «частини слова», який застосовувався на морфологічному й синтаксичному рівнях мовної системи [3]. У граматиці М. І. Греча окреслено уявлення про головні та другорядні члени речення, про їх співвідношення, запропоновано терміни *додаток* й *означення*, намітилася тенденція виокремлення *обставини*. Так, мовознавець виділяв у реченні: 1) «поняття про предмет» [3, с. 74]; 2) «поняття про приналежність предмету» [там само, с. 74]; 3) «вираження буття або відсутності цієї приналежності в предметі» [там само, с. 75]. На думку М. І. Греча, речення повинно складатися з трьох компонентів: підмета, присудка і зв'язки – це необхідні члени речення. Крім них учений виділив додаток, який займає провідне місце разом з підметом і присудком. Вочевидь, аналіз структури речення у дослідженнях М. І. Греча цікавий лише окремими деталями.

Проблему членів речення та принципів їх виділення висвітлено і в працях О. Х. Востокова [2]. Мовознавець виділяв члени речення за логіко-граматичним принципом. Досягнення вченого полягає у тому, що О. Х. Востоковим було зруйновано тричленну систему членів речення М. І. Греча, і доведено те, що речення формують лише два компоненти: підмет та присудок, до складу якого може входити і допоміжне дієслово *бути*. Востоківське відкриття двочленності можна поставити на один щабель із значними відкриттями в мовознавстві. Крім підмета і присудка головними членами речення вчений вважав також *означальні слова* (прикметники, прислівники) й *додаткові слова* (іменники у непрямих відмінках, займенники). Проте О. Х. Востоков ще не виділяє обставину як окремий другорядний член речення. Науковець до означальних слів зараховує, крім прикметника і прикладки, прислівник, який вказує на міру, спосіб, час та місце, виражене прикметником чи дієсловом. Додатковим словом учений, крім непрямих відмінків іменника та займенника, вважав також інфінітив.

Проблему, пов'язану з членами речення, порушував Ф. І. Буслаєв у праці «Историческая грамматика русского языка» [1].

Проте проблему членів речення і принципів їх виділення в дослідженнях Ф. І. Буслаєва розглянуто стисло. Основним принципом класифікації членів речення вчений вважав граматичний. Мовознавець співвідносить головні члени речення з членами судження, другорядні члени речення виділяє за їх синтаксичною функцією та за значенням. До головних членів речення Ф. І. Буслаєв відносив підмет і присудок. Ядерним серед головних членів речення Ф. І. Буслаєв вважав присудок. Ф. І. Буслаєв першим не вважав зв'язку членом речення. Дослідники помітили, що суперечливий та нечіткий характер запропонованої Ф. І. Буслаєвим системи робить її неприродною як у теоретичному, так і у практичному відношенні. Водночас, синтаксична теорія мовознавця оновлює вчення про члени речення, а саме: 1) виокремлення обставини як члена речення; 2) диференціація другорядних членів речення за семантикою та формою синтаксичного зв'язку.

Відмінний підхід розв'язання проблеми виділення членів речення запропонував О. О. Потебня. Учений ототожнював члени речення з частинами мови, запропонував брати за основу синтаксичної категорії членів речення граматичну категорію частин мови; диференціював головні і другорядні члени за різновидами семантико-синтаксичних відношень між членами речення в структурі речення [6]. Концептуальні засади О. О. Потебні щодо частин мови сформувалися остаточно у зв'язку з виконуваними ними синтаксичними функціями, основні положення цієї концепції є значущими й для сучасної граматики. Ґрунтовні дослідження О. О. Потебні категорії членів речення й дотепер користуються підвищеною увагою науковців, є предметом наукових дискусій і мають своїх послідовників. Серед суттєвих положень можна виділити такі: 1) найбільш самостійним членом речення є присудок, який один може обійтися без інших членів речення; 2) концептуальне твердження О. О. Потебні щодо взаємообумовленості частин мови і членів речення; 3) науковець порушив питання щодо впливу типів синтаксичних зв'язків на визначення другорядних членів речення; 4) учений ґрунтовніше за попередників охарактеризував основні ознаки додатків, означень, обставин; виокремив прикладку як окремий різновид другорядних членів речення [6].

Як відомо, О. М. Пешковський підтримав позицію О. О. Потебні стосовно критеріїв виділення членів речення [5]. У вченні О. М. Пешковського підмет постає як компонент формально-граматичної структури речення. Оскільки визначальним критерієм виділення другорядних членів речення мовознавець вважав тип підрядного зв'язку, то він відмовився від дефініцій «додаток»,

«означення», «обставина» і запропонував назвати їх керованими (непрямі відмінки іменників з прийменниками і без них), узгодженими (непредикативні і несубстантивовані прикметники) та прилеглими (прислівники, дієприслівники, інфінітиви) другорядними членами речення. Слушною була думка О. М. Пешковського щодо походження обставин і синкретизму семантики окремих членів речення. Цілком природно, що, на думку вченого, це мотивується тим, що «...всі обставини (крім дієприслівників) виникли з додатків» [5, с. 20].

Відповідно, О. М. Пешковський, беручи за основу вчення про члени речення три види підрядності (узгодження, керування прилягання), кваліфікував звертання, вставні слова, вигуки як елементи, позбавлені статусу членів речення, оскільки щодо цих елементів не можна встановити ні узгодження, ні керування, ні прилягання.

О. М. Пешковського вважають одним із фундаторів теорії членів речення, яку вчений тлумачив, зважаючи на формально-синтаксичні ознаки. Отже, дослідивши наукову спадщину мовознавця, можна виділити такі його досягнення: 1) аналізуючи члени речення, О. М. Пешковський зосереджував увагу на способі вираження та характері зв'язку; 2) ототожнював члени речення з частинами мови; 3) основним членом речення учений вважав присудок; 4) замінив традиційні терміни «додаток», «означення», «обставина» на «керовані другорядні члени», «узгоджувані другорядні члени», «прилеглі другорядні члени» тощо.

Наукова спадщина Д. М. Овсянико-Куликовського [4] щодо теорії членів речення також не залишилася поза увагою науковців. Учений виокремлює члени речення, здебільшого, на формальних засадах. Так, зокрема, Д. М. Овсянико-Куликовський визначав підмет, базуючись на понятті про присудок, не враховуючи роль підмета як складового предикативного центра речення. Д. М. Овсянико-Куликовський послуговується такими поняттями як «фіктивне» означення (*будинок сестри*) й «фіктивна» обставина (*гуляв у лісі*). Пізніше мовознавець диференціював обставини на два класи. Такий поділ (власне обставини та «фіктивні» обставини) заслуговує на увагу лінгвістів.

Д. М. Овсянико-Куликовський одним із перших звернув увагу на перехідний характер окремих членів речення і частин мови, поєднання в їх семантиці кількох ознак. Саме у цьому полягає заслуга вченого.

Дослідження О. О. Шахматова, присвячені класифікації членів речення й принципів їх класифікації, постійно привертають увагу науковців. Ученого вважають одним із представників формально-

граматичного напрямку в мовознавстві, представники якого вважали граматичну форму єдиною важливою в синтаксисі, ігноруючи граматичне значення відповідних синтаксичних явищ.

О. О. Шахматов переконливо довів, що функцію головних членів речення виконують стрижневі слова у складі панівних єдностей, усі інші слова є другорядними членами речення. О. О. Шахматов також розрізняв головні і другорядні члени речення, проте виокремлює їх із різних позицій. Так, зокрема, науковець при аналізі обставин виділяв групу так званих означальних обставин, виражених прислівниками способу, дієприслівниками, і навіть дієприслівниковими зворотами.

О. О. Шахматов співвідносив граматичні категорії з психологічними. Мовознавець не заперечував можливості вживання різних частин мови як членів речення; критикував «дифірамб» присудкові його попередниками й чільне місце надавав підметові; розширив межі розуміння морфологічної структури присудка, заперечив думку про дієслівність як необхідну ознаку присудка й дослідив його як головний член залежного складу; побіжно досліджував проблему синкретизму, найповніше ним було досліджено другорядні члени речення синкретичного вияву тощо. Отже, у дослідженнях О. О. Шахматова можна виокремити декілька суттєвих положень: 1) тезу, що підмет важливіший за присудок; учений послідовно обґрунтував головне значення підмета в реченні; 2) виокремлення основних типів синтаксичних зв'язків; 3) виділення «предикативного означення»; 4) подання тричленної класифікації речення, виділення ще й зв'язки як необхідного члена будови речення [7].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**.

Проблема членів речення має досить тривалу історію дослідження, проте на жодному етапі її вивчення в лінгвістичній науці не існувало єдиної точки зору щодо принципів їх виділення. В одних випадках домінував формальний принцип класифікації членів речення, в інших – семантичний. Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що аналіз засобів вираження членів речення, зокрема їх аналітична структура, здійснювався з різних позицій, які науковці обґрунтували логічними категоріями й психологічними судженнями; зосереджували увагу на формальному вираженні членів речення й синтаксичних зв'язках.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні низки актуальних питань проблеми членів речення і принципів їх виділення на сучасному етапі розвитку

мовознавства, бо зрозуміло одне, що традиційне вчення про члени речення не спроможне пояснити всі синтаксичні явища, хоча воно й приваблює своїми фундаментальними вихідними поняттями.

Література

1. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Фёдор Иванович Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 624 с.
2. Востоков А. Х. Русская грамматика по начертанию его же сокращенной грамматике полнее изложенная / Александр Христофорович Востоков. – СПб. : Типография И. Глазунова, 1831. – 258 с.
3. Греч Н. И. Практическая русская грамматика / Николай Иванович Греч. – М. : Наука, 1936. – 344 с.
4. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. – 2-е изд. / Дмитрий Николаевич Овсяннико-Куликовский. – СПб., 1912. – 322 с.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Государственное учебно-педагогическое изд-во, 1938. – 452 с.
6. Потення А. А. Из записок по русской грамматике : в 4-х т. / Александр Афанасьевич Потення. – М. : Учпедгиз, 1958. –
Т. 1. – 1958. – 161 с.
Т. 2. – 1958. – 549 с.
7. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.

ЛІНГВІСТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ

Савченко Е.

*– преподаватель кафедры русского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета*

Проскурин И.

*– магистрант II курса русско-украинского отделения
филологического факультета Донбасского государственного
педагогического университета*

УДК [81'276.12+003]:81'42

ПИСЬМО И ПОВСЕДНЕВНАЯ РЕЧЬ КАК ОБЪЕКТЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ДИСКУРСИВНЫХ ПРАКТИК

Статья посвящена актуальному вопросу дискурсивных практик, соотношению письма и повседневной речи как объектов лингвистического анализа дискурса; рассматривается термин «дискурс», его возникновение и изучение.

Ключевые слова: коммуникация, паралингвистика, дискурс, текст, речь, метафора, контекст.

Савченко О.

*– викладач кафедри російської мови та літератури Донбаського
державного педагогічного університету*

Проскурін І.

*– магістрант II курсу російсько-українського відділення
філологічного факультету Донбаського державного педагогічного
університету*

ПИСЬМО ТА ПОВСЯКДЕННЕ МОВЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК

Статтю присвячено актуальному питанню дискурсивних практик, співвідношенню письмового та повсякденного мовлення, який є об'єктом лінгвістичного аналізу дискурсу; розглядається термін «дискурс», його виникнення та вивчення.

Ключові слова: комунікація, паралінгвістика, дискурс, текст, мовлення, метафора, контекст.

Savchenko O.

*– Teacher, Russian Language and Literature
Department, Donbas State Teachers' Training University*

Proskurin I.

*– Master's Degree Programme student, Department of Russian and
Ukrainian Languages, Donbas State Teachers' Training University*

WRITING AND EVERYDAY SPEECH AS OBJECTS OF LINGUISTIC RESEARCH OF DISCOURSE PRACTICES

The article is devoted to the actual problem of discursive practices, the

---

correlation between writing and everyday speech as objects of linguistic analysis of discourse, the term «discourse», its origin and the study are considered.

Key words: *communication, paralinguistics, discourse, text, speech, metaphor, context.*

Постановка проблемы. В современном языковедении одним из перспективных направлений исследования является анализ дискурсивных практик.

Анализ последних исследований. Сам термин *дискурс* возник во Франции (*discourse*) и является развитием сосюрровского «parole» со стороны учёных, которые являются основоположниками постструктуралистской парадигмы гуманитарного знания. С середины шестидесятых годов минувшего столетия и по настоящее время Франция занимает лидирующее место в исследовании дискурсивных практик.

Одним из объектов лингвистического исследования дискурса является письмо как дискурсивная практика. Поворотными в этой области стали работы Ролана Барта «Нулевая степень письма» и Жака Деррида «О грамматологии» (см. также его предисловие к «Началам геометрии» Эдмунда Гуссерля).

Цель и задача исследования. Целью нашего исследования является проследить, как соотносится письмо и повседневная речь в контексте исследования дискурсивных практик. Соответственно, задача исследования состоит в выявлении соотношения письма и повседневной речи как объектов лингвистического анализа дискурса.

Изложение основного материала исследования. Термин «дискурс», как он понимается в современной лингвистике, близок по смыслу к понятию «текст», однако подчеркивает динамический, разворачивающийся во времени характер языкового общения; в противоположность этому текст мыслится преимущественно как статический объект, результат языковой деятельности. Иногда «дискурс» понимается как включающий одновременно два компонента: и динамический процесс языковой деятельности, вписанной в ее социальный контекст, и ее результат (т. е. текст); именно такое понимание является предпочтительным.

Термин «дискурс» (от фр. *discours*, англ. *discourse*, от лат. *discursus* «бегание взад-вперед; движение, круговорот; беседа, разговор», т. е. речь, процесс языковой деятельности; способ говорения) приобрел широкую популярность за последние десятилетия. Возможно, это связано с тем, что не существует четкого и общепризнанного определения «дискурса», охватывающего все случаи его употребления.

В лингвистическом энциклопедическом словаре дается следующее определение: «Дискурс – связанный текст в совокупности с экстралингвистическими – прагматическими, социокультурными, психологическими и др. факторами; текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания. Дискурс – это речь, «погруженная в жизнь». Поэтому термин «дискурс», в отличие от термина «текст», не применяется к древним и др. текстам, связи которых с живой жизнью не восстанавливаются непосредственно» [7, с. 136–137].

Целью дискурсивного анализа является выявление социального контекста, стоящего за устной или письменной речью, исследование взаимосвязи между языком и социальными процессами. Трактовка языка как дискурса включает отношение к нему как к форме социального действия, непосредственным образом укорененного в социальных условиях его реализации. На формирование такого взгляда оказали воздействие теоретические направления в лингвистике, философии, антропологии, социологии. Одно из центральных мест среди них занимает теория речевых актов, созданная Дж. Остином в начале 1950-х годов прошлого века [10]. В данной теории язык рассматривается не как совокупность универсальных либо постоянно переопределяемых смыслов, но как область действий, посредством которых люди в повседневной практике влияют на поведение, мысли и эмоции окружающих. При этом подчеркивается тесная взаимосвязь между действиями, осуществляемыми посредством слов, и социальным контекстом употребления последних.

В разработке теории дискурса велики заслуги известного английского ученого Т. А. ван Дейка [4], который считает, что «дискурс» в широком смысле есть коммуникативное событие, происходящее между говорящим, слушающим (наблюдателем и др.) в процессе коммуникативного действия в определенном временном, пространственном и проч. контексте». При этом исследователь подчеркивает, что для этого коммуникативного действия приемлемы вербальные и невербальные составляющие. Дискурс, по его мнению, в узком смысле ориентируется только на вербальную составляющую и может быть определен следующим образом: «термин «дискурс» обозначает заверченный или продолжающийся «продукт» коммуникативного действия, его письменный или речевой результат, который интерпретируется реципиентами.

При изучении дискурса, как и любого естественного феномена, встает вопрос о классификации: какие типы и разновидности

дискурса существуют. Самое главное разграничение в этой области – противопоставление устного и письменного дискурса. Это разграничение связано с каналом передачи информации: при устном дискурсе канал – акустический, при письменном – визуальный. Несмотря на то, что в течение многих веков письменный язык пользовался большим престижем, чем устный, совершенно ясно, что устный дискурс – это исходная, фундаментальная форма существования языка, а письменный дискурс является производным от устного. Различие в канале передачи информации имеет принципиально важные последствия для процессов устного и письменного дискурса. В устном дискурсе порождение и понимание происходят синхронизировано, а в письменном – нет. При письменном же дискурсе происходит интеграция предикаций в сложные предложения и прочие синтаксические конструкции и объединения. Другое принципиальное различие, связанное с разницей в канале передачи информации, – наличие контакта между говорящим и адресатом во времени и пространстве: при письменном дискурсе такого контакта в норме нет (поэтому люди и прибегают к письму). В результате при устном дискурсе имеет место вовлечение говорящего и адресата в ситуацию, что отражается в употреблении местоимений первого и второго лица, указаний на мыслительные процессы и эмоции говорящего и адресата, использование жестов и других невербальных средств и т. д. При письменном же дискурсе, напротив, происходит отстранение говорящего и адресата от описываемой в дискурсе информации, что, в частности, выражается в более частом употреблении пассивного залога.

Помимо двух фундаментальных разновидностей дискурса – устной и письменной – следует упомянуть еще одну: мысленную. Человек может пользоваться языком, не производя при этом ни акустических, ни графических следов языковой деятельности. В этом случае язык также используется коммуникативно, но одно и то же лицо является и говорящим, и адресатом. В силу отсутствия легко наблюдаемых проявлений мысленный дискурс исследован гораздо меньше, чем устный и письменный. Одно из наиболее известных исследований мысленного дискурса, или (в традиционной терминологии) внутренней речи, принадлежит Л. С. Выготскому.

Если письмо – то, что рождается в тот самый момент, когда что-то происходит в речи под действием субъекта, что-то, что никогда ещё таким образом не происходило, тогда письмо является частью ритма, обнаруживая своё начало там, где завершается знание как настоящее прошедшего, в то время, как письмо – настоящее будущего, будущее в настоящем, в тот момент, когда

оно создаётся, чтобы затем стать прошлым, которое продолжает сохранять частицу будущего.

Как в таком случае о нём говорить?

Окольный путь здесь обязателен.

Прежде всего не нужно пытаться говорить о том, чем оно является, ведь в стремлении определить что-то определение неотделимо от логики идентичности.

Письмо обнаруживает своё начало там, где завершается поиск определения, по крайней мере, поиск уже определённого.

Примечательно, что поиск определения, как и сущности, приводит к ряду выработанных наименований.

Фердинанд де Соссюр утверждает, что отталкиваться от слов – это плохой метод.

Речь на самом деле должна идти скорее о том, как вписывается в письмо тот, кто его создаёт и кто его читает – это всё единый вопрос субъекта, рассматриваемого в качестве речевой функции, вопрос, в котором отсутствует структура различения-противопоставления индивида и социального. Это вопрос историчности дискурса, за которым скрыт вопрос радикальной историчности речи, вопрос функционирования речи в качестве ритма.

Если пересматривается понятие ритма, то пересматривается и теория речевой деятельности.

Вопрос письма выявляет работоспособность существующих представлений о речевой деятельности, скрепляя воедино речевую деятельность и общество.

Важно понять, что делает дискурс. Не то, что он говорит, а что он делает и как он делает.

Поэтому и следует мыслить дискурс в терминах дискурса.

Однако посредством знака, в том числе и в прагматике, он осмысливается в терминах языка.

И это противоречие, состоящее в том, что непрерывное осмысливается в терминах дискретного, тем больше укрепляет свои позиции, чем дальше оно остаётся незамеченным. Это то, что Соссюр именуется «традиционным делением» (лексика, морфология, синтаксис), тогда как переключка ассоциативного и синтагматического, которую он изобретает, подразумевает аналитику непрерывного.

Если любое представление о речевой деятельности является стратегией, любое представление о литературе и о письме также является стратегией.

Она говорит не только о том, что она делает с письмом.

Она также неизбежным образом говорит о том, что она делает

с речью, именуемой повседневной.

Связь, объединяющая письмо и ритм, в критическом смысле слова, выявляет радикальную историчность дискурса, любого дискурса.

Это «всё то, что не является стихами, есть проза» самого знаменитого языковеда знака – господина Журдена.

Так, следует разобраться в столь повседневном понятии «повседневная речь».

Сказать «повседневная речь» – значит неизбежным образом указать на знак с точки зрения инструментализма, который сам низводит речевую деятельность до уровня информации и коммуникации.

Молчать, как отмечал Хайдеггер, не значит быть немым и уж тем более – быть без речи.

Отсутствие звука, которое именуется тишиной (примечательно, что во французском и английском языках молчание, отсутствие речи, и тишина, отсутствие звука, обозначаются одним словом – «silence»), – явление иного порядка, поскольку оно не является ни прерыванием, ни исчезновением человеческого голоса.

Здесь можно было бы говорить об омонимии.

Природа не молчит.

Как молчание, так и речь, которые мы ей приписываем, подходят на нас.

Молчание мира – метафора.

Самым банальным образом в молчании присутствует частица голоса, а в голосе – частица молчания.

Всегда – смысл.

Или значение, ведь для речи нет пространства вне её.

Моменты молчания являются её частью. Как пишет Деррида во «Введении к «Началам геометрии» Гуссерля»: «Молчание доисторических тайн и захоронённых цивилизаций, погребение утраченных намерений и хранимых секретов, нечитабельность вычеканенных надписей обнаруживают трансцендентальный смысл смерти в том, что объединяет её с абсолютном интенционального права в самый момент его поражения» [3, с. 110].

Ролан Барт делал вывод о тройном делении на речь, письменное и письмо.

Итак, только писатель может быть субъектом.

Существует столько же способов «пунктуации», сколько и субъективных ритмов. Тройное деление Барта, базирующееся на раздвоении письменного, поддерживает дихотомию устного и письменного. Выводя письмо за пределы повседневной речи,

изолируя его, Барт укрепляет одно из свойств знака – инструментализм. Лингвистический субъект процесса высказывания изменяет индивидуальную речь (parole) Соссюра, которая нейтрализует противопоставление устной и письменной речи, поскольку она представляет собой индивидуальный акт речи, нейтрализуя разделение на индивида и субъект речи.

Существует также поэтический субъект процесса высказывания, такой, что дискурс изменяется посредством субъекта и субъект достигает статуса субъекта посредством этого дискурса. Два вектора изучения функционирования, предложенные Соссюром, – ассоциативный и синтагматический позволяют изучать функционирование дискурса там, где «традиционное деление» (лексика, морфология, синтаксис) не только не подходит, но и препятствует анализу.

Всякое изучение дискурса воспроизводит анализ дискурса при помощи концептов языка.

Если обратиться к психоаналитической теории речи, то обнаружится примечательный факт: Фрейд заинтересовался речью, изучая истерию.

Истерия в том виде, в каком она изучалась Фрейдом, способствует новому пониманию дискурса, существенному для теории речи, ведь истерия делает очевидным влияние речи на тело, выявляет связь между речью и телом, где уже более нет метафор: метафоры претворяются в жизнь.

Истерия свидетельствует о власти речи над телом, как и о своём телесном характере.

Отсюда мы могли бы заключить, что доля телесного необходима, чтобы речь стала деятельностью, *energeia*.

В истерии симптом заменяет речь, когда она деметафоризируется.

Речь растворяет симптом посредством обнаружения метафоризации. Психоанализ, призванный открывать потаённое, свидетельствует о том, что он анализирует речь посредством языковых понятий, скрывающих от него субъект, поскольку психоанализ рассматривает речь с помощью той или иной философской концепции (к примеру, рассуждения Альгирдаса Жюльена Греймаса об изотопии дискурса [2, с. 99–147]).

Стремление понять функционирование языка как средства отражения мыслительных процессов, коммуникативной перспективы, тематической связности высказываний характерно для дискурсивных исследований. Лингвистика текста сыграла большую роль в развитии лингвистики второй половины XX века, вывела ее

за рамки предложения, поставила вопрос о языковой картине мира, во многом определяющей использование тех или иных языковых единиц. Для лингвистики текста важной составляющей является связность текста и лингвистические средства ее осуществления, тема-рематическая прогрессия в тексте. Те же вопросы находятся и в поле зрения дискурсивного анализа, но на более широкой основе понимания текста как объективного, так и субъективного, основанного на жизненном и общественном опыте человека.

Выводы. Сопоставив письмо и повседневную речь как объекты лингвистического анализа дискурсивных практик, мы наблюдаем, что соотношение этих дискурсивных практик рассматривается различно и не последнюю роль здесь играет методологическая позиция исследователя. Ролан Барт, утверждая нулевую степень письма, тем самым почти стирает демаркационную линию между ними. Аналогичным образом, но исходя из психоаналитической парадигмы, поступает в своих рассуждениях на тему изотопии дискурса Альгирдас Жюльен Греймас. Не то ли самое утверждает и Деррида во «Введении к «Началам геометрии» Гуссерля», когда он пишет, что «возможность письма обеспечивает абсолютную традиционализацию объекта, его абсолютную идеальную объективность, то есть чистоту его отношения с универсальной трансцендентальной субъективностью; обеспечивает, освобождая смысл от его наличной очевидности для реального субъекта и от наличного обращения. Акт письма – возможность конституирования» [3, с. 108–111].

Перспективы дальнейших исследований. Письмо и повседневная речь как объекты лингвистического анализа дискурсивных практик остаются перспективными для дальнейших исследований. Эти области остаются всё ещё мало разработанными, в частности, в русистике. На наш взгляд, немалую научную ценность имели бы работы, в которых привлекались бы труды русских философов, касающиеся вопросов философии языка, к примеру, работы Павла Александровича Флоренского, Густава Густавовича Шпета о внутренней форме слова, труды Алексея Фёдоровича Лосева в области философии имени. Перспективными были бы феноменологические интерпретации русской философской мысли в стиле Владимира Вениаминовича Бибихина.

Также требуют дальнейшего изучения в рамках дискурсивных исследований дискурсивные практики на просторах сети Интернет, в частности, социальные сети.

Литература

1. Барт Р. Как жить вместе: романические спекуляции некоторых пространств повседневности / Ролан Барт. – М. : Ад Маргинем Пресс, 2016. – 272 с.
2. Греймас А.-Ж. Структурная семантика: поиск метода / Альгирдас-Жюльен Греймас. – М. : Академический проект, 2004. – 368 с.
3. Гуссерль Э. Начала геометрии. (Введение Жака Деррида) / Эдмунд Гуссерль, Жак Деррида. – М. : Ad Marginem, 1996. – 269 с.
4. Дейк Т. А. ван. Вопросы прагматики текста / Т. А. ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике : сборник статей. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 259–336.
5. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высшая школа, 1990. – 152 с.
6. Лакан Ж. Инстанция буквы, или судьба разума после Фрейда / Жак Лакан. – М. : «Русское феноменологическое общество», изд-во «Логос», 1997. – 184 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
9. Мешонник А. Рифма и жизнь / Анри Мешонник; пер. с фр. Ю. Маричик-Сьоли. – М. : ОГИ, 2014. – 400 с.
10. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике : сборник статей. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 22–29.
11. Соссюр Ф. Заметки по общей лингвистике / Фердинанд де Соссюр. – М. : Издательская группа «Прогресс», 2000. – 280 с.
12. Фуко М. Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году / М. Фуко; пер. с фр. А. В. Дьяконов. – Санкт-Петербург : Наука, 2010. – 448 с.
13. Хайдеггер М. Феноменологические интерпретации Аристотеля (экспозиция герменевтической ситуации) / Мартин Хайдеггер. – Санкт-Петербург : Издательский центр «Гуманитарная Академия», 2012. – 224 с.
14. Хюбнер Б. Мартин Хайдеггер – одержимый бытием / Брюно Хюбнер. – Санкт-Петербург : Академия исследования культуры, 2011. – 172 с.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ

Сорока Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету

УДК 81'37: 811.161.2

ФРАЗОВА СЕМАНТИКА УКРАЇНСЬКИХ АКсіОНОМЕНІВ ЯК КОНСТИТУЕНТІВ СТАЛИХ ВИРАЗІВ

Статтю присвячено розкриттю фразової семантики аксіономенів на матеріалі української мови. Охарактеризовано слова на позначення цінностей, в лексикографічних тлумаченнях яких зазначена здатність вживатися в сталих виразах. Виявлено за фразовим контекстом додаткові генералізовані семи, що входять до складу семантичної структури інших аксіономенів найвищого та середнього ступенів полісемії.

Ключові слова: аксіономен, лексичне значення, семантична ознака, генералізована сема.

Сорока Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета

ФРАЗОВАЯ СЕМАНТИКА УКРАИНСКИХ АКСИОНОМЕНОВ КАК КОНСТИТУЕНТОВ УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

Статья посвящена раскрытию особенностей фразовой семантики аксиономенов украинского языка. Охарактеризованы слова, обозначающие ценности, в лексикографических толкованиях которых отмечена способность употребляться в устойчивых выражениях. Выявлены по фразовому контексту дополнительные генерализованные семи, которые входят в состав семантической структуры других аксиономенов высшей и средней степеней полисемии.

Ключевые слова: аксиономен, лексическое значение, семантический признак, генерализованная сема.

Soroka T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, English Language and Translation Department, Izmil State University of Humanities

PHRASAL SEMANTICS OF THE UKRAINIAN AXIONOMENS AS CONSTITUENTS OF STABLE EXPRESSIONS

The purpose of the article is to investigate phrasal semantics of the Ukrainian axionomens *життя, порядок, воля, природа, честь, дух, право, час, розум, слава, мова, щастя, мир, культура, закон, добро, доля, свобода, правда, істина, душа, пам'ять, простір, логіка, віра, блаженство, наука, ініціатива, мудрість, совість, творчість, Бог, толерантність, здоров'я, безпека*. The ability of words denoting values used in stable phases which are fixed in lexicographical explanations has been characterized. Additional

generalized semes composed semantic structures of other axionomens of high and average degrees of polysemy and monosemantic ones have been revealed by phrasal contexts.

Key words: *axionomen, lexical meaning, generalized seme, semantic indication.*

Постановка проблеми. Лексикологічні дослідження сьогодення здатні на семантичному рівні виявляти найбільш істотні, важливі, потрібні людині речі – феномени, які набувають у свідомості суб'єкта відповідної значущості. Тому апелювання в наукових розвідках до певних компонентів лексичного значення дає можливість встановлювати специфічні властивості системно-структурної організації аксіономенів¹ певної етнолінгвокультури.

Аналіз останніх досліджень. У низці статей, присвячених аналізу лексико-семантичної структури слів на позначення духовних цінностей [2; 3], викладено результати наукового дослідження аксіономенів як з найвищим і середнім ступенем полісемії, так і моносемантів, які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру [4]. Однак поза увагою залишається питання про багатоконпонентні форми аксіономенів різного ступеню полісемії, в словникових дефініціях яких фіксується здатність вживатися в сталих виразах, завдяки чому відбувається надзвичайне розширення семантичного діапазону досліджуваних реєстрових одиниць. Цим зумовлюється **актуальність** статті.

Метою пропонованої статті є розкриття фразової семантики аксіономенів на матеріалі української мови. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) охарактеризувати слова на позначення цінностей, в лексикографічних тлумаченнях яких зазначена здатність вживатися в сталих виразах; 2) виявити за змістом сталих виразів додаткові генералізовані семи (ГС)², які входять до складу семантичної структури інших аксіономенів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи семантику слів на позначення цінностей через їхню здатність вживатися в сталих виразах, зазначимо, що за матрицею, в якій достатньо повно представлено семантична значущість аксіономенів, уможливлується вивчення їхніх співвідношень за семантичною

---

¹ *Аксіономен* (від грецького ἀξία – «цінність» і латинського – *poen* – «ім'я, назва») є робочим терміном, впровадженим у науковий обіг автором статті для позначення найменування цінності.

² *Генералізована сема* – семантично-похідна ознака, яка має скорочено-узагальнений зміст, виводиться логічним шляхом з вихідної семми і застосовується в моделюванні горизонтальної ланки матриці.

ознакою (СО) в межах лексико-семантичних угруповань. Місця аксіономенів в матриці строго фіксовані: слова з найвищим і середнім ступенем полісемії розташовані в густо заповнених її частинах, а моносеманти – в рідко заповнених місцях. У порівнянні з тлумачним словником матриця формально простіше представляє лексичну семантику української мови, а топографічний спосіб розміщення в ній заповнених клітин практично замінює словесне вираження тлумачної частини. СО в нашому дослідженні слугує конструктивним елементом лексичного значення і виступає спільною властивістю сукупності аксіономенів найвищого або середнього ступеню полісемії в межах визначеної групи українських слів на позначення цінностей. Наприклад, посилення в лексичних значеннях на вказівку «у виразах» є загальною СО для 35 аксіономенів: **життя**¹⁸¹, **порядок**¹⁷, **воля**¹⁶, **природа**¹⁵, **честь**¹⁴, **дух**¹³, **право**¹³, **час**¹³, **розум**¹³, **слава**¹³, **мова**¹², **щастя**¹², **мир**¹², **культура**¹¹, **закон**¹¹, **добро**¹⁰, **доля**¹⁰, **свобода**¹⁰, **правда**⁹, **істина**⁹, **душа**⁹, **пам'ять**⁹, **простір**⁸, **логіка**⁸, **віра**⁸, **блаженство**⁷, **наука**⁷, **ініціатива**⁷, **мудрість**⁶, **совість**⁵, **творчість**⁵, **Бог**⁵, **толерантність**⁴, **здоров'я**⁴, **безпека**². Досліджувані слова характеризуються високим ступенем сполучуваності з іншими частинами мови, завдяки чому семантика іменників розкриває свої додаткові специфічні відтінки значень. Останні сприяють «більшій конкретизації структурних частин лексичного значення, роблять їх багатограннішими, а співвідношення між ними різноманітнішими» [1, с. 70].

На ґрунті традиційно-народного світорозуміння іменники з найвищим ступенем полісемії **життя**, **порядок**, **воля**, **природа**, **честь** як складові сталих словосполучень, набувають додаткової семантики «у виразах», наприклад: **загробне (вічне) життя** – існування після смерті (відповідає ГС «світ»: **мир**, **душа**, **природа**²), **отримати (ще одне) життя** – мати ще один шанс на удачу, успіх у чому-небудь (відповідає ГС «підстава, можливість»: **право**), **вступати в життя** – починати жити, діяти самостійно (відповідає ГС «самостійність»: **ініціатива**, **суверенітет**); **в адміністративному порядку** – за розпорядженням органів виконавчої влади (відповідає ГС «наказ, вимога, розпорядження»: **воля**, **закон**), **у пожежному (пожежнім) порядку** – дуже швидко, поспішно, терміново (відповідає ГС «швидке реагування»:

¹ Тут і далі цифрою позначено загальну кількість лексичних значень аксіономена.

² У дужках перераховуються відповідні аксіономени, в семантичній структурі яких виявлено зазначена ГС.

чуйність); **волити волю** – виконувати бажання (відповідає ГС «*бажання, хотіння*»: **воля, мрія**), **давати/дати волю серцю** – 1. Дозволяти собі розчулюватися, віддаватися своїм почуттям (відповідає ГС «*натхнення, енергія*»: **душа**); **витвір природи** – те, що утворилося завдяки якійсь дії (відповідає ГС «*рух, дія*»: **вітальність, життя, праця**); **багато (забагато) честі** – не вартий хто-небудь уваги, високої оцінки (відповідає ГС «*увага*»: **опікування, уважність, чуйність**), **військова честь** – внутрішні моральні якості й принципи воїна, що характеризують його ставлення до виконання військового обов'язку (відповідає ГС «*обов'язок*»: **відповідальність**).

Тринадцятизначні (**дух, право, час, розум, слава**) та дванадцятизначні аксіономени (**мова, щастя, мир**) другої групи полісемічної лексики на позначення цінностей актуалізуються, вживаючись у відповідних фразах: **занепадати духом** – втрачати бадьорість (відповідає ГС «*бадьорість*»: **життя, оптимізм, чуйність**), **набиратися духу** – набиратися рішучості (відповідає ГС «*рішучість*»: **воля, мужність, повага, сміливість**), **ні слуху, ні духу** – нема ніякої звістки (відповідає ГС «*чутка, звістка*»: **слава**); **по праву** – справедливо, правильно (відповідає ГС «*правильність*»: **істина, логіка, порядок, правда**), **вступати у права** – проявлятися в усій своїй законній силі (відповідає ГС «*законність*»: **легітимність**); **свого часу** – а) колись у минулому, у певний період чийогось минулого життя (відповідає ГС «*події минулого*»: **історія**), з **часом** – у майбутньому; колись (відповідає ГС «*майбутнє*»: **доля**); **жити чужим розумом** – дотримуватись у житті чужих поглядів, переконань (відповідає ГС «*сукупність поглядів*»: **логіка, плюралізм, свідомість, солідарність**), **своїм розумом** – самостійно (відповідає ГС «*самостійність*»: **ініціатива, суверенітет**); **на славу** – а) для прославлення кого-, чого-небудь (відповідає ГС «*на честь*»: **достойнство, пам'ять, честь**); **Езопівська мова** – замаскований спосіб вираження думок з недомовками й натяками (відповідає ГС «*спосіб виконання, метод здійснення*»: **порядок, стиль**); **скуштувати щастя** – зазнати лиха, важкого життя, важкої праці (відповідає ГС «*що-небудь складне, важке*»: **мудрість**); **мир душі** – уживається як усталена форма прощання з померлим та для вираження прихильного ставлення до покійного при його згадуванні (відповідає ГС «*добро, щастя*»: **благо, благодать, благополуччя, блаженство, добро, користь, щастя**).

До третьої групи слів на позначення цінностей відносяться аксіономени, тлумачення яких передається одинадцятьма (**культура, закон**) та десятьма (**добро, доля**) лексичними

значеннями, серед яких досліджувана СО «у виразах» реалізується в наступних прикладах: **інформаційна культура** – знання та навички ефективного користування інформацією (відповідає ГС «сукупність знань»: **освіта, наука**); **поза законом бути (перебувати)** – бути позбавленим громадянських прав, заступництва з боку державних органів (відповідає ГС «громадянські права, обов'язки»: **громадянськість**). Крім указаних аксіономенів, у мікросистемі «у виразах» також відтворюються певні ознаки семантизації десятизначних слів **добро** та **доля** як складових сталих словосполучень, наприклад: **іронія долі** – про безглуздий випадок (відповідає ГС «пригода, випадок, факт»: **історія**); **у (в) добрі жити, рости** – у сприятливих матеріальних умовах (відповідає ГС «добробут, достаток»: **благо, благодать, благополуччя, щастя**).

До складу четвертої групи слів із середнім ступенем полісемії входять аксіономени, що складаються від дев'яти до двох лексичних значень. Дев'ятизначні аксіономени **правда, істина, душа, пам'ять** «у виразах» набувають відтінків значень завдяки тісним зв'язкам з іншими частинами мови: **по правді служити** – віддано (відповідає ГС «відданість»: **патріотизм**), **правду кажучи** – по суті (відповідає ГС «суть, сутність, зміст»: **дух, душа, природа, розум**), **прописна (азбучна) істина** – загальновідома, загальнозрозуміла, елементарна річ (відповідає ГС «відомість»: **слава**), **хрестоматійна істина** – дуже звичний, традиційний, спрощений (відповідає ГС «простота, невимушеність»: **свобода**), **свята істина** – образ буття Божого, втіленого в історичній постаті Ісуса Христа (відповідає ГС «у релігійних уявленнях»: **дух, душа, віра, блаженство, аскетизм, Бог, благодать**); **душа в душу** – у повній згоді, дружно (відповідає ГС «згода, несперечливість»: **воля, добро, злагода, консенсус, мир**), **відводити душу** – ділитися своїми переживаннями, думками (відповідає ГС «думка(и), відчуття»: **мрія, свідомість**), **до душі** – подобатися (відповідає ГС «почуття прихильності, доброзичливості»: **благоговіння, доброта, любов, співчуття, симпатія, уважність**); **приводити/прийти до пам'яті** – повернутися до свідомості після непритомності, зомління (відповідає ГС «притомність»: **свідомість**), **за пам'яті** – у період чийого-небудь життя, коли він/вона був/була свідком чогось (відповідає ГС «події минулого»: **історія**). Серед восьмизначних аксіономенів четвертої групи слів із середнім ступенем полісемії виділяються три іменника **простір, логіка, віра**, ідентичною рисою яких є спільна виразова СО, що дозволяє глибше розкрити їхню семантику: **єдиний економічний простір** – об'єднання територій декількох країн, у межах якого діють

загальні принципи господарювання, узгоджені єдині правила зовнішньоекономічної діяльності (відповідає ГС «*єдність територій*»: **соборність**); **афективна логіка** – упорядкування ідей або висновків, за якого сполучними чинниками є емоції (відповідає ГС «*упорядкованість, лад*»: **порядок**); **Символ віри** – стислий виклад головних догматів християнства (відповідає ГС «*релігійні догми*»: **закон**). Уживання семизначних слів четвертої групи **блаженство, наука, ініціатива** в словосполученнях підпорядковується базовому значенню «*у виразах*»: **Ваше Блаженство!** – форма звертання до архіпастиря церкви, наприклад, до Блаженнішого Онуфрія, Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української Православної Церкви (відповідає ГС «*титул, чин, звання*»: **достойнство**); **Ісусові Блаженства** – заповіді, вимовлені Ісусом Христом у Нагірній Проповіді і представлені в Новому Заповіті, складають основу християнського морального вчення і доповнюють десять заповідей Старого Заповіту (відповідає ГС а) «*у множині*»: **право, Бог, обов'язок**; б) «*релігійні догми*»: **закон**); **їхати по науку** – запозичувати, переймати досвід (відповідає ГС «*досвід*»: **мудрість**); **брати ініціативу у свої руки** – самому братися за керування якоюсь дією (відповідає ГС «*влада, керівництво*»: **воля, демократія, держава, закон, право**).

Шестизначний іменник **мудрість** визначається як «*глибоке знання, розуміння, узагальнення чогось*», «*досвід*», «*що-небудь складне, трудне*», а вираз **зуби мудрості** – *останні в зубному ряді великі корінні зуби, які прорізуються в людини після 20 років* – відповідає ГС «*зрілість*», що відповідає аксіономену **мужність**.

Аксіономени п'ятої групи – п'ятизначні слова **совість, творчість, Бог** та чотиризначні іменники **толерантність, здоров'я** вживаються переважно у двоскладних словосполученнях, як-от: **муки (докори) совісті** – переживання, викликані усвідомленням своєї несправедливості, провини (відповідає ГС «*стан*»: **безпека, блаженство, доля, дух, життя, здоров'я, правда, порядок, розум, статус, щастя**); **народна творчість** – а) вид духовної творчої діяльності народу, що виявляється в усній поезії, музиці та інших видах мистецтва; б) сукупність творів, що виникла внаслідок такої діяльності народу (відповідає ГС «*твір (твори), витвір*»: **мрія, праця**), **Бог з ним (з нею)** – вираз на позначення згоди, примирення, прощення; хай так і буде (відповідає ГС «*згода, несперечливість*»: **воля, добро, злагода, консенсус, мир**); **імунологічна толерантність** – специфічний стан організму, за якого втрачається здатність виробляти антитіла у відповідь на введення певного антигену (відповідає ГС «*стан*»), **на здоров'я** – усталений вислів, що його вживають, подаючи кому-небудь пити,

їсти або як відповідь на слова вдячності за щось (відповідає ГС «*прояв фізичних, духовних сил*»: **вітальність, життя, праця**).

Двозначний аксіономен **безпека** шостої групи тлумачиться як «*стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує*», а в сталих виразах – «*захист, охорона інтересів*», наприклад, **безпека інформації (даних)** – захищеність інформації (даних) від несанкціонованих дій (випадкових чи навмисних), **служба безпеки** – державна силова структура, робота усіх підрозділів та співробітників якої спрямована на запобігання та усунення загрози інтересам держави і народу цієї країни (ГС зустрічається в семантичній структурі слів **опікування, право**).

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Багатофункціональна СО «у виразах» є загальною для 35 українських аксіономенів як ідіоматичного, так і неідіоматичного змісту, що знаходять відображення в різних сферах життєдіяльності людини.

2. Виявлені за змістом сталих виразів додаткові генералізовані семи «*світ*», «*підстава, можливість*», «*самостійність*», «*наказ, вимога, розпорядження*», «*швидке реагування*», «*бажання, хотіння*», «*натхнення, енергія*», «*рух, дія*», «*увага*», «*обов'язок*», «*батьорість*», «*рішучість*», «*чутка, звістка*», «*правильність*», «*законність*», «*події минулого*», «*майбутнє*», «*сукупність поглядів*», «*на честь*», «*спосіб виконання, метод здійснення*», «*що-небудь складне, важке*», «*добро, щастя*», «*сукупність знань*», «*громадянські права, обов'язки*», «*пригода, випадок, факт*», «*добробут, достаток*», «*відданість*», «*суть, сутність, зміст*», «*простота, невимушеність*», «*у релігійних уявленнях*», «*згода, несперечливість*», «*думка(и), відчуття*», «*почуття прихильності, доброзичливості*», «*єдність територій*», «*упорядкованість, лад*», «*релігійні догми*», «*титул, чин, звання*», у множині, «*досвід*», «*влада, керівництво*», «*зрілість*», «*стан*», «*твір (твори), витвір*», «*прояв фізичних, духовних сил*», «*захист, охорона інтересів*», входять до складу семантичної структури інших аксіономенів найвищого та середнього ступенів полісемії та моносемантів (**душа, суверенітет, чуйність, мрія, вітальність, праця, опікування, уважність, відповідальність, оптимізм, мужність, повага, сміливість, легітимність, історія, плюралізм, свідомість, солідарність, достоїнство, стиль, благо, благодать, благополуччя, користь, освіта, громадянськість, патріотизм, аскетизм, злагода, консенсус, благоговіння, доброта, любов, співчуття, симпатія, уважність, соборність, обов'язок, демократія, держава, статус**).

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в аналізі

мовної об'єктивації аксіологічних категорій духовної культури українського, англійського та французького народів, яка репрезентована філософсько-світоглядними, науковими, громадсько-політичними, соціальними, моральними, релігійними, правовими та естетичними цінностями.

Література

1. Пещак М. М. Структурування лексичного значення / М. М. Пещак // Формалізовані основи семантичної класифікації лексики : сб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 56–98.

2. Сорока Т. В. Семантика найбільш багатозначних англійських аксіономенів / Т. В. Сорока // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / відп. ред. М. П. Фабіан. – 2014. – Вип. 12. – С. 189–200.

3. Сорока Т. В. Семантична структура англійських аксіономенів із середнім ступенем полісемії / Т. В. Сорока // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» : зб. наук. праць / гол. ред. І. В. Ступак. – 2014. – Вип. 11. – Т. 2. – С. 64–67.

4. Словник української мови : у 11-ти т. / [І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.

Ясногурська Л.

– викладач кафедри іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету

УДК 811.111'373.7+811.161.2'373.7

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПОДРУЖНЬОЇ ЗРАДИ У ПАРЕМІЙНИХ ФОНДАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

У статті досліджується система стереотипних уявлень англійського та українського етносів про подружню зраду, об'єктивовану у паремійних фондах двох мов. Окреслено паремійні одиниці, що містять семантику перелюбу. Звернуто увагу на концепт Зрада як категорію моралі, вербалізований у просторі англійської та української лінгвокультур.

Зазначається, що ставлення англійського та українського етносів до подружньої невірності, закріплене в паремійних одиницях обох мов, відображає суспільні норми, якими керуються у повсякденному житті англійці й українці.

Ключові слова: *подружня зрада, логема паремії, етнофразема, лінгвокультура.*

Ясногурская Л.

– преподаватель кафедры иностранных языков Ровенского государственного гуманитарного университета

ОБЪЕКТИВАЦИЯ СУПРУЖЕСКОЙ ИЗМЕНЫ В ПАРЕМИЙНЫХ ФОНДАХ АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье исследуется система стереотипных представлений англійского и украинского этносов о супружеской измене, объективированной в паремийных фондах двух языков. Обозначены паремийные единицы, которые содержат семантику прелюбодеяния. Обращается внимание на концепт Измена как категорию морали, вербализированный в пространстве англійской и украинской лингвокультур.

Указывается, что отношение англійского и украинского этносов к

супружеской измене, закрепленное в паремийных единицах обоих языков, отображает общественные нормы, которых придерживаются в повседневной жизни англичане и украинцы.

Ключевые слова: супружеская измена, логема паремии, этнофразема, лингвокультура.

Yasnohurska L.

– Teacher, Foreign Languages Department, Rivne State University of Humanities

OBJECTIVIZATION OF ADULTERY IN PAROEMIA FUNDS OF THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

The article examines the system of stereotypical representations of English and Ukrainian ethnoses dealing with adultery objectified in paroemia funds of the two languages. The paroemia units containing the semantics of adultery are indicated. Attention is drawn to the concept of Treason as a category of morality verbalized in the framework of English and Ukrainian cultural linguistics. The analysis of the concept Adultery is represented by phraseological units, idioms, proverbs, and sayings and gives an idea of the world outlook specifics concerning the English and Ukrainian ethnoses.

The attitude of English and Ukrainian ethnic groups to marital infidelity enshrined in the paroemia units of both languages reflects the social norms that are governed by the British and Ukrainians in everyday life and can be reduced to certain rules of conduct expressed in mental images.

The above-mentioned approach determines the necessity of studying the concepts that make up the aggregate of collective knowledge of the inner world and the mental lexicon of a human.

Key words: adultery, mental image of paroemia, ethnic phraseme, cultural linguistics.

Постановка проблеми. У центрі уваги сучасних досліджень перебуває вербальний образ світу, сформований у свідомості носіїв певної мови, а культурологічна орієнтація стає провідним напрямом праці із когнітивної семантики. Зазначений підхід зумовлює необхідність вивчення концептів, які становлять сукупність колективних знань по внутрішній світ і ментальний лексикон людини. До таких семантико-когнітивних утворень належить і концепт ЗРАДА, зокрема подружня зрада, що є ціннісним поняттям, з яким пов'язані норми морально-етичної і соціальної поведінки людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науковій літературі наявні праці, присвячені моделюванню концепту ЗРАДА та зіставленню уявлень про зраду різних етносів (роботи О. О. Жихаревої, О. А. Молодичук, Н. Ю. Панфілової, Н. В. Саварцевої та ін.), але такий аспект аналізованого концепту, як подружня зрада, не був достатньо висвітлений.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні та дослідженні системи стереотипних уявлень англійського та українського етносів про подружню зраду, об'єктивовану у

паремійних фондах двох мов. Предметом дослідження є паремійні одиниці, що містять семантику перелюбу, об'єктом – концепт Зрада як категорія моралі, вербалізований у просторі англійської та української лінгвокультур.

Виклад основного матеріалу. Історично, подружня зрада (або *перелюб*, а також *адюльтер* (фр. *adultère*)) майже в усіх культурах світу вважалася негативним явищем, яке засуджувалося суспільством і жорстоко каралося, іноді навіть стратою. Хоча у деяких культурах позашлюбний секс не вважається чимось осудливим, особливо якщо такі стосунки має одружений чоловік. А ще в інших культурах люди не ставляться до шлюбу як до постійного союзу. У Біблії перелюб здебільшого стосується добровільних статевих зносин одруженого чоловіка або жінки з кимось, хто не є їхнім шлюбним партнером. Бог ставиться до перелюбу з огидою. У стародавньому Ізраїлі перелюбників карали смертю (Левіт 18:20, 22, 29). Ісус наказував своїм учням стримуватись від перелюбу (Матвія 5:27, 28; Луки 18:18–20). Перелюбники порушують урочисту обіцянку, яку вони дали своєму подружжю в день весілля. Крім того, той, хто чинить перелюб, грішить проти Бога (Буття 39:7–9). Подружня зрада може розлучити дитину з батьком чи матір'ю, а це жорстоко. Більш того, Біблія застерігає, що «Бог судитиме... перелюбників» (Євреїв 13:4) і дає настанову: «Нехай кожен з пошаною ставиться до шлюбу, а подружнє ложе хай не буде опоганене» (Євреїв 13:4). Подружня вірність вважається моральною чеснотою, але через перелюб і далі розпадається багато сімей.

Зрада як варіант порушення подружнього життя суттєво відрізняється від інших видів сімейної деструкції: конфліктів, сварок, асоціальної поведінки, криз, розлучень і т. ін. Подружня невірність може траплятись у практично здорових, соціально благополучних сім'ях і не спостерігатись у неблагополучних. Сфера її існування – сексуально-любівні стосунки подружжя, тоді як сварка, конфлікт такої якісної визначеності не мають і можуть розвинутись в межах побутових, економічних, батьківських та інших відносин. Хоча зрада стосується не сімейних взаємин взагалі, а тільки царини подружніх почуттів, проте в ситуацію зради залучаються інші члени сім'ї, що завжди негативно відбивається на сімейній атмосфері в цілому.

92 % американців вважають подружню зраду найбільшим гріхом. Служба Gallup опублікувала результати традиційного опитування, в межах якого американці оцінювали, чи можна вважати те або інше явище "морально виправданим" чи ні. У переліку гріхів, які викликають найбільше відторгнення американців, перше місце зайняв адюльтер, повідомляє «Релігія в Україні». Любовний роман між одруженим чоловіком і заміжною жінкою вважають аморальним

92 % жителів США – цей гріх викликає навіть більше неприйняття, ніж полігамія (91 %). Більш толерантно американці ставляться до розлучень (їх вважають морально неприйнятними лише 30 % опитаних). Для порівняння, сексуальні зв'язки між незаміжними, неодруженими партнерами засуджують 40% американців, народження позашлюбної дитини – 45 %, одностатеві сексуальні контакти – 47 % [21]. Тим не менше, це явище є поширеним у сучасному суспільстві: 76 % чоловіків протягом подружнього життя мають хоч один позашлюбний зв'язок. За результатами іншого дослідження 60, 7 % чоловіків невірні своїм дружинам, 41 % дружин зраджують своїм чоловікам [1, с. 70].

Аналіз концепту ЗРАДА, який представлений фразеологічними одиницями, ідіомами, прислів'ями та приказками, дає уявлення про специфіку світобачення англійського та українського етносів, про особливості їхнього пізнавального досвіду. Окрім того, названі засоби вираження концепту є образними мовними одиницями, завдяки чому концепт отримує в них найбільш повне і глибоке висвітлення.

Сім'я – це соціальний інститут, формування, існування й розвиток якого пов'язані з життям суспільства. Вона виконує низку функцій, серед яких найбільш традиційними й усталеними є господарсько-економічна, репродуктивна, освітньо-виховна, первинного соціального контролю (моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життєдіяльності), духовного спілкування, соціально-статусна (надання певного соціального статусу членам сім'ї), психотерапевтична (дозволяє членам сім'ї задовольняти потреби в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті). Процес створення сім'ї, її життя обумовлені ціннісно-нормативними регуляторами: залицяння, вибір шлюбного партнера, сексуальні стандарти поведінки, норми, якими керуються дружина й чоловік, батьки та їхні діти тощо. Усі традиційні функції сім'ї та її цінності знайшли відображення у прислів'ях англійського й українського народів. Однією з найважливіших особливостей культурної семантики є її зв'язок з оцінкою [8, с. 16], а паремії – це джерела усталених оцінок. В пареміях головним чином представлена раціональна (логічна) оцінка, яка спирається на стереотип і об'єктивно існує у концептуальній картині світу. Раціональна оцінка передбачає оціночне судження і засоби вираження, які враховують характер оцінки [2, с. 40].

У сучасній лінгвістичній науці паремії розглядаються як знаки певних ситуацій, відносин між речами і властивостями речей [4, с. 18]. Прислів'я і приказки виступають засобами вираження таких ситуацій в залежності від географічних умов, культури,

особливостей життя того чи іншого народу, отже, мають національно-культурну специфіку. Вони не тільки виступають знаками типових ситуацій, але і моделюють їх за допомогою всім зрозумілих образів [4, с. 30].

Ідея подружньої вірності / зради в українській і в англійській мовах втілюється у певних стереотипних уявленнях, які співвідносяться з типовими ситуаціями, що створюються у процесі повсякденного життя. Знаками таких ситуацій є групи паремій, об'єднаних у певні логеми. Логема (термін П. В. Чеснокова) виступає як узагальнююча вихідна думка, що об'єднує групи конкретних характеристик і оцінок окремих культурно значущих смислів, які виявляються у паремійному фонді. Зведення паремій в логеми здійснюється лише у загальному вигляді, оскільки можливе різне суб'єктивне сприйняття паремійної семантики. При цьому наявність сигнальної лексеми у складі паремії не є обов'язковою умовою для зв'язку її з певним концептом [5, с. 46].

1. Сім'я – це головне у житті кожної людини.

Народний ідеал сім'ї – це її високе, космічне піднесення, де союз чоловіка і жінки бачиться як поєднання двох небесних світил – сонця та місяця і ясних зірочок – їхніх діточок: *А в тім саду три тереми: а в першому – красне сонце, а в другому – ясен місяць, а в третьому – дрібні зірки. Ясен місяць – пан господар, красне сонце – жінка його, дрібні зірки – його діти.*

В англійській мовній свідомості сім'я концептуалізується як єдине ціле, що проілюстровано, наприклад, у дитячому віршику «A Family Fingerplay», під час читання якого дитина перераховує пальчики: *This is the mother who loves everyone, And this is the father who is lots of fun, This is my sister, she helps and she plays, And this is the baby, he's growing each day.* Дитина, граючись, вчиться рахувати і отримує перше уявлення про сім'ю як єдиний організм.

2. Злагода у сім'ї – запорука щасливого життя.

Народна традиція вимагала порядку і злагоди в сім'ї: *If the family is together, the soul is in the right place; Fair is the weather when cup and cover hold together; Нащо кращий скарб, коли в сім'ї лад; Сім'я міцна – горе плаче; Не потрібен і клад, коли в сім'ї лад; Найкраща спілка – чоловік і жінка; Без хазяїна двір, без хазяйки хата плаче.*

Спільним ідеалом чоловіка й жінки є взаємне кохання, подружня вірність. Ті батьки, які вміють творити велике, безцінне духовне багатство подружнього життя – взаємну повагу і любов, мають у своєму домі найсприятливіші умови для виховання дітей. Відповідно, засуджується все те, що шкодить добрим взаєминам, псує атмосферу сім'ї. Це стосується пияцтва, ледарства, образ,

брехні, лицемірства, сварок, грубощів, ревнощів, а також розпусти і зради.

3. Зовнішність жінки як причина зради чоловіка.

Зазначимо, що в українських пареміях, які відображають цю ідею, ставлення до перелюбу у більшості випадків не висловлюється прямо, а визначається відносно місця, яке займає ситуація у ціннісній картині світу.

3.1. Чоловіки заглядаються на чужих гарних жінок:

Чужі жінки як маківки, а моя як опудало; Сусідка як лебідка, а жінка як квочка, коли сам ти як півень.

Стимулом для негативного емоційного ставлення є образи квочки і опудала, які знайшли втілення у відповідних словесних прототипах. Лексема, «опудало» містить сему «негарний»; серед простолюддя «просто курка» частіше отримувала оцінки сліпої, дурної, недалекоглядної птиці [16, с. 148]. Такі ознаки є основою для негативної оцінки. Водночас, лебідка символізувала дівочу вроду [16, с. 150], в усній народній творчості мак – символ красивої дівчини [16, с. 154]. Протиставлення таких ознак підсилює смисловий ефект паремій: чужа гарна жінка приваблює чоловіка більше, ніж власна, що створює ситуацію можливості перелюбу.

3.2. Мати гарну жінку – лихо для чоловіка.

Біда, коли жінка бліда, але лиха година, коли жінка як калина.

Одним із найважливіших символічних значень калини було «чиста дівоча врода» [16, с. 121,], але у даній паремії відбувається гасіння позитивної оцінки краси, позначеної лексемою *калина*, на підставі негативного стереотипу сприйняття вродливої жінки як предмета зазіхань чужих чоловіків. Негативна оцінка створюється на протиставленні компонентів (жінка) *бліда* / (жінка) *калина* і підсилюється уживанням оцінних слів *лиха* (година) і *біда*. Ставлення суб'єкта до жіночої краси виражено двічі: оцінно і емотивно. Злиття цих двох типів модальності створює ефект резонансу – посилюється сигнал ставлення суб'єкта до позначуваного [6, с. 150]. У паремії *Хто женився на красивій, той рогатим став буксиром* прямо названо причину небезпеки одруження з гарною жінкою.

4. Запобігти зраді дуже важко.

Паремійний фонд української мови містить одиниці, у яких відображається уявлення етносу про перелюб як про лихо, якому важко протистояти: *Пішла по руках як вітер по полю; Постійний як дим: куди вітер – туди й він*. Метафорична переінтерпретація пов'язує подружню невірність із вітром, створюючи семантику сили, енергії, яку неможливо втримати.

Переосмислення стереотипної поведінки зайців, а саме

швидкий рух, неможливість утримання на місці, стало підґрунтям виникнення паремії *Легше сто зайців пасти, як одної жінки допильнувати*.

Українська мовна свідомість пов'язує кохання зі зрадою: *Хто кохає, той спокою не має*, причому *Чим більша любов, тим глибша рана після зради*.

В українській мові виокремлюється фразео-семантична група на позначення подружньої зради, побудована за моделлю дієслово руху + назва рослини: *проблукати в бур'янах*, евф. – «зрадити в подружньому житті» [15, с. 50]; *бігати по кущах* – «зраджувати в подружньому житті (перев. про чоловіка)» [15, с. 186]; *сягати в очерет* – «зраджувати дружині, чоловікові» [15, с. 231]; *скакати в ромахах*; *скакати (стрибати) в гречку, жарт.*; *скакати (стрибати) в горох*, жарт., об'єднані значенням «порушувати вірність у коханні, в подружньому житті»: *Вона, мабуть, не знала, що цей оратор кілька годин тому позаочі давав їй зовсім іншу характеристику: «Хороша вчителька, але обдурює свого Тита направо й наліво, тримає старого осла під чоботом і тільки й дивиться, щоб стрибнути кудись, як не в горох, то в гречку»* [13, с. 50], [19].

Етнокультурна домінанта при поясненні ґенези таких висловів переважає в монографії білоруського дослідника В. Коваля «Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождения». Віддаючи належне структурно-семантичному моделюванню як ефективному методові з'ясування ґенези ФО, автор акцентує свою увагу насамперед на ролі обрядів, звичаїв, повір'їв, міфологічних уявлень у формуванні фразеологічного корпусу [10]. Наприклад, подавши український фразеологізм *скакати (стрибати, плигати) в гречку* як репрезентант моделі «порушити недоторканність, втручатися (бути зв'язаним) + назва рослини, що має продукуючу символіку = мати позашлюбні зв'язки», автор зосереджує свою увагу на символічно-продукуючих іменних компонентах висловів *стрибати в гречку*, *скакати в кропиву* (у горох, капусту). Заперечуючи первісне образне мотивування Л. Скрипник, пов'язане із селянським побутом («*красти чужу гречку*») та А. Івченка («конкретизація більш загального виразу у *спаш ускочити*»), В. Коваль інтерпретує ФО *скакати в гречку* як етнофразему перифрастичного типу, де «гречка в народній традиції – утілення добробуту, багатства»: ця медоносна рослина співвідноситься з «бджолоиною» символікою, що використовується в етнофраземах на позначення вагітності (у тому числі й позашлюбної). Горох «має яскраво виражену дітородну символіку». Капуста належить до тих само рослин (які магічно осмислюються), що й верба, горох, кропива: пор. широко розповсюджене повір'я про

те, що новонароджених дітей «знаходять у капусті» [10].

В. Д. Ужченко вважає, що гречка, горох, жито, льон, овес, бур'ян, куці, пліт тощо – місця, де закохані могли сховатися від людських очей [10]. Якраз така фреймово-стереотипна структура висловів, як нам здається, найкраще пояснює ґенезу названих фразеологізмів.

Опозиція *своє/чуже* стала підґрунтям утворення таких англійських фразеологічних одиниць на позначення подружньої зради, як *put your sickle in another man's corn* (букв. «встромляти свого серпа у пшеницю іншого чоловіка») та *thresh in another man's barn* (букв. «молотити пшеницю в амбарі іншого чоловіка») зі значенням «commit adultery» [20, с. 159], аналогізуючи перелюб зі втручанням на чужу територію.

Тваринний світ завжди був водночас близьким і загадковим для людини, вона збагачувала спектр найменувань, власних ознак, якостей, дій, станів за рахунок знакових ресурсів тваринного світу з огляду на свої уявлення, його оцінки, стереотипи цього світу [6, с. 145].

На основі аналогізації поведінки тварини і людини утворені і такі українські фразеологізми на позначення перелюбу, як *вести мартівське життя: Як чоловік поїхав на заробітки, так вона й рада – можна вести мартівське життя; гуляти як собака: Гуляє мій, як собака, життя немає; хвостом виляти [3, с. 31–32]; заглядати до курника, евф. – «зраджувати дружині (чоловікові); мати нешлюбні зв'язки» [15, с. 184]; великого хвоста мати – «2. Гуляти, зраджувати чоловікові»: Та вона такого великого хвоста має, що бідний її чоловік [15, с. 318].*

Подружня зрада як додаткова робота за межами рідної домівки осмислюється в одиницях: *працювати в другу (третьо, четверту) зміну, евф. – «зраджувати в подружньому житті» [15, с. 139]; працювати в нічну зміну; їздити у відрядження: Оце й зїздив у відрядження – нова жінка та дитина; працювати на стороні: Жінка паше на городі, а він у цей час працює на стороні; залишатись на нічну варту: Не встигли посваритися, все: десь залишився на нічну варту. Вигоню його; затримуватись на нараді [3, с. 32]; (ходити) на промисли (промисел) – «2. Загуляти, почати зраджувати»: Тільки вийшла заміж, а вже пішла на промисли: чоловік синців наставив [15, с. 256].*

Отже, такий аспект подружнього життя, як перелюб, має тенденцію до евфемізації, що зумовлює утворення потужного ряду заміників, виникнення образних висловів семантичного ряду «зраджувати». І. В. Мілева класифікує такі евфемістичні фразеологічні одиниці як «маскувальні фразеологізми, до яких мовці

звертаються з метою завуалювати реалію-назву, запобігти комунікативному конфлікту, не створювати для співбесідника почуття дискомфорту» [3, с. 9]. У той самий час, в обох зіставлюваних лінгвокультурах присутні одиниці, що експліцитно виражають ставлення етносів до подружньої зради – українці попереджають: *Не скачи в гречку, бо обстрижуть як овечку* [3, с. 32], а англійці виводять формулу щасливого шлюбу: *A deaf husband and a blind wife are always a happy couple* (букв. глухий чоловік і сліпа дружина – завжди щаслива пара) [17, с. 38].

Висновки. Таким чином, ставлення англійського та українського етносів до подружньої невірності, закріплене в паремійних одиницях обох мов, відображає суспільні норми, якими керуються у повсякденному житті англійці й українці, та може бути зведене до певних правил поведінки, які виражено в логемах. І в англійській, і в українській лінгвокультурах відповідальність у ситуації адюльтеру в основному покладено на жінку. В українських пареміях акцент робиться на зовнішності жінки, що може стати причиною чоловічої невірності, а в англійських одиницях переважно даються поради, як жінці слід себе поводити. Спільним є логічний зміст паремій даної групи, а специфіка – в образному строї, у місцевих реаліях і поняттях. В обох мовах фразеологічні одиниці на позначення перелюбу утворюються шляхом аналогізації подружньої зради з рухом-переміщенням, поведінки людини і тварини, одночасним виконанням декількох дій.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні концепту ЗРАДА, а саме виявлення специфіки світобачення англійського та українського етносів та особливостей їхнього пізнавального досвіду.

Література

1. Велента Т. Ф. Психология семейных кризисов. / Т. Ф. Велента, Т. А. Зинкевич-Куземкина, М. И. Олифиринович. – СПб. : Речь, 2006. – 260 с.
2. Вольф Е. М. Прилагательные в тексте («система языка» и «картина мира») / Е. М. Вольф // Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 118–135.
3. Мілева І. В. Матеріали до евфемистичного фразеологічного словника східнословобожанських і східностепових говірок / І. В. Мілева. – Луганськ : Альма-матер, 2010. – 112 с.
4. Пермяков Г. Л. Паремииологические исследования : сб. статей // Сост. и ред. Г. Л. Пермякова / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1984. – 320 с.
5. Рябцева Н. К. Этические знания и их «предметное» воплощение // Логический анализ языка : Языки этик / Н. К. Рябцева. – М., 2000. – С. 178–183.
6. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К. ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
7. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины

мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. – М., 1988. – С. 173–204.

8. Толстая С. М. Акциональный код символического языка культуры: движение в ритуале / С. М. Толстая // Концепт движения в языке и культуре / Рос. акад. наук. Ин-т славяноведения и балканистики. – М.: Индрик, 1996. – С. 89–101.

9. Толстая С. М. Грех в свете славянской мифологии / С. М. Толстая // Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции. – М., 2000. – Вып. 5. – С. 8–43.

10. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. / В. Д. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

Лексикографічні джерела

11. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упоряд.: М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.

12. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упоряд.: М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1990. – 524 с.

13. Збанацький Ю. Радість і надії: нариси, статті / Ю. Збанацький. – К.: Молодь, 1970. – 231 с.

14. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Укл.: М. Номис. – К.: Либідь, 2004. – 352 с.

15. Фразеологічний словник української мови / Укл.: В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. – К.: Наук. думка, 1999. –

Т. I. – 528 с. –

Т. II. – 984 с.

16. Тлумачний словник української мови / Укл.: Ковальова Т. В., Коврига Л. П. – Харків: Синтекс, 2002. – 672 с.

17. [TETM] A Thesaurus of English Traditional Metaphors / Ed. by P. R. Wilkinson. – L. & N.Y.: Routledge, 1993. – 777 p.

18. [CIDI] Cambridge International Dictionary of Idioms / Ed. by M. McCarthy. – Cambridge University Press: Cambridge, 2002. – 587 p.

19. [OCDP] Oxford Concise Dictionary of Proverbs / Ed. by J. Simpson and J. Speake. – Oxford University Press: Oxford, 2003. – 335 p.

20. [LDAE] Longman Dictionary of American English / Longman Pearson: London, 2009. – 1204 p.

21. <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=24&t=227>.

Колодько Д.

– аспірант кафедри славянських мов факультета іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

УДК 81'373

МЕРОНИМЫ В ИХ АССОЦИАТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИХ СВЯЗЯХ

В статье описаны меронимы – члены ассоциативно-семантических групп. Меронимия рассматривается как отражение в языке глобального и универсального типа взаимоотношений между предметами окружающей действительности. С помощью компонентного и дистрибутивного анализом определяется семантическая структура холонимов и партонимов, выявляются ассоциативно-семантические связи меронимов разных типов.

Ключевые слова: меронимия, холоним, партоним, мероним, ассоциативно-семантическая группа, каузема, рефлексема.

Колодько Д.

– аспірант кафедри слов'янських мов факультету іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

МЕРОНИМИ В ЇХ АСОЦІАТИВНО-СЕМАНТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКАХ

У статті описані мероніми – члени асоціативно-семантичних груп. Меронімія розглядається як відображення у мові глобального й універсального типу взаємовідношень між предметами навколишньої дійсності. Шляхом компонентного і дистрибутивного аналізу визначається семантична структура холонімів і партонімів, виявляються асоціативно-семантичні зв'язки меронімів різних типів.

Ключові слова: меронімія, холонім, партонім, меронім, асоціативно-семантична група, каузема, рефлексема.

Kolodko D.

– Post-graduate student, Department of Slavonic Languages, Faculty of Foreign Philology, National Pedagogical Drahomanov University

MERONYMS IN THEIR ASSOCIATIVE-SEMANTIC CONNECTIONS

Meronyms-members of associative-semantic groups are investigated. Meronymy is considered as a reflection in the language of a global and universal type of relationship between the objects of the surrounding reality. With the help of component and distribution analysis, the semantic structure of holonyms and partonyms is determined, associative-semantic links of meronyms of different types are revealed.

Key words: meronymy, holonym, partonym, meronym, associative-semantic group, kausema, reflexema.

Постановка проблеми. Несмотря на то, что корреляция части и целого является одним из важнейших типов взаимоотношений в окружающей действительности, меронимы относительно недавно стали объектом исследования в лингвистике. Исследование холо-партитивных отношений проводится в русле одной из основных проблем языкознания – изучения системных отношений в лексике, что определяет его **актуальность**.

Анализ последних исследований. В работах целого ряда исследователей (Е. Ляйзи, Д. А. Круза, Р. Чаффина, Е. М. Винстона, Д. А. Германа, В. Сторей, М. В. Никитина, И. А. Стернина и З. Д. Поповой, М. А. Кронгауза, Л. В. Глобиной, Ю. М. Русиной, Н. С. Рыжук, Е. В. Материнской, М. А. Останиной и др.) выявляется специфика меронимических отношений, определяются их отличия от других типов корреляций лексем (в первую очередь от гипер-гипонимии), формируются классификации меронимов как с опорой на внеязыковую действительность, так и с учетом семантики лексем.

Целью предлагаемой статьи является выявление специфики меронимических отношений, особенностей их функционирования в

языке, а также принципов упорядочивания слов, обозначающих целое и его части. В частности, она посвящена исследованию ассоциативно-семантических связей меронимов.

Данная цель конкретизируется в следующих **задачах**: 1) охарактеризовать меронимические отношения как тип семантических корреляций лексем; 2) определить специфику ассоциативно-семантических связей слов; 3) выявить ассоциативно-семантические связи холонимов и партонимов, относящихся к различным классификационным типам.

Изложение основного материала исследования. Термином *меронимия* в лингвистике обозначают корреляцию части и целого [3, с. 150]. Меронимические, или холо-партитивные отношения являются важнейшим фактором смыслового упорядочения словаря, о чём в своё время говорил М. В. Никитин: «Очевидно, что отношения часть-целое пронизывают весь мир снизу доверху, от микро- до макрокосмоса, от элементарных частиц до галактик. Они охватывают вещи всех уровней сложности, организуя их в многообразные многоступенчатые иерархии частей – целых, элементов – систем. Эти отношения столь же универсальны и глобальны, как многообразные многоступенчатые иерархии вещей, образуемые общностью присущих ей признаков и закономерностей» [4, с. 442].

Следует отметить, что интерес к исследованию меронимических отношений возрос в середине XX века, когда начали активно изучаться системные отношения лексем с учетом их интегрально-дифференциальных связей на семном уровне. А в начале XXI столетия ряд традиционно выделяемых парадигм (синонимическая, антонимическая, омонимическая, гиперогипонимическая и т. п.) пополнился еще одной единицей – ассоциативно-семантической группой (АСГ). Эту парадигму выделила Т. В. Слива. Ее диссертационное исследование «Ассоциативно-семантическая группа как форма парадигматической организации лексики (на материале названий сезонов в русском языке)» посвящено обоснованию возможности выделения такого типа парадигм [6]. Т. В. Слива отмечает, что АСГ формируется с учетом причинно-следственных связей реалий окружающего мира, которые находят отражение в семантических связях исходной лексики (*кауземы*) и ее ассоциатов (*рефлексем*). Отношения между членами АСГ построены на семантических связях особого типа: АСГ включает в себя грамматически однородные лексемы (слова одной части речи), в семантической структуре которых представлены одинаковые элементы. При этом гиперсема кауземы в семантической структуре рефлексем репрезентирует

дифференциальный семантический признак, то есть выступает в роли гипосемы, и наоборот, родовые семы рефлексем в составе кауземы являются семами видовыми [7].

Специфика ассоциативно-семантических и холо-партитивных отношений, обусловленность и тех, и других как собственно языковыми (корреляциями на семном уровне), так и экстралингвистическими факторами (связями реалий окружающего мира) позволяют предположить, что члены меронимических парадигм также могут вступать в ассоциативно-семантические отношения.

Как видно из представленного выше определения, состав АСГ определяется, прежде всего, семантикой исходного слова и членов парадигмы. Поэтому для выявления ассоциативно-семантических связей в первую очередь следует определить семантическую структуру лексем, обозначающих целое и его части.

При отборе материала мы опирались на тематическую классификацию меронимов Е. В. Материнской [2, с. 82], которая наиболее полно, на наш взгляд, отражает типологию холо-партитивных отношений в окружающей действительности и в языке. Опираясь на данную классификацию, мы исследовали следующие типы меронимов:

– меронимы-соматизмы – *ухо, лапа, рука, нога, шея* и т.п. – являются партонимами названий живых существ и входят в состав АСГ с кауземами *человек, животное, птица, насекомое* и т.п. Так, *голова* – «1. Верхняя часть тела человека, верхняя или передняя часть тела позвоночного животного...» [1, с. 214], *ухо* – «1. Орган слуха и равновесия у человека и позвоночных животных; часть этого органа, выделяемая по своему положению и строению» [1, с. 1409], *лапа* – «1. Ступня или вся нога у животных и птиц» [1, с. 487], *хвост* – «1. Придаток /обычно подвижный/ на задней части тела животного или суженная задняя часть тела животного» [1, с. 1441], *глаз* – «1. Парный орган зрения человека и животного, расположенный в глазных впадинах (лица, морды) и прикрываемый веками с ресницами» [1, с. 207] (*здесь и далее подчеркивание наше – Д. К.*). В представленных дефинициях эксплицированы дифференциальные семы 'человек' / 'животное' / 'птица', посредством которых соматизмы связаны с кауземами, репрезентирующими данные семы.

Ассоциативная связь лексем подтверждается данными ассоциативных словарей, а также целым рядом контекстов, поскольку функционирование в художественном тексте, являющимся «благодатным материалом... для формирования и развития ассоциативной структуры значения слова» [5, с. 96]:

Стальные когти хищной птицы / И нос крючком... (Солоухин); *Светаёт. Птица шелестит / Лазоревым крылом* (Ровицкая) и др.

Кроме того, кауземами соматизмов могут также выступать гипонимы лексем *человек*, *животное*, *птица* и под., поскольку соответствующие семы ('человек' / 'животное' / 'птица') для них также являются гиперсемами (*собака* – «1. Домашнее животное сем. псовых, родственное волку (используется для охраны, охоты, езды в упряжке и т.п.)» [1, с. 1224], *голубь* – «1. Дикая и одомашненная птица, преимущественно с серовато-голубым или белым оперением и большим zobом» [1, с. 215]): *Это неважно, что Вы – собака. / Важно то, что Вы – человек...* / *Вы меня встречаете нежно-приветливо, / А хвост Ваш как сердце - дает перебой* (Вертинский); *Ни мотоциклет, Ни фигура варварски-грохотных подвод, Ни почти ступающий на хвост пешеход – / Не пугают голубя: он невозмутим...* (Северянин) и т. п.;

– меронимы-наименования частей живой природы – *ветка*, *лист*, *стебель* и т.п. – являются партонимами названий представителей флоры и входят в состав АСГ, кауземами которых выступают лексема *растение*, ее гипонимы *дерево*, *куст*, *цветок* и т.п., а также гипонимы последних. Так, Семы 'ствол', 'крона', 'ветвь' являются периферийными для слова *дерево* («Многолетнее растение с твердым стволом и ветвями, образующими крону» [1, с. 252]). С помощью дистрибутивного анализа в его семантической структуре выделяются дифференциальные семы 'сук', 'лист', 'почка', 'кора', 'плод', 'корень' и др.: ...*а вот, еще через день, в облачном небе такие яркие прогалины, и на коре деревьев такой мокрый блеск, и так каплет с крыши над окном, что не нарадуешься, не наглядишься...* (Бунин); *Корни деревьев плохо держались в илистой почве* (Паустовский); *Бесчисленными алмазами блестит на листьях деревьев роса* (Соколов-Микитов); *Звук осторожный и глухой / Плода, сорвавшегося с дерева* (Мандельштам) и др.

Лексемы, репрезентирующие данные семы, будучи партонимами слова *дерево*, входят в АСГ с соответствующей кауземой, поскольку каждое из их содержит в своей семантической структуре периферийную сему 'дерево': *ветвь*, *ветка* – «боковой отросток, побег, идущий от ствола дерева (кустарника) или стебля травянистого растения» [1, с. 122], *лист* – «organ воздушного питания и газообмена у растений» [1, с. 499] (в том числе у деревьев), *корень* – «подземная часть растения, посредством которой оно укрепляется в почве и получает из земли воду с растворенными в ней минеральными веществами» [1, с. 457], *побег* – «молодой стебель растения вместе с листьями и почками;

отросток» [1, с. 848], *кора* – «наружный, большей частью легко отделяющийся от внутренней массы древесины покров ствола, стеблей или корней древесных растений» [1, с. 456] и т. п. Подтверждение наличия ассоциативно-семантической связи находим в приведенных выше примерах;

– меронимы-наименования частей неживой природы – *берег*, *луч*, *звезда* и т. п. – могут ассоциироваться со словом *природа*, однако в непосредственные ассоциативно-семантические отношения они вступают с «собственными» кауземами-холонимами. Так, для лексемы *берег* («Край суши, прилегающий к водоёму» [1, с. 71]) – это слово *суша*, для лексемы *луч* («1. Узкая полоска света, исходящая от какого-л. источника света, светящегося предмета» [1, с. 507]) – *солнце* (в значении 'свет и тепло'), для лексемы *звезда* («1. Самосветящееся небесное тело, сходное по своей природе с Солнцем и видимое на ночном небе как яркая точка» [1, с. 359]) – *созвездие* («1. Группа звёзд, объединённая общим наименованием» [1, с. 1230]) и т. п. Следует отметить, что в бытовом сознании *звезда* также является частью *неба*. Подтверждение данного факта находим в «Проективном словаре гуманитарных наук»: «Звезда – часть неба, и звезда – часть ночи, отсюда «небо, помещённое в звезду, – ночь» [8]). Ассоциативно-семантическая связь рефлексем с кауземами актуализируется в следующих примерах: *Я – **Берег**. От слова – «беречь». / И моря, и **суши** – избранник. / Предел – для раздумий и встреч, / Байкала извечный охранник* (Гибадуллина), *Взгляни на **звезды**: много звезд в безмолвии ночном <...> На **небе** голубом* (Баратынский); *Всю ночь **созвездия** блестящие / Не замедляют хоровода / Вокруг одной **звезды**, стоящей / Как будто в центре небосвода* (Алдолина) и др.;

– меронимы-наименования частей артефактов – *ручка* (чашки), *ножка* (стула), *рукав*, *каблук*, *крыло* (самолёта) и др. – входят в состав АСГ, кауземами которых являются названия соответствующих артефактов (*чашка*, *стул*, *пиджак*, *самолёт*), поскольку семантической структуре последних выделяются дифференциальные семы 'ручка', 'ножка', 'рукав', 'крыло' и т. п.: *чашка* – «1. Небольшой сосуд для питья округлой формы, обычно с ручкой, из фарфора, фаянса и т. п.» [1, с. 1469]; *стул* – «1. Род мебели: предмет на четырёх ножках, без подлокотников, обычно со спинкой, предназначенный для сидения одного человека» [1, с. 1283]; *пиджак* – «верхняя часть костюма в виде куртки с отложным воротником и с застёгивающимися бортами» [1, с. 831]; *крыло* – «2. Одна из плоских несущих поверхностей летательного аппарата или судна» [1, с. 476].

Подтверждение ассоциативно-семантической связи каузем с

рефлексемами-меронимами данной группы находим в следующих примерах: – *Что за форма?! Что за цвет?! / – Да ещё и ручки нет! / – Прямо скажем, явный брак! / В этой Чашке всё не так!* (Томпакова); *Скажем, ножка, ножка стула – / Незатейливый предмет, / А как всмотришься – вещица, / Что важнее в свете нет!* (Суслова); *Есть такие шубы, в них ходили попы и торговые старики, люди спокойные, несуетливые, себе на уме – чужого не возьмёт, своего не уступит, шуба, что ряса, воротник стеной стоит, сукно тонкое...* (Мандельштам); *Отважный самолетик летит, летит, летит, / Доставить пассажиров на землю он спешит. / Гудят, гудят моторы, опущено шасси, / Осталось лишь немного достать до полосы* (Тесленко); *...лётчик остался в кабине, а Лопатин и Тихомирнов вылезли на снег и стали раскачивать самолёт за крылья* (Симонов);

– меронимы-наименования частей совокупностей – *делегат, ученик, воин* и т. п. – ассоциативно-семантически связаны с названиями соответствующих совокупностей – *делегация, класс, группа, армия, семья* и т.п. Их семантическая связь подтверждается данными толковых словарей: *делегация* – «Группа делегатов» [1, с. 247], *класс* – «3. Подразделение учащихся начальной и средней школы, соответствующее году обучения» [1, с. 430], *группа* – «1. Несколько предметов или людей, животных, находящихся вместе, близко друг от друга» [1, с. 231], *семья* – «1. Группа людей, состоящая из мужа, жены, детей и других близких родственников, живущих вместе» [1, с. 1175] и т. п. Перечисленные кауземы содержат интегральную гиперсему 'совокупность', при этом дифференциальными компонентами значений являются 'делегат', 'ученик', 'ребёнок', 'родственник' и др. Ассоциативно-семантическую связь упомянутых лексем можно проиллюстрировать: *Воин армии терракотовой, / Что ты, / На поверхности снов своих обнаружил?* (Вебер); *В начале жизни школу помню я, / Там нас, детей беспечных, было много, / Неровная и резвая семья* (Пушкин) и др.;

– обозначение понятия «часть»: *ломоть, горбушка, отрез* и т. п. Данный тип меронимов интересен тем, что он репрезентирует признак гомеомеронимичности (подобия части и целого) в языковой картине мира: партонимы обозначают частицы или кусочки целого, являясь, по сути, тем же целым.

В ходе анализа семантических структур лексем обнаруживаются их связь с кауземами-холонимами *хлеб, пирог, ткань* и т.п.: *ломоть* – «отрезанный ножом плоский большой кусок хлеба» [1, с. 505]; *горбушка* – «кусочек хлеба, пирога и т.п., отрезанный от непчатого края» [1, с. 219]; *отрез* – «2. Кусочек ткани, предназначенный для шитья» [1, с. 759]. Ассоциативно-

семантические связи каузем с рефлексемами актуализируются в следующих контекстах: *Я ждал, пока хватило сил, / Потом кусочек... / Потом подвинул стул и сел / И весь пирог в минуту...* (Хармс); *Ломоть хлеба / Хлеба мягкого ломоть, / Свежего, пшеничного* (Шорыгина); *Яго забрал плошку, опустил в неё отрез ткани, которым промывал рану* (Кузнецов); *Горбушка хлеба, две картошки – / Всему суровый вес и счет* (Твардовский) и др.

Проведенное исследование позволяет сделать следующие **выводы**:

1. Широкая представленность в языке меронимических корреляций обусловлена универсальностью и глобальностью отношений «часть – целое» во внеязыковой действительности.

2. Обусловленность холо-партитивных отношений как экстралингвистическими (связями реалий окружающего мира), так собственно языковыми факторами (корреляциями на семном уровне) являются предпосылкой для образования ассоциативно-семантических связей между членами меронимических парадигм.

3. Ассоциативно-семантические и меронимические отношения находятся в привативной оппозиции: меронимы наряду с другими лексемами входят в состав ассоциативно-семантических групп.

Таким образом, исследование ассоциативно-семантических связей меронимов позволяет расширить представление о меронимических и ассоциативно-семантических парадигмах. **Перспективой** исследования является дальнейшее изучение меронимов различных классификационных типов как членов ассоциативно-семантических групп.

Литература

1. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2003. – 1536 с.

2. Материнская Е. В. Система меронимов в немецком и английском языках : дисс. докт. филол. наук : 10.02.04 / Е. В. Материнская. – Донецк, 2013. – 403 с.

3. Кронгауз М. А. Семантика : учебник для вузов / М. А. Кронгауз. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2008. – 399 с.

4. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : учебное пособие для студентов, аспирантов и преподавателей лингвистических дисциплин в школах, лицеях, колледжах и вузах / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.

5. Рогожникова Т. М. Ассоциативная структура значения слова и процесс понимания текста / Т. М. Рогожникова // Психолингвистические проблемы семантики. – Тверь : Калининский гос. ун-т, 1990. – С. 96–100.

6. Слива Т. В. Ассоциативно-семантическая группа как форма парадигматической организации лексики (на материале названий сезонов в русском языке) / Т. В. Слива. – К., 2011. – 272 с.

7. Слива Т. В. Ассоциативно-семантическая группа: к вопросу о дефиниции

парадигмы / Т. В. Слива // Вестник Самарского ун-та. История, педагогика, филология. – Самара, 2016. – № 3.2. – С. 101–107.

8. Эпштейн М. Н. Проективный словарь гуманитарных наук / М. Н. Эпштейн. – М. : Новое литературное обозрение, 2017. – 616 с.

Савченко Е.

– преподаватель кафедры русского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета

Погорелова А.

– студентка IV курса русско-украинского отделения
филологического факультета Донбасского государственного
педагогического университета

УДК 811.161.1'373.43

О ТИПАХ НЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируются типы неологизмов в современном русском языке, их происхождение, способы образования и способы адаптации к современной лексической системе русского языка. Приводятся примеры новообразований, раскрывается их лексическое значение.

Ключевые слова: лексика, неологизмы, окказиональные слова, деривация.

Савченко О.

– викладач кафедри російської мови та літератури Донбаського
державного педагогічного університету

Погорєлова А.

– студентка IV курсу російсько-українського відділення
філологічного факультету Донбаського державного педагогічного
університету

ПРО ТИПИ НЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано типи неологізмів, їх походження, способи творення й адаптації до сучасної лексичної системи російської мови. Наведено приклади новоутворень, розкрито їх лексичне значення.

Ключові слова: лексика, неологізми, оказіональні слова, деривація.

Savchenko O.

– Teacher, Russian Language and Literature Department, Donbas State
Teachers' Training University

Pogorelova A.

– Bachelor's Degree Programme student, Faculty of Philology, Donbas
State Teachers' Training University

ABOUT TYPES OF NEOLOGISMS IN MODERN RUSSIAN

The article analyzes types of neologisms, their origin, ways of formation and prospects for the development of this topic. Examples of neoplasms are given and their lexical meaning is revealed.

Key words: vocabulary, neologisms, occasional words, derivation.

Постановка проблемы. В современной лексикологии одним из важных направлений исследования является изучение неологизмов и их типов.

Анализ последних исследований. Вопросам исследования неологизмов посвящено множество работ ведущих лингвистов: А. А. Брагиной, Н. С. Валгиной, Л. П. Крысина, Н. М. Шанского, Н. З. Котеловой и др. В энциклопедии русского языка дается следующее определение: «Неологизм (от греч. *neos* – новый, *logos* – слово) – слово или оборот речи, созданные для обозначения нового предмета или выражения нового понятия» [8, с. 159].

Целью исследования является описание особенностей семантики заимствованных лексем, которые актуализировались и приобрели новые значения. Для достижения данной цели ставятся и решаются следующие **задачи**: 1) изучение причин появления новых слов в русском языке; 2) выявление типов новых слов, их классификация по употреблению, происхождению и по тематическим группам; 3) изучение семантики новых заимствованных слов.

Изложение основного материала исследования. Язык – это живая лексическая система, в которой постоянно появляются новые слова и отмирают устаревшие. Темп этих перемен неравномерен. И сейчас русский язык переживает период, когда в результате ряда резких социальных перемен возникла необходимость в обозначении множества новых понятий. Стремительно развивающееся общество, постоянные изменения и нововведения в жизни не могут не отражаться в языке. Лексика – наиболее подвижная часть языка, она непрерывно совершенствуется, обновляется, вместе с тем реагирует на изменения в окружающей нас действительности, т. е. развивается вместе с жизнью. Ежедневно люди стараются жить интереснее и удобнее, для этого они совершают открытия и изобретают, и некоторые изобретения полностью меняют нашу жизнь. Так, благодаря изобретению спутника появился Интернет и мобильные телефоны, что позволило нам связываться даже с другим материком. Но многие изобретения приходят к нам из других стран, и их названия нам не всегда понятны. Эти изменения в большей степени выражаются в появлении новых слов, обладающих временной коннотацией новизны.

Согласно Н. М. Шанскому, неологизмы – «новые лексические образования, которые возникают в силу общественной необходимости для обозначения нового предмета или явления, сохраняют ощущение новизны для носителей языка и которые еще не вошли или не входили в общее литературное употребление» [9, с. 315].

В современном русском языке неологизмы делятся на языковые, лексические, семантические и авторские (индивидуально-стилистические). Языковые неологизмы создаются главным образом для обозначения нового предмета, понятия. Они входят в пассивный словарный запас и отмечаются в словарях русского языка.

Для каждого поколения человечества какие-то слова были в свое время новыми. Люди старшего возраста хорошо чувствовали несколько десятилетий назад новизну таких слов, как *магнитофон, универмаг, телевизор*. Те, кто родился в 50-х – 60-х годах, помнят возникновение слов *спутник, космический челнок, ракета, луноход*. Сейчас мы уже привыкли к таким словам, как *компьютер, мобильная связь, реактивный самолет*. Современным, уникальным языковым неологизмом эры социальных сетей считается слово *селфи*, что означает *фотографирование самого себя*.

Существуют разные пути пополнения лексики. Словарный запас русского языка обновляется путем появления собственно новых слов. Немалую роль играет и развитие новых значений у старых слов. Не случайно словарь-справочник, вышедший в 1971 году и содержащий примерно 3500 слов, называется «Новые слова и значения» [7]. Словарь включает лексику, пополнившую словарный запас в 60-х годах XX в. В нем наряду с новыми в те времена словами мы находим и такие, которые с первого взгляда не кажутся новыми: *развязка, золото, дикарь, старт*. У этих слов сравнительно недавно появились новые значения: *развязка* – сооружение на автодорогах, способствующее непрерывному движению транспорта; *золото* – золотая медаль; *дикарь* – человек, отдыхающий без путевки.

Иной путь пополнения словарного запаса – заимствование. В результате политических, торгово-экономических и культурных контактов происходил и происходит торговый, культурный, научный взаимообмен, а, следовательно, и проникновение иноязычных слов

Лексические неологизмы образованы по имеющимся в языке моделям или заимствованы из других языков и представляют собой либо отдельные слова (*чартер* – своеобразное авиа-такси, которое может доставить в любую точку мира, или же неологизм *коучинг*, обозначающий умение подвести человека к самостоятельным выводам), либо составные наименования (*летающая тарелка* – 'НЛО', *черта бедности* – уровень благосостояния народа, обеспечивающий потребление материальных благ в минимальном объеме).

Семантические неологизмы по количеству уступают лексическим (*разработка, ноу-хау, лимит*), хотя в 80–90-е годы

XX века немало слов получили не свойственные им значения. Своеобразие семантических неологизмов состоит в том, что как лексемы они давно известны в языке, но, обновив свое значение, из прежних тематических групп перемещаются в совершенно новые, изменяя при этом лексическую сочетаемость, стилистическую закреплённость, экспрессивную окраску [9, с. 201]. Услышав слово *чайник*, мы сразу представим кипящую металлическую посудину с носиком, но есть и другое значение: *чайник* – «неспециалист со слабыми навыками чего-либо». Также отличным примером может послужить слово *макинтош*, т. е. «пальто или плащ из прорезиненной ткани». Сейчас же оно приобрело еще одно значение: «линейка персональных компьютеров производства корпорации Apple».

Авторские, индивидуально-стилистические неологизмы создаются писателями, поэтами для придания образности художественному тексту. Неологизмы этого типа «прикреплены» к контексту, имеют автора. По самим целям их создания они призваны сохранять необычность, свежесть. Авторские неологизмы, образованные по продуктивным моделям, называются потенциальными или окказиональными словами. Так, у А. С. Пушкина находим слова *огончарован*, *кюхельбеккерно*, у В. В. Маяковского – *любеночек*, что значит «ребеночек» и *испешеходить* в значении «исходить».

Разновидностью авторских неологизмов являются **окказионализмы** – это авторские неологизмы, созданные по необычным моделям. Они не существуют вне конкретного контекста. Часто окказионализм появляется в речи как средство языковой игры, шутки, каламбура: *клеветон* (у Н. С. Лескова – результат каламбурного соединения слов клевета и фельетон), *Чукоккала* – название рукописного альманаха К. Чуковского, соединившее в себе первую часть его фамилии и вторую половину названия поселка Куоккала под Петербургом, где до революции жил К. Чуковский [3, с. 35].

Также неологизмы различаются по сфере употребления, по стилистической окраске и по происхождению.

По сфере употребления неологизмы большей частью являются межстилевыми, иначе говоря, употребляемыми во всех функциональных стилях речи (*имидж*, *интердевочка*, *йогурт*, *кейс*, *либерально-демократический*, *льготник*, *межбанковский*, *наркобизнес*). Однако многие неологизмы более свойственны определенному стилю: научному (*аура*, *биолокатор*, *клонировать*, *радиоэкология*, *озонная дыра*), публицистическому (*взвешенность*, *инакомыслящий*, *наркобарон*, *откат*, *интегратор*), деловому

(депозитарий, супервайзер, мерчендайзер, дилер, естественная монополия) или разговорному (компромат, ксерить, накрутка, нал, напруг, невезуха, лайкать, игнорить, рубиться).

По стилистической окраске неологизмы в большинстве своем стилистически нейтральны (*наркомафия, национал-большевик, недемократичный, неконвертируемость, однопартийность*). Однако часть новых лексических единиц имеет оттенок сниженности или приподнятости. К первым относятся просторечные единицы (*сбацать* – исполнить музыкальное произведение, *порнуха* – порнография), жаргонизмы (*качалка* – тренажер для занятий бодибилдингом, *качок* – человек с сильно развитой (накачанной) мускулатурой). Ко вторым принадлежат неологизмы, имеющие оттенок книжности (*инвектива* – ругательство, *истеблишмент* – совокупность общественных организаций, групп, обладающих властью, *медитативный* – содержащий размышления, серьезные раздумья над чем-либо, *ментальность* – образ мышления, общая духовная настроенность), официальности (*малоимущие, малообеспеченность, бомж* – без определенного места жительства, *опрошенные, сертификация*).

По происхождению неологизмы большей частью являются образованными на русской почве, хотя и различными способами: путем словообразовательной деривации – образования новых слов из существующих в языке морфем по известным (обычно продуктивным) моделям; наиболее распространены такие способы образования неологизмов, как суффиксация (*заземленн-ый* – *заземленн-ость, накрут-ить* – *накрут-к-а, дразни-ть* – *дразнильщик, геолог* – *геолог-ин-я*), префиксация (*пост-ельцинский, супервыгодный*), префиксально-суффиксальный способ (*бытов-ой* – *о-бытов-и-ть, звук* – *о-звуч-ива-ть*), сложение основ, часто – в сочетании с суффиксацией (*токсикомания, малокартинье, чужестранство*), усечение основ, особенно характерное для образования неологизмов в разговорной речи (*шиз* – из шизофреник, *бук* – букинистический магазин, *ноут* – ноутбук, *препод* – преподаватель). Также новые слова могут происходить из социальных диалектов и из других языков. Это могут быть слова молодежи (*пофигизм* – безучастное, равнодушное отношение к людям, *прикольно* – забавно), слова военнослужащих (*деды, дикие гуси, салабон*), музыкантов (*сейшн* – концерт современной рок-, поп- или джазовой музыки), преступного мира (*лепила* – врач, медработник).

Русский язык всегда был открыт для заимствований. Особенно много слов пришло в русский язык из французского языка: *авангард,*

анонс, желе, терраса, костюм, гарнизон, мина, сюжет, компот, салон; из польского: бутылка, кофта, фабрика, квартира, булка, уважать; из итальянского – виолончель опера, соната, бас; из английского: вокзал, рельс, спорт, рекорд, лидер, бифштекс, сквер, веранда; из испанского: гитара, серенада, томат, пастила; из голландского – слова морской тематики – верфь, лоцман, фрегат, крейсер, матрос, яхта и некоторые другие: зонтик, флаг, люк. Латинские слова вошли в русский язык через старославянские книги и через европейские языки (французский, немецкий, польский). Многие латинизмы созданы в современной международной научной терминологии. Латинское происхождение имеют такие слова, как университет, студент, доцент, коллоквиум, акцент, пунктуация, дефис, интонация, конституция и многие другие.

Большинство заимствованных слов давно освоено русским языком. Они даже не воспринимаются как имеющие иноязычное происхождение. Некоторые заимствованные слова обращают на себя внимание фонетическими или грамматическими особенностями. Конечно, нельзя обойтись без создания новых слов в какой-либо сфере деятельности. Например, в категорию «человек-техника» мы можем отнести следующие неологизмы: *клинер* – специалист по уборке помещений; *девелопер* – специалист по операциям с недвижимостью: заказывает проект, покупает или берет в аренду участок земли, «привязывает» проект к участку, согласовывает подведение всех коммуникаций, строит объект – например, большое офисное здание. «Человек – художественный образ»: *брейдер* – человек, который профессионально занимается плетением (косы); *хэндмейкер* – тот, кто занимается ручной работой, создает качественные и оригинальные вещи. «Человек – человек»: *гастарбайтер* – наёмный рабочий; *коучер* – специалист, раскрывающий потенциал личности; *мерчендайзер* – специалист по продвижению продукции в розничной торговле; *рекрутёр* – тот, кто устраивает людей на работу. «Человек – природа»: *эколог* – специалист в области экологии; *грумер* – это специалист по уходу за собаками и кошками. «Человек – знак»: *актуарий* – специалист в области страховой математики, разрабатывающий методику исчисления страховых тарифов; *андеррайтер* – специалист, который занимается составлением и проверкой договоров, подготовкой заключений по убыткам.

Сейчас современный мир подвергается большим изменениям, даже можно сказать, глобальным, и современные люди стараются идти в ногу со временем, создавая всё новые и новые слова. Вот некоторые из них.

Собесятничать – поддакивать людям, которые за спиной

обсуждают другого человека; *печалити* или *печалька*, что обозначает печальное событие, которое способно добить тебя в конце трудового дня; *элегантный* – одновременно элегантный и интеллигентный; *обезбаливание* – когда тебя лишили поездки на Бали; *Хвастограм* – пост в социальную сеть Instagram, показывающий, как хороша жизнь автора, обычно это фотографии еды или путешествий; *вконтакт* – минута – неопределённый период времени, проведённый вконтакте, когда человек зашел просто проверить сообщения.

По сути, наш язык в его нынешнем виде не мог бы существовать без неологизмов. Это связано с тем, что новые слова придают естественному языку динамичность. Лексика изменяется с течением времени, словарный запас пополняется новыми наименованиями, устаревшие реалии уходят в пассивный запас.

Таким образом, образование новых слов с помощью элементов, имеющих в языке, определяло основное направление развития русской литературной лексики и характер освоения языком различных заимствованных слов; образование новых слов посредством аффиксации и основосложения постоянно происходит в современном языке. С развитием техники, науки, культуры, промышленности появляются новые слова и словосочетания, служащие названиями новых предметов, явлений, понятий. Неологизмы, ставшие единицами языка, со временем входят в словари, отражающие актуальное состояние лексики, а неологическая лексикография, сформировавшаяся в последние десятилетия, открывает возможности для осмысления новейшей истории русской лексики.

Конечно, в мире и в языке закрепятся только самые удачные неологизмы, остальные так и останутся за пределами нормы языка.

Выводы. Проанализировав типы новообразований, их происхождение и семантику, мы видим три типа неологизмов: по происхождению, по стилистической окраске и по сфере употребления. Также неологизмы делят на лексические, семантические и авторские. Как показывает проведенное исследование, среди языков-источников новых заимствованных слов чаще всего встречаются английские, итальянские и французские лексемы. Как известно, лексический фонд языка постоянно меняется. Одни слова выходят из употребления, отмирают, другие появляются и пополняют собой словарный состав языка, поэтому изучение неологизмов остается актуальной проблемой для исследований.

Перспективы дальнейших исследований. Пополнение словарного состава языка происходит непрерывно, и новые слова,

став общеупотребительными, перестают быть неологизмами. В то же время появляются новые понятия и невероятно быстро развиваются новые технологии, что требует или заимствования из других языков, или появление новых слов. Таким образом, изучение неологизмов – процесс постоянный и актуальный.

Литература

1. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке. / А. А. Брагина. – М. : Просвещение, 1973. – 215 с.
2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : уч. пособ. для студентов вузов / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
3. Евграфова С. М. Русский язык и культура речи / Евграфова С. М., Буторина Е. П. – М. : Форум, 2009. – 304 с.
4. Котелова Н. З. Первый опыт описания русских неологизмов / Н. З. Котелова – М. : Просвещение, 1982. – 456 с.
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 201 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
7. Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х гг. / под ред. Н. З. Котеловой. – М. : Рус. яз., 1984. – 808 с.
8. Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ф. П. Филин. – М. : Сов. энциклопедия, 1979. – 432 с.
9. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский – М. : Рус. яз., 1964. – 423 с.

Сушко О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету,

Довгоспинний Я.

– студент 2 курсу факультету спеціальної освіти Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'06'373.7

МОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ

Стаття є продовженням циклу досліджень авторів щодо функціонування фразеологічних одиниць у службових текстах. Основну увагу приділено особливостям фразеологічної семантики в контексті офіційно-ділової комунікації. При спробі виділення фразеологічної одиниці враховано такі її ознаки, як цілісність значення, відтворюваність, відносна постійність структури, експресивність.

***Ключові слова:** фразеологічна одиниця, межа фразеологізму, офіційно-діловий стиль, контекст.*

Сушко О.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Довгоспинний Я.

– студент 2 курсу факультету спеціального образования
Донбасського державного педагогічного університету

**ЯЗЫКОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО
СТИЛЯ**

Статья является продолжением цикла исследований авторов по функционированию фразеологических единиц в служебных текстах. Основное внимание уделено особенностям фразеологической семантики в контексте официально деловой коммуникации. При попытке выделения фразеологической единицы учтены такие ее признаки, как целостность значения, воспроизводимость, относительное постоянство структуры, экспрессивность.

Ключевые слова: фразеологическая единица, предел фразеологизма, официально-деловой стиль, контекст.

Sushko O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Dovgospynnyu Ya.

– Bachelor's Degree Programme student, Department of Special Education, Donbas State Teachers' Training University

**LANGUAGE ACTIVITY OF THE PERSON IN THE CONDITIONS OF
THE FRASEOLOGICAL SYSTEM OF OFFICIAL BUSINESS STYLE**

The article is continuation of cycle of researches of authors in relation to functioning of phraseology units in official texts. At the attempt of establishment of limits of phraseology unit such her signs, as integrity of value, producibility, relative constancy of structure, expressivity, are taken into account.

Key words: phraseology unit, limit of phraseological unit, officially-business style, context.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Фразеологія сучасної української літературної мови – одна з найбільш досліджуваних лінгвістичних дисциплін, основні поняття якої, обсяг проблематики та об'єкт вивчення незмінно привертають увагу науковців, а тому порушена в пропонованій розвідці проблема ще не має повного й усебічного вивчення в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ставляться й активно досліджуються найрізноманітніші питання фразеології сучасними вченими.

Українські дослідники розробляли різні аспекти цієї порівняно молоді дисципліни. Так, питання семантики знайшли своє висвітлення в працях М. Алефіренка, Л. Боярової, Л. Булаховського та ін. Стилістичний аспект фразеологічних одиниць привертав увагу

І. Гнатюка, М. Жовтобрюха, П. Плюща та ін.

Історією, етимологією й становленням фразеологізмів цікавилися М. Демський, Л. Скрипник, В. Ужченко та ін.

Окремої уваги заслуговує дослідження фразеологізмів із погляду функціонування в стилістично маркованих текстах, адже вони набагато виразніше, ніж окремі слова, розподіляються в певних структурно-функціональних стилях, виявляючи свою незалежність до кожного з них, а також до сфери як усної, так і писемної комунікації.

Найбільш яскраво своє виявлення фразеологізми знаходять у живому мовленні, тому чимало сучасних дослідників приділяють увагу проблемам фразеології, що містить у собі заряд експресії та емоційної наснаги і є важливим чинником процесу спілкування.

Проте фразеологізми офіційно-ділового стилю потребують ретельного й усебічного дослідження, оскільки вони є одним із засобів вираження національної специфіки мови, адже в текстах службових документів міститься низка тих оригінальних, неповторних особливостей української мови, що вирізняють її з-поміж інших близькоспоріднених.

Фразеологічні одиниці, які функціонують у діловому спілкуванні (як усному, так і в писемному), є доволі самобутніми. Своїм багатством офіційно-ділова фразеологія, на думку Ю. Мосенкіса, «репрезентує глибину традицій суспільно-правового життя, державних інституцій тощо» [6, с. 4].

Метою нашого дослідження є виявлення специфіки мовної діяльності людини через залучення фразеологізмів до текстової тканини офіційно-ділового стилю, яка, на жаль, у сучасному мовознавстві вивчена мало, оскільки мовні особливості цього стилю ще не знайшли свого всебічного висвітлення в працях сучасних лінгвістів.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- виявити специфіку вербалізації навколишнього світу в офіційно-діловій царині;
- описати фразеологічну семантику названого стилю як складову процесу ділової комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим аспектом досліджень в царині лінгвістичної науки є взаємозв'язок мови й свідомості, мислення й діяльності людини, адже складність мови як явища, її роль в системі цінностей особистості, найактивніші зв'язки людини з навколишнім світом, які виражаються за допомогою мови та в мові, сприяють тому, що на різних етапах розвитку наукового пізнання, у різних наукових традиціях дослідники звертаються до тих чи тих сторін цього явища, характеризуючи

окремі його складники, у тому числі й засобами фразеології.

Відома дослідниця фразеології української мови Г. Їжакевич відзначила, що «не всі фразеологізми містять у собі заряд експресії та емоційної наснаги» [4, с. 15]. На її думку, є певна група фразеологізмів, неоднорідних за характером і силою спаяності складових компонентів.

Активне функціонування фразеологічних одиниць, характер і специфіка їх значення виявляються в процесі реалізації їх в мовленні, у контексті, оскільки, потрапляючи в контекст, фразеологізми стають його невід'ємною складовою частиною. Тому фразеологічні одиниці, перебуваючи поза межами контексту, несуть не повну інформацію про окремі явища об'єктивної дійсності, а складають абстрактну схему, яка в кожній мовленнєвій ситуації наповнюється особливим, характерним лише даному контексту, змістом. І тільки контекст у цій системі визначає те чи інше значення фразеологізму, посідаючи чільне місце в його інтерпретації.

У даному аспекті можна розглядати мову як засіб пізнання, за допомогою якого фіксується наше знання про внутрішній і зовнішній світи, яке з часом стає надбанням інших. Тому важливим є розуміння контексту як концептуальної й мовної моделей, що дає можливість науковцям досліджувати специфіку взаємовідношення мови й мислення в процесі пізнання навколишньої дійсності.

Фразеологізми офіційно-ділового стилю – це одиниці, що є наповнювачами двох вище названих стилістичних груп; особливість їх полягає в тому, що вони мають волюнтативне забарвлення й функціонують із метою регуляції людської поведінки. Сюди залучають насамперед ті фразеологічні одиниці, які відтворюють явища емоційно-вольової сфери психіки суб'єкта мовлення. Такі мовні одиниці апелюють до емоційно-вольової сфери психіки адресата й через неї – до інтелектуальної сфери.

Основними ознаками фразем, за допомогою яких відбувається процес вербалізації навколишнього світу, є, зокрема, їх автономність в комунікативному аспекті; вони використовуються як завершені судження про те, що власне й пояснюють.

Невизначеність самого поняття фразеологізму, а також недостатнє його дослідження в межах офіційно-ділового стилю створює значні труднощі при виокремленні фразеологічних одиниць із ділового контексту.

На думку мовознавців (В. Білоноженко, І. Гнатюк та ін.), фразеологи повинні зважати на те, що опис функціональних особливостей фразеологізмів передбачає їх аналіз як з погляду форми, так і змісту. Тому цілком слушно при доборі потрібної формули інтерпретації фразеологічної одиниці зважати також і на

те, щоб уникати часто невиправданого розширення її меж.

Завданням фразеологічного тлумачення є розкриття семантики фразеологізму, показ особливостей його функціонування в мовленні, оскільки у фразеології; на думку О. Ахманової, «діють одночасно дві сили: доцентрова і відцентрова. Доцентрові сили створюють так званий внутрішній контекст фразеологічної одиниці, а також цілісність її номінації. Відцентрові ж сили, навпаки, забезпечують певну семантичну самостійність компонентів, зумовлену тим, що фразеологізми утворилися на базі окремих слів, за якими була закріплена певна семантична інформація» [1, с. 170]. Звідси випливає, що внутрішні зв'язки – це зв'язки між компонентами фразеологізму, а зовнішні – це зв'язки його з іншими елементами речення.

Встановлення меж фразеологічної одиниці при виділенні її з контексту тісно пов'язане, на нашу думку, із її змістом, оскільки він складається як із семантичного, так і прагматичного значення й не може бути представлений поза формою. Тому при доборі формули тлумачення повинне враховуватися не лише фразеологічне значення, але повинна враховуватися також і форма, або структура фразеологічної одиниці.

З огляду на різноманітність та специфіку використання фразеологічних одиниць у різних контекстах лінгвістам поки не вдалося виокремити певний загально визнаний спосіб виділення та тлумачення фразеологізму. Тому при виділенні фразеологічних одиниць у нашому дослідженні ми користувалися загальними рекомендаціями в цьому аспекті, виходячи з основних ознак фразеологізму та критеріїв його виділення з контексту.

У процесі добору мовного матеріалу бралася до уваги поєднання двох і більше слів у семантично цілісну одиницю, оскільки саме нарізно оформленість є однією з визначальних ознак фразеологічних одиниць.

При спробі встановити межі фразеологізмів, які функціонують у текстах службових документів першої половини ХХ століття та сучасній документації, ми брали до уваги й такі їх ознаки, як цілісність значення, відтворюваність, відносну постійність структури фразеологізму та експресивність як виразу властивість фразеологізму.

Цілісність значення фразеологічної одиниці вирізняється внаслідок переосмислення вільного словосполучення-прототипу та деактуалізації слів-компонентів, які входячи до складу фразеологізму, дещо втрачають свою предметну спрямованість (*оголосити догану, брати уділ, гарячий вчинок, вшанувати довір'ям, викликати повагу, підносити питання, стати на службу тощо*).

Відтворюваність фразеологічних одиниць виявляється в тому, що вони існують у мові як готові словесні формули, які органічно вплітаються в канву офіційно-ділового тексту.

Відносна постійність структури фразеологізмів передбачається тим, що порядок їх компонентів у більшості випадків є сталим, а це дозволяє нам залучати до фразеології офіційно-ділового стилю такі вислови: *посадова особа, спеціалізація портфелів, кваліфікована особа, дипломатичні зносини, духовний суд, національний кадастр* тощо.

Ще однією ознакою фразеологічної одиниці є експресивність. Дослідження показали, що в текстах офіційно-ділового стилю вона має специфічний характер, оскільки базується не на образності (як у інших функціональних стилях), а на певному зіставленні вільного й фразеологічного сполучень. Дослідження показали, що експресивність знаходить своє виявлення в текстах службових документах першої половини ХХ століття та в сучасній документації.

Експресивність фразеологічних одиниць офіційно-ділового стилю є своєрідним носієм конотації цих одиниць за парадигмами відповідних протиставлень: *позитивне – негативне; добре – погане; високе – низьке; конкретне – абстрактне* тощо. А це дозволяє говорити про те, що експресивність фразеології офіційно-ділового стилю не робить службовий текст експресивно забарвленим, тому до її складу залучаємо такі фразеологічні одиниці: *хатні вороги українського народу, загребуща катівська рука, гітлерівський звір, боротьба скажених собак, пасинок партії* тощо.

Помітний інтерес викликає фразеологічна семантика сучасних офіційно-ділових текстів. Особливо приваблює в цьому аспекті усна форма ділової комунікації, оскільки вона створює відповідні умови, що забезпечують взаємопорозуміння між учасниками комунікації.

Упродовж останніх років у контексті непростої економічної, політичної та соціальної ситуації в Україні все складнішим стає ділове спілкування еліт з народом, досягнення співрозмовниками згоди. А тому новітнім ораторам доводиться залучати окремі чинники успішності спілкування, серед яких (поряд із потребою в комунікації, налаштованістю на внутрішній світ співбесідників) належне місце посідає вміння мовця варіювати методи мовної подачі реальної події чи власних поглядів на неї.

Крім цього, не можемо залишати поза увагою й такі складники успішності спілкування, як світоглядну налаштованість адресата й адресанта, час і місце ділової зустрічі, вміння аргументовано й виважено переконувати в правильності та дієвості своїх поглядів. І все частіше в цей процес спілкування залучаються фразеологічні

одиниці, оскільки фразеологічна семантика, на відміну від лексичної, характеризується специфікою конотативного аспекту фразеологізмів, містить «семантичний залишок», «доважок», щось «над словом», «більше від слова», що дозволяє вміщати складні поняття в стислі й разом із тим семантично наповнені вислови.

Образна фразеологія була активним атрибутом офіційно-ділових текстів першої половини ХХ ст. (*хатній ворог українського народу, віттар Вітчизни, примазатися до подій* тощо), не втрачає своєї вагомості вона і в сучасних комунікативних актах, адже завдяки вдало дібраному образному вислову можна здобути прихильність співрозмовників, заручитися їх підтримкою. Тому мовлення багатьох українських політиків, чиновників, громадських діячів рясніє фразеологізованими висловами, які нерідко ними й створені (*п'ятничні квитки, сіра піраміда, московська зозуля, ефект чорного лебедя, сила безсилих* тощо). Такі фразеологізовані утворення, з одного боку, сприяють полегшенню розуміння складних понять і явищ об'єктивної дійсності, а з іншого, – потребують відповідного лексикографічного опрацювання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, специфіка вербалізації навколишнього світу в офіційно-діловій царині полягає, зокрема, в майстерності добору найвлучніших мовних формул із метою досягнення бажаного успіху в процесі публічної комунікації, адже фразеологічна семантика забезпечує повноту змістовності думки, а іноді – виконує функцію маніпулятивного впливу на співрозмовників.

У перспективі дослідження – подальше виявлення специфіки фразеології офіційно-ділового стилю й мовної діяльності людини в умовах фразеосистеми цього стилю.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – 4-е изд., стер. / О. С. Ахманова. – М. : КомКнига, 2007. – 570 с.
2. Бабкин А. М. Лексикографическая разработка русской фразеологии / А. М. Бабкин. – М. : Наука, 1964. – 76 с.
3. Білоноженко В. М. Функціональна та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 155 с.
4. Їжакевич Г. П. Стилістична класифікація фразеологізмів / Г. П. Їжакевич // Укр. мова і літ. в школі. – 1971. – № 10. – С. 13–21.
5. Загнітко А. П. Текст як лінгвістична категорія / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 1997. – Вип. 3. – С. 106–131.
6. Мосенкіс Ю. Л. Всесвіт у дзеркалі японської мови : словесні символи культури Японії / Ю. Л. Мосенкіс, М. В. Якименко. – К. : А+С, 2005. – 352 с.
7. Сушко О. І. Функціонування фразеологічних одиниць у текстах службових документів першої половини ХХ століття : посібник / О. І. Сушко. – Слов'янськ : Канцлер, 2005. – 96 с.

ГРАМАТИКА

Lednjak H.

– Oberlehrerin des Lehrstuhls für Fremdsprachen der Donbassker staatlichen pädagogischen Universität

Lednjak Ju.

– Kandidatin der pädagogischen Wissenschaften, Dozentin des Lehrstuhls für russische Sprache und Literatur der Donbassker staatlichen pädagogischen Universität

УДК 811.112.2'366.582

FORMEN DER VERGANGENHEIT IN DER MODERNEN DEUTSCHEN SPRACHE

Der Artikel ist der Analyse der Besonderheiten der Funktionsweise des Systems der Formen der Vergangenheit in der modernen deutschen Sprache gewidmet. Es sind verschiedene Bedeutungen dieser Formen behandelt. Es ist betont, dass das System der Formen der Vergangenheit der modernen deutschen Sprache sowohl eigene temporale Bedeutungen, als auch aspektuelle Bedeutungen und Bedeutungen der Taxis vermitteln lässt.

Schlüsselwörter: moderne deutsche Sprache, Formen der Vergangenheit, Präteritum, Perfekt, Plusquamperfekt.

Ледняк Г.

– старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

Ледняк Ю.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

ФОРМИ МИНУЛОГО ЧАСУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено аналізу особливостей функціонування системи форм минулого часу в сучасній німецькій мові. Розглянуто різні значення даних форм. Відзначено, що система форм минулого часу сучасної німецької мови дозволяє передати як власне часові, так і аспектуальні й таксисні значення.

Ключові слова: сучасна німецька мова, форми минулого часу, претеритум, перфект, плюсквамперфект.

Lednyak H.

– Senior Lecturer, Foreign Languages Department, Donbas State Teachers' Training University

Lednyak Y.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

THE FORMS OF THE PAST TENSES IN THE MODERN GERMAN LANGUAGE

The article is devoted to the analyses of the functioning of the past tense forms system in German. It considers different meanings of these forms. It is noted that the past tense forms of modern German allow to convey properly temporal as

well as aspect and taxis meanings.

Key words: *modern German language, past tense forms, preterit, perfect, pluperfect.*

Problemstellung. Zweifellos wird den Formen der Vergangenheit der deutschen Sprache in der wissenschaftlichen Literatur viel Aufmerksamkeit geschenkt. Die Entwicklung der modernen Linguistik aber lässt die Vorstellungen über die Besonderheiten der Bedeutung und der Funktionsweise dieser Formen in der modernen deutschen Sprache erweitern und vertiefen.

Analyse der letzten Untersuchungen. So gehen die modernen deutschen Grammatiker L. Götze und F. Flemig auf die Bedeutung der analysierten Formen und auf die Spezifik ihres Gebrauchs in der Rede ein. Ziemlich ausführlich behandelt diese Frage auch O. Moskalskaja. Die Bereiche des Gebrauchs vom Präteritum und Perfekt untersucht auch M. Ratytsch, indem sie in erster Linie der künstlerischen Rede Aufmerksamkeit schenkt. Vom Standpunkt der Temporalperspektive charakterisiert die Zeitformen der deutschen Sprache H. Weinrich. Aber wichtig bleibt die Verallgemeinerung, die Synthese verschiedener Betrachtungsweisen.

Das Ziel des angegebenen Artikels besteht darin, die Systembeschreibung der Funktionsweise der Formen der Vergangenheit in der modernen deutschen Sprache darzustellen.

Darlegung des Grundmaterials der Untersuchung. Das Präteritum ist eine der Zeitformen, die die Bedeutung der Vergangenheit ausdrücken. W. Flämig charakterisiert das Präteritum folgenderweise: «Das Präteritum charakterisiert ein Geschehen oder Sein als «in der Vergangenheit verlaufend oder andauernd». Der dementsprechende Sachverhalt wird ausdrücklich der Zeit vor dem Redemoment zugeordnet und erscheint in einem deutlichen zeitlichen Abstand zum Redezeitpunkt» [4, S. 392].

M. T. Ratytsch zieht auf der Grundlage einer tiefen Analyse des Faktenmaterials Schluss, dass das Präteritum «eine Zeitform vom Distanzcharakter ist, die für die Beschreibung der vergangenen Ereignisse gebraucht wird, die miteinander in einer bestimmten Folge verbunden sind, die aber auf einen bestimmten Zeitabschnitt vom Redemoment entfernt sind» [3, S. 101]. Der typische Bereich des Gebrauchs vom Präteritum ist die Erzählung. Der Meinung von M. T. Ratytsch nach bestimmen gerade die Besonderheiten des Gebrauchs vom Präteritum als einer Zeitform seinen Gebrauch in der Erzählung/Narration: dem Präteritum sind «Knappheit und Einfachheit der Struktur, Mangel an Sekundärbedeutungen, Neutralität zur verbalen Semantik» [3, S. 101].

Die Forscherin weist hin, dass diese Zeitform unfähig ist, «ein Ereignis oder einen allgemeinen Prozess von anderen Ereignissen, die

früher geschehen sind oder später stattfinden, abzusondern», was einen Eindruck der Verbundenheit der im Präteritum ausgedrückten Prozesse «in eine ununterbrochene Kette der Ereignisse» schafft [3, S. 101].

L. Götze unterstreicht folgende Besonderheiten des Gebrauchs der präteritalen Formen [5, S. 100–101] (Beispiele von L. Götze):

- Mitteilung der Handlungen bzw. Geschehenisse, die zum Redemoment vergangen oder abgeschlossen sind:

Die Allensbacher Umfrage bekam heraus, der Umgangston sei wieder förmlicher geworden;

- episches Präteritum ist das charakteristische Erzähltempus in der geschriebenen Sprache:

Eines Morgens kam Ulrich nach Hause und war übel zugerichtet. Seine Kleider hingen zerrissen von ihm, er mußte feuchte Bauschen auf den zerschundenen Kopf legen, seine Uhr und seine Briefftasche fehlten ... Er legte sich zu Bett, und, indes die matten Glieder sich wieder behutsam getragen und umhüllt fühlten, überlegte er noch einmal dieses Abenteuer. (Robert Musil, «Der Mann ohne Eigenschaften»);

- Ausdruck in der gesprochenen Sprache einer besonders lebhaften Erinnerung oder einer intensiven Frage:

Wo war doch gleich die Staatsoper?

Wie hieß denn nun sein Vater?;

- Gebrauch in der «erlebten Rede»:

Gab es wirklich keine Rettung mehr?;

- Dominanz bei den Verben *haben*, *sein* und *werden*, wenn sie als Vollverben benutzt werden, sowie bei den modalen Hilfsverben:

Ich hatte kein Geld bei mir.

Dann war alles vorbei.

Das wurde bald besser.

Er wollte dir doch nur helfen;

- als eine einzige Form des Ausdrucks der Vergangenheit bei einer Reihe von Verben:

<i>angehen:</i>	<i>Das ging niemand etwas an.</i>
<i>gehen:</i>	<i>Das Zimmer ging auf die Straße.</i>
<i>pflegen:</i>	<i>Morgens pflegte er länger zu schlafen.</i>
<i>scheinen:</i>	<i>Es schien kein Ende zu nehmen.</i>
<i>fortfahren:</i>	<i>Der Redner fuhr fort, seine Gedanken darzulegen.</i>
<i>heißen:</i>	<i>Das hieß nichts anderes, als dass er die Tat begangen hatte.</i>

Indem M. T. Ratytsch den Gebrauch vom Präteritum in der deutschen schöngeistigen Literatur analysiert, hebt sie hervor, dass «es zwei «Arten» des Erzählpräteritums gibt: das Erzählpräteritum des Autors und das Erzählpräteritum der handelnden Person. Das Erzählpräteritum des Autors ist dort verbreitet, wo es keinen Hinweis auf die Person des Erzählers, auf die Verbindung mit dem Redemoment

gibt» [3, S. 102]. Laut den Beobachtungen der Forscherin wird das Erzählpräteritum des Autors am häufigsten für die Beschreibung der Umgebungssituation der Helden, Darstellung des Äußeren, des Verhaltens und der Gewohnheiten der handelnden Personen, sowie für die Beschreibung des Wetters und der Landschaft gebraucht [3, S. 103].

Das Präteritum kann in einem bestimmten Kontext (in der erlebten Rede) die Bedeutung der Gegenwart oder der Zukunft ausdrücken. Dazu meint W. Flämig: «Gegenwarts- oder Zukunftsverweise in Verbindung mit Präteritalformen sind gewöhnlich nicht auf den Redemoment, sondern auf den Handlungsmoment bezogen» [4, S. 392].

Der Meinung von E. Schendels nach ist das futurale Präsens «durch einen Redetyp – durch innere Rede begrenzt» [2, c. 53]. Um diese Behauptung zu illustrieren, führt die Forscherin den Auszug aus dem Roman von H. Hesse «Demian» an:

«Mein Gott, wie bald, dann sah ich sie nicht mehr, hörte nicht mehr ihren Schritt durchs Haus, fand nicht mehr ihre Blumen auf meinem Tisch» [цит. за : 2, S. 53].

In dem angegebenen Text werden die Gedanken des Helden an die Zukunft dargestellt; «Ereignisse, die noch nicht geschehen sind, stellt er sich als abgeschlossen vor. Für die Realisierung dieser Bedeutung sind lexikalische «Umschalter» nach dem Plan des Zukünftigen notwendig: bald, morgen, noch wenige Monate», – bemerkt E. I. Schendels [2, S. 53].

Forscher (z. B. W. G. Admoni, O. I. Moskalskaja, T. M. Ratytsch) unterstreichen, dass das Präteritum in vielen deutschen Dialekten nicht mehr gebraucht wird [sieh : 1, S. 194; 6, S. 95; 3, S. 106].

H. Weinrich behandelt das Präteritum als ein narratives neutrales Tempus, d. h. das Tempus, das, genau wie das Präsens, durch eine Neutral-Perspektive charakterisiert wird [7, S. 219].

Das Perfekt ist eine Zeitform, die, wie auch das Präteritum, zum Zeitplan des Vergangenen gehört, die aber, zum Unterschied vom Präteritum, «einerseits,...eine temporale Bedeutung ausdrückt – die Vergangenheit, andererseits, - auf die Aktualität der vergangenen Geschehen im Plan des Gegenwärtigen hinweist» [3, S. 101]. Nach den Worten von E. I. Schendels «schlägt das Perfekt eine Art Brücke zwischen der Unaktualität und der Aktualität, zwischen dem Vergangenen und dem Gegenwärtigen» [2, S. 49].

H. Weinrich bestimmt das Perfekt als eine Form mit der zeitlichen Rück- Perspektive, deren Anleitung den Hörer auf die Wahrnehmung der entsprechenden Prädikation als des Inhalts des Gedächtnisses (Kurz- oder Mittelzeitgedächtnisses, das die Einheiten in Form von Sätzen und Texten behält) orientiert.

Der Sprachforscher beachtet, dass das Perfekt eine klammerbildende Tempusform ist, die aus einer Präsensform der Hilfsverben *haben* oder *sein* und dem Partizip II des Vollverbs besteht,

also ist das Perfekt in seiner Bedeutung durch zwei Merkmale bestimmt - durch die Bereitschaft (das Register-Merkmal) und durch die Rückschau (das Perspektiven-Merkmal). Das erste Merkmal unterscheidet das Perfekt vom Präsens, das erste und das zweite – vom Präteritum.

Wie auch das Präteritum drückt das Perfekt vergangene Zustände und Ereignisse aus, aber macht das anders als das Präteritum: indem es auf das Gedächtnis zurückgreift, spielt es sie in den Informationsinhalt einer besprechenden Situation ein. Das Perfekt trennt die Vergangenheit und die Gegenwart nicht, sondern öffnet das Vergangene für das Besprechen in der gegenwärtigen Situation [7, S. 223–227].

Als typischer Bereich des Gebrauchs von Perfekt gilt der Dialog. «Das Perfekt in der Erzählung ist eine ungewöhnliche Form, die für die Hervorhebung einer besonders wichtigen Mitteilung oder der persönlichen Anmerkungen des Autors über beschriebene Ereignisse dient:

Einsam stand der Ritter noch lange bei der Statue des Laokoon, sein Antlitz war ebenso verzerrt und weiß, bewußtlos erblätterte er alle Rosen des Rosenbaums; er zerknockte sogar die jungen Knospen – der Baum hat nie wieder Blüten getragen – in der Ferne klagte eine wahnsinnige Nachtigal. (H. Heine – Ideen)» [2, S. 49–50].

M. T. Ratytsch betont: «Am häufigsten trifft man das Perfekt in kurzen Gesprächen und Mitteilungen, wo Sprechende es nicht schaffen, sich vom Gegenwärtigen so zu entfernen, um sich in das Vergangene zu vertiefen: die Verbindung zum Gegenwärtigen wird hier nicht gebrochen, weil die Ereignisse, die dabei erwähnt werden, sind vor allem im Moment von Bedeutung. In vielen Fällen stellt das Perfekt nur fest, dass dieses Ereignis in der Vergangenheit geschehen ist (es werden keine Details und Einzelheiten des Vergangenes behandelt). Zum Beispiel:

Dort im Hinterzimmer ist sie gegründet worden (R. Werner). Ja, dieses Gesicht habe ich erwartet (Th. Mann). Die Stadt ist nicht untergegangen (Ch. Wolf)» [3, S. 104].

Die Forscherin meint auch, dass das Perfekt «eine gewöhnliche Form in Fragen ist, besonders in den Fällen, wenn der Sprechende dafür interessiert ist, eine in diesem Moment wichtige Mitteilung zu erhalten. Solchen Fragen entsprechen in der Regel Antworten-Äußerungen im Perfekt, die die Feststellung einer bestimmten Tatsache enthalten:

«Haben Herr Oberst das Futteral Ihres Taschenmessers verloren?» fragt der Portier.

«Ja,...ich hab's schon gesucht. Wo habe ich es denn ...» (E. Kisch)» [3, S. 105].

L. Götze beachtet auch dieses Moment: «Das Perfekt dominiert in Fragesätzen, die Vergangenes bezeichnen», – schreibt er [5, S. 102].

W. G. Admoni weist hin, dass man das Perfekt als eine resultative, zeitlich abgegrenzte Handlung bezeichnen kann. «Wenn in einer zusammenhängenden Erzählung die einzelnen zur Vergangenheit

gehörenden Vorgänge recht verschiedenartig vom Standpunkt der Aktionsart aus verlaufen, so wird dieser Unterschied zuweilen durch den Wechsel von Präteritum und Perfekt zum Ausdruck gebracht. Das Präteritum bezeichnet dabei gewöhnlich die dauernden, das Perfekt die abgegrenzten, momentanen, resultativen Vorgänge» [1, S. 195].

Man kann auch das futurale Perfekt aussondern. L. Götze schreibt: «Das Perfekt kann auch Zukünftiges ausdrücken (dabei muss eine Zeitangabe den Inhalt des Satzes verdeutlichen)» [5, S. 101], zum Beispiel:

Morgen Nachmittag ist er in Paris angekommen.

Sprachforscher weisen auch auf die relative zeitliche Bedeutung vom Perfekt hin: es bezeichnet eine Handlung, die einer anderen Handlung, die durch das Präsens oder das Futur I (als Synonym vom Futur II) ausgedeutet wird, vorangeht [siehe., z. B.: 6, S. 98–99]:

Als er Feierabend gemacht hat, holt er sie ab.

Nachdem ich das Abendessen gekocht habe, werde ich ins Kino gehen.

In diesem Fall kreuzen sich die Kategorien der Temporalität und der Taxis.

Das Plusquamperfekt – ist eine Zeitform, die nach der Bezeichnung von H. Weinrich klammerbildend ist, das heißt aus der präteritalen Form der Hilfsverben *haben* oder *sein* und dem Partizip II des Vollverbs besteht und semantisch durch zwei Merkmale charakterisiert wird – «das Register-Merkmal (AUFSCHUB) und das Perspektiven-Merkmal (RÜCKSCHAU). Vom Perfekt unterscheidet es sich durch sein Merkmal (AUFSCHUB), gleicht ihm aber im Merkmal (RÜCKSCHAU). Durch dieses Merkmal wiederum unterscheidet es sich vom Präteritum als dem Leittempus der erzählten Welt, das gar kein Perspektiven-Merkmal aufweist. Seiner Frequenz nach verhält sich das Plusquamperfekt zum Präteritum etwa so, wie auch in der Schriftsprache das Perfekt zum Präsens verhält» [7, S. 227].

Der Meinung von E. I. Schendels nach gehört das Plusquamperfekt in seiner Hauptbedeutung zum Bereich des Ausdrucks von Ungleichzeitigkeit zweier Handlungen in der Vergangenheit und ist eine Form, die vom Präteritum abhängig ist: «eine lange Erzählung kann in dieser Form nicht geführt werden, das Plusquamperfekt drückt immer die Handlung aus, die auf eine andere Handlung im Präteritum, die ihr vorangeht oder seltener folgt, orientiert ist» [2, S. 50].

W. Flemig betont: «Das Plusquamperfekt bezeichnet einen Vollzug in der Vergangenheit. Ein Geschehen wird ausdrücklich als vor dem Redemoment vollzogen, abgeschlossen charakterisiert» [4, S. 394].

W. G. Admoni unterstreicht, dass der Vorgang, der durch das Plusquamperfekt ausgedrückt wird, wird bei der graduierenden

Darstellung der vergangenen Vorgänge als der zum Beginn des folgenden Vorgangs abgeschlossen wahrgenommen. Manchmal «kann das Plusquamperfekt auch konstatierend auftreten und sich überhaupt dem absoluten Gebrauch der Zeitformen nähern» *Während dieser Zeit war Gritli wie von der Erde verschwunden, man sah sie nirgends und hörte nichts von ihr, so eingezogen lebte sie. (Keller)* (Beispiel von W. G. Admoni) [1, S. 196].

O. I. Moskalskaja fügt hinzu: «Ebenfalls wie das Perfekt kann das Plusquamperfekt in einer kurzen Mitteilung, einer Feststellung verwendet werden, kann den Inhalt eines Dialogs wiedergeben. Kennzeichnend ist auch in diesem Fall die Verbindung mit dem Präteritum, die Transposition auf die Ebene der epischen Erzählung»:

«*Senator Buddenbrook war an einem Zahne gestorben*», hieß es in der Stadt. (*Th.Mann*) (Beispiel von O. I. Moskalska) [6, S. 100].

Zusammenfassungen und Perspektiven weiterer Untersuchungen. Also das System der Formen der Vergangenheit in der deutschen Sprache lässt sowohl eigene temporale Bedeutungen, die mit dem Vergangenen verbunden sind, als auch aspektuelle Bedeutungen und Bedeutungen der Taxis vermitteln. Die Perspektiven der Forschung sehen wir in der Analyse des Gebrauchs der Formen der Vergangenheit in der modernen deutschen Umgangssprache und in der Sprache von Massenmedien.

Literatur

1. Адмони В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка: Строй современного немецкого языка : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.». – 4-е изд. дораб. / В. Г. Адмони. – М. : Просвещение, 1986. – 336 с.

2. Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. – М. : Просвещение, 1969. – 184 с.

3. Ратич М. Т. Сфери вживання претерита і перфекта у німецькій мові / М. Т. Ратич // Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики : [зб. наук. пр.] / відп. ред. Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – С. 101–106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/3497>.

4. Flämig W. Grammatik des Deutschen / Flämig W. – Berlin : Akademie Verlag, 1991. – 640 S.

5. Götze L. Grammatik der deutschen Sprache / L. Götze, E. W. B. Hess-Lüttich. – München : Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH Gütersloh, 1999. – 702 S.

6. Moskalskaja O. I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache (Москальская О. И. Теоретическая грамматика современного немецкого языка) : учебник для студ. высш. учеб. заведений / О. И. Moskalskaja. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.

7. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / Harald Weinrich. Unter Mitarb. von Maria Thurmair. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 1993. – 1101 S.

Вінтонів М.

– доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

Мала Ю.

– кандидат філологічних наук, методист Вінницького коледжу
будівництва і архітектури КНУБА

УДК 821.161.2.367.2:32(477)''20''(043.5)

ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано засоби експресивізації в українському політичному дискурсі, з'ясовано його природу, значення, схарактеризовано особливості еволюції поглядів на поняття «експресивність», «експресія», «емоційність». Досліджено функційне навантаження експресивних конструкцій, зокрема з'ясовано, що основною функцією політичного дискурсу є його використання як інструмента політичної влади (боротьба за владу, оволодіння владою, її збереження, стабілізація чи перерозподіл). Висвітлено співвідношення експресивності та суб'єктивної модальності в політичному дискурсі.

Ключові слова: політичний дискурс, експресивність, експресивна синтаксична конструкція, суб'єктивна модальність, механізми впливу.

Вінтонив М.

– доктор филологических наук, профессор кафедры украинского
языка Киевского университета имени Бориса Гринченко

Малая Ю.

– кандидат филологических наук, методист Винницкого колледжа
строительства и архитектуры КНУСА

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭКСПРЕССИВНОСТИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье проанализированы средства экспрессивизации в политическом дискурсе, установлено его природу, значение, охарактеризованы особенности эволюции взглядов на понятие «экспрессивность», «экспрессия», «эмоциональность». Исследованы функциональные нагрузки экспрессивных конструкций, в частности установлено, что основной функцией политического дискурса является его использование как инструмента политической власти (борьба за власть, овладение властью, ее сохранения, стабилизация или перераспределение). Освещены соотношение экспрессивности и субъективной модальности в политическом дискурсе.

Ключевые слова: политический дискурс, экспрессивность, экспрессивная синтаксическая конструкция, субъективная модальность, механизмы воздействия.

Vintoniv M.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Ukrainian Language
Department, Kyiv Borys Hrinchenko University

Mala Yu.

– Candidate of Science (Linguistics), Supervisor,
Vinnytsia College of Construction and Architecture,
Kyiv National University of Construction and Architecture

**FUNCTIONAL EXPRESSIONS OF EXPRESSIVENESS
IN POLITICAL DISCOURSE**

The article analyzes the means of expression of expressivation and political discourse of MMC of Ukraine, it is found out its nature, the importance is characterized by the peculiarities of the evolution of views on concepts «expressiveness», «express», «emotionality».

The functional load of expressive structures is investigated, in particular, it became clear that the main function of political discourse is its use as an instrument of political power (the struggle for power, the mastery of power, its preservation, stabilization and redistribution).

The correlation between expressiveness and subjectively modality in political discourse is highlighted.

Key words: *discourse, expressiveness, expressive syntactic construction, subjective modality, mechanism of influence.*

Постановка проблеми. Мова засобів масової комунікації щобільше привертає увагу лінгвістів. Особливості публіцистичного дискурсу проаналізовано в працях Д. Х. Баранника, С. Я. Єрмоленко, М. А. Жовтобрюха, І. Я. Завальнюк, Н. М. Івкової, В. Г. Костомарова, М. С. Ковальчука, І. П. Лисакової, К. С. Серажим, О. А. Сербенської, Т. Г. Сербіної, Г. Я. Солганика, М. Г. Яцимірської та ін.

Аналіз останніх досліджень. Більшість дослідників наголошує на неоднозначності поняття «експресивність» [8, с. 105; 12, с. 13 тощо]. На сьогодні існують численні дефініції поняття експресивності, сформовані в межах різних підходів до вивчення цієї лінгвістичної категорії, яку нерідко аналізують у річищі лексикографії, семасіології, ономасіології, функційної стилістики, поетики, риторики, прагмалінгвістики, психолінгвістики та інших галузей науки про мову. Зокрема, у межах функційної стилістики поняття експресивності протиставляють нейтральності та кваліфікують як відхилення від стилістично нейтральної норми мови [2, с. 7 та ін.]. Вузьке трактування категорії експресивності знаходить відображення в галузі семасіології та зведене до розгляду лінгвістичної категорії експресивності як семантичної ознаки слова. Ці погляди репрезентовані працями таких дослідників, як Л. М. Васильєв, В. М. Гридін, О. М. Григор'єва, О. М. Сергєєва, В. М. Телія тощо.

Наприклад, В. М. Гридін пропонує найзагальніше визначення поняття експресивності в межах цього трактування: експресивність – (від лат. expression – вираження) – «сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність поставати в комунікативному аспекті засобом суб'єктивного ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення» [10, с. 591]. Л. М. Васильєв тлумачить експресивність як «додаткові, логічно не розчленовані значеннєві «домішки» до основного (лексичного чи граматичного) значення або посилення, підкреслення якогось значення» [6, с. 109]. О. М. Григор'єва потрактовує експресивний компонент значення як «додаткове до основного – предметно-логічного – значення (конотацію), яке містить інформацію про ступінь, силу вираження емоції чи суб'єктивної оцінки в слові» [9, с. 7]. В. М. Телія кваліфікує експресивність як семантичну категорію, що надає мовленню виразності завдяки взаємодії в змістовому плані мовної одиниці, висловлення, тексту, оцінного та емоційного ставлення суб'єкта мовлення (мовця або того, хто пише) до того, що відбувається в зовнішньому чи внутрішньому щодо нього світі [15].

Мета роботи – проаналізувати синтаксичні засоби експресивізації для встановлення закономірностей класифікації й репрезентації категорій функційного синтаксису в сучасному українському політичному дискурсі.

Реалізація поставленої мети передбачає необхідність вирішення таких **завдань**: 1) описати механізми соціального впливу в засобах масової комунікації; 2) умотивувати місце експресивної функції в українському політичному дискурсі серед інших функцій мови; 3) схарактеризувати засоби вираження експресії в українському політичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. За широкого розуміння категорії експресивності її трактують як засіб посилення виразності та зображальності мовлення, його впливу. Цей підхід репрезентовано в працях таких лінгвістів, як Є. М. Галкіна-Федорук, Р. Р. Чайковський, В. І. Шаховський та ін. Зокрема, Є. М. Галкіна-Федорук кваліфікує експресивність як «посилення виразності, зображальності, збільшення впливу сили сказаного» [8, с. 107], чим прирівнює її до виразності. В. І. Шаховський тлумачить поняття експресивності як «цілеспрямоване посилення висловлення різними мовними засобами, розраховане на певну реакцію адресата, тобто на бажаний вплив від сказаного» [18, с. 58]. Р. Р. Чайковський розуміє під експресивністю «по-перше, об'єктивно наявні властивості мовних засобів збільшувати прагматичний потенціал висловлення, надаючи їм необхідного психологічного спрямування, і, по-друге, створену функціонуванням певної сукупності експресивних засобів

мови специфічну атмосферу висловлення, що полягає в здатності цього висловлення інтенсивно впливати на сприйняття читача, викликаючи в нього певну інтелектуальну чи емоційну реакцію» [17, с. 193].

Дослідники також наголошують на значній ролі суб'єкта в категорії експресивності. Є. М. Галкіна-Федорук, В. М. Телія, Р. Р. Чайковський, В. І. Шаховський, а також деякі інші вчені одноставно стверджують, що функція експресивності полягає не тільки у вираженні зв'язку дійсності з її емоційним сприйняттям, але й у реалізації впливу на адресата. Водночас, Є. М. Галкіна-Федорук, а також інші дослідники дотримуються думки, що експресивність як мовна категорія не містить інформації про суб'єкт інформації, але прогнозує характер та інтенсивність сприйняття інформації. Поняття «експресивного» залишається найзагальнішим вираженням особливої якості одиниць, пов'язаної з їхньою установкою на вираження, з будь-яким посиленням або незвичайним вираженням думки, почуття й волі в мовленні.

Загалом у сучасній лінгвістиці сформувалися такі погляди на категорію експресивності: 1) категорію експресивності витлумачують як посилення виразності, зображальності сказаного, збільшення сили його впливу, посилення, підкреслення якогось значення; 2) експресивність кваліфікують як компонент значення слова до інтенсивності, як явище мови, як семантичну ознаку слова; 3) експресивність зараховують до засобів передавання суб'єктивної модальності.

У теоретичних дослідженнях поряд із поняттям експресивності нерідко фігурує поняття експресії, що в перекладі з латини (*expressio*) позначає «вираження». «Виразність» кваліфікують як особливо виокремлений, підкреслений спосіб вираження думок і почуттів. С. Я. Єрмоленко в енциклопедичному виданні пропонує таке визначення експресивності: «властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата» [16, с. 170]. Дослідниця наголошує, що «як семантико-стилістична категорія експресивність виявляє зв'язок з емоційністю, логічною оцінністю, стилістичним значенням, проте не ототожнюється з названими поняттями. Емоційне в мові завжди є експресивним, але не кожне експресивне явище належить до емоційних» [16, с. 170].

Аналізуючи структуру категорії експресивності, дослідники диференціюють такі змістові компоненти цієї категорії: 1) емоційність

та оцінність; 2) емоційність, оцінність, образність, інтенсивність і стилістичне забарвлення; 3) кількісна інтенсифікація; 4) емотивність, оцінність, образність, інтенсивність, стилістична маркованість, структурно-композиційні особливості тексту; 5) емоційність, оцінність, інтенсивність, образність.

Категорія експресивності виявляє тісний зв'язок із суміжними лінгвістичними категоріями емоційності, оцінності, інтенсивності. Термін «експресивність» у сучасній лінгвістиці аналізують переважно на рівні лексики, а також у стилістиці художнього тексту. Функційна стилістика вивчає принципи використання мовних засобів, їх актуалізації (переважно висування на перший план тих чи тих аспектів семантики, експресії відомої мовної одиниці, класу одиниць або категорії в текстових, контекстних умовах якогось стилю), способи їхнього об'єднання, взаємного поєднання, переплетіння в текстах цього функційного різновиду, а також питання композиції текстів, найбільш типових для цього стилю [5, с. 33].

Потребує витлумачення аналіз термінів «експресивність», «експресивний» та «експресія» в сучасній лінгвістичній літературі. Спочатку ці поняття були використані лексикологами, але пізніше поширилися на сферу синтаксису. О. Г. Григор'єва під експресивним компонентом значення розуміє «додаткове до основного – предметно-логічного – значення слова (конотацію), що містить інформацію про ступінь, силу вираження емоції чи суб'єктивну оцінку слова», а також належність слова до високої, грубої чи лайливої лексики [9, с. 7]. У лінгвістиці термін «експресія» використовують у двох значеннях: 1) відображення в мовленні психічного стану людини, її емоцій, почуттів; 2) належність до певного стилю. Термін «експресія» перекладають як виразність. Залежно від того, який суб'єктивний аспект мовлення охоплено, експресивність може бути емоційною, оцінною або модальною. На жаль, у деяких працях зі стилістики виникає двозначність у використанні терміна «експресія» та його дериватів. Це стосується складених термінів *експресивне забарвлення, експресивно-емоційні обставини, підвищена експресія, знижена експресія* й низки інших переважно в значенні «належність до високого чи низького стилю».

Експресивністю доцільно вважати сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність поставати в комунікативному акті засобом суб'єктивного вираження ставлення мовця до адресата або до змісту мовлення [10, с. 591]. Експресивність притаманна одиницям усіх рівнів мови. Усі експресивні засоби цих рівнів мають чітко виражену позитивну чи негативну конотацію.

Експресивність – це здатність виражати психічний стан мовця. Вона тісно пов'язана з категорією емоційної оцінки, із вираженням емоцій загалом. Уважають, що багато експресивних засобів, зокрема й тропи та фігури мовлення, генетично пов'язані з особливостями побудови висловлення в емоційно забарвленому (афективному) мовленні. Поняття «експресивного» залишається найзагальнішим вираженням особливої якості одиниць, пов'язаної з їхньою установкою на вираження, з будь-яким посиленням або незвичайним вираженням думки, почуття та волі в мовленні.

Найсильнішим і подекуди достатнім компонентом для створення експресивності слугує емоційність. У роботах низки лінгвістів (Т. В. Деньгіна та ін.) категорії експресивності й емоційності ототожені, із чим важко погодитися. Розмежування експресивності та емоційності зумовлено тим, що експресія – тільки один зі способів вираження емоції, поряд із номінацією та дескрипцією.

Емоційний компонент значення розуміють як додаткове до основного – предметно-логічного – значення слова, що виражає емоцію (гнів, радість, страх, здивування тощо), пов'язану з поняттям, уміщеним у слові.

Активне дослідження експресивних засобів синтаксису почалося в 60-ті роки під впливом робіт В. В. Виноградова про суб'єктні форми синтаксису. Тоді ж з'явився і сам термін «експресивний синтаксис». Першочерговим завданням стало вивчення мови в дії, а мовленнєвий акт постав як спосіб досягнення людиною певної мети. В. В. Виноградов висунув проблему «експресивних – виражальних, зображальних – відтінків, притаманних тим чи тим комбінаціям синтаксичних конструкцій» [7, с. 61].

Експресивність пов'язана з основними компонентами мовленнєвого акту: із мовцем, вираженням його почуттів, настроїв і ставлення до предмета мовлення та адресата; з адресатом – із впливом висловлення на адресата й досягнення так званого перлокутивного ефекту. Водночас саме поняття експресивного синтаксису до сьогодні чітко не окреслене, а тому потребує уточнення.

Сфера експресивного синтаксису може бути виокремлена на різних підставах, однак переважно це поняття належить до явищ писемного мовлення. На думку Г. М. Акімової, поняття експресивного синтаксису належить лише до певної сфери побутування деяких синтаксичних структур [1, с. 79]. Тому варто уточнити й сферу вживання, і поняття експресивного синтаксису як взаємопов'язані параметри.

На синтаксичному рівні можна виявити такі суттєві проблеми щодо експресії: 1) співвідношення інтелектуальної (номінативної, інформаційної, раціональної, логічної) та афективної сфер мови; 2) приналежність афективної сфери мові чи мовленню; 3) визначення складників афективної сфери (експресивність, емоційність, образність тощо) [1, с. 79].

Першу проблему окреслив ще Ш. Баллі, який уважав афективний чинник обов'язковим компонентом будь-якого висловлення. Розрізнення в мові інтелектуального й афективного має принципове значення. Сутність співвідношення обох сфер мови лінгвісти вбачають у тому, що афективне постає виявом не випадкових, факультативних нашарувань на інтелектуальне (називне), а існує як обов'язковий компонент. Із цього положення можна зробити висновок про взаємозв'язок обох сфер і їхнє взаємопроникнення. Ш. Баллі вважав, що будь-яке речення (висловлення) породжене у зв'язку з певною ситуацією й обов'язково забарвлене почуттям мовця. Пропорції інтелектуального й афективного можуть бути різними. Дослідник кваліфікує мовлення як систему виражальних засобів, «одночасних із розумовими актами», які являють собою «інший бік цих розумових актів, звернений назовні» [4, с. 29].

Розуміння афективного як неодмінного супровідника логічного боку повідомлення одним із перших відзначив Ж. Вандрієс. Зверталися до цієї проблеми і вчені Празької лінгвістичної школи. В. Матезіус стверджував, що висловлення, з одного боку, охоплює ті явища дійсності, які настільки привернули нашу увагу, що ми хочемо про них щось сказати, з іншого – виражає ставлення до цієї дійсності. Це два основні моменти кожного висловлення, а водночас і вияв двох основних актів, на основі яких виникає висловлення називного (або номінативного) та формоутворювального. Наше мовлення, проте, уже настільки автоматизоване, що ми ці два факти зазвичай навіть не усвідомлюємо.

Афективне Ш. Баллі пов'язував із конситуацією та вважав притаманним мовленню, хоч зауважував, що афективність може потенційно модифікувати факти та ідеї, а це вже сфера мови. Є. Курилович називав афективність рушійною силою мовного розвитку. В. Матезіус не відокремлював називне та експресивне від системи мови та вважав, що тлом для називного акту є загалом словниковий склад мови, а для формоутворювального акту, де мовець виражає своє ставлення до називного акту, – моделі речення. Тобто ефективність пов'язана з формою, а номінативність – із формою та змістом.

Сучасні дослідники зараховують афективний бік висловлення частіше до мовлення, ніж до мови. Г. О. Золотова, розподіляючи різні типи речень за регістрами мови (образотвірний, волюнтативний, реактивний, інформативний), наголошує на можливості широкого використання в цих регістрах основних моделей, що посідають у синтаксичному полі пропозиції центральне місце. На думку дослідниці, експресивно-комунікативними модифікаціями варто називати окремі структурні речення, які використовують лише в деяких мовленнєвих регістрах.

Допускаючи зарахування експресії до парадигми речення (висловлення) у широкому розумінні, яку описано в різних термінах (модус, модальна рамка, кваліфікативна структура тощо), констатуємо, що суб'єктивний бік також аналізують на рівні мови, як й об'єктивний, описаний так само різними термінами (пропозиція, диктум, дескриптивна структура тощо).

Оскільки афективність часто ототожнюють з емоційністю, то виникає низка співвіднесених між собою понять: оцінне, образне, стилістично забарвлене тощо. На синтаксичному рівні до експресивних зараховують і модальні значення (адже модальність кваліфікують як вираження ставлення мовця до висловленої інформації), тому проблема визначення поняття експресивності стає ще складнішою. По-перше, необхідно розмежувати експресивне й емоційне, адже саме ці аспекти найчастіше за все сприймають нерозчленованими. По-друге, необхідно диференціювати експресивне та стилістично забарвлене, тому що експресивне (або експресивно-емоційне) розуміють зазвичай не як вираження суб'єктивного ставлення, орієнтованого на ситуацію та притаманного будь-якому висловленню, а як стилістично забарвлене на тлі нейтрального.

Витлумачуючи сутність експресії як семантичної категорії, зазвичай наголошують на її функції впливу. Аспект впливу та переконання як підґрунтя експресії зазвичай пов'язане з посиленням зображальної сили сказаного чи написаного. О. С. Ахманова кваліфікує експресію як «виражально-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального) та надають йому образності й емоційного забарвлення» [3, с. 524].

Проблема опису експресивно-виражальних якостей синтаксичних конструкцій є окремим завданням синтаксичної стилістики. Варто зазначити, що зазвичай словосполучення «експресивний синтаксис» уточнюють означенням «стилістичний», акцентуючи на його належності до категорійного апарату стилістики. Питання сучасної та взаємозумовленої маніфестації функційних та експресивних якостей стилістично маркованих фактів мови по

трактовані в лінгвістиці так, що стилістичний у широкому значенні підхід до вивчення тих чи тих синтаксичних конструкцій у мовленні вміщує в собі традиційно й аналіз засобів їхнього емоційно-виражального (експресивного) посилення.

Кваліфікація синтаксичних конструкції із погляду експресії (спеціального прийому, що підвищує виразність, зображальність мовлення) залежить від форми мовлення (усне або писемне) і від функційної спрямованості (функційні стилі літературної мови). Розмежувати емоційне й експресивне на синтаксичному рівні досить складно. Якщо розуміти під емоційністю вираження почуттів і настроїв (без бажання впливати на адресата), то емоційне вираження наявне насамперед в усній формі мовлення. На думку Г. М. Акімової, конкретних синтаксичних засобів для навмисного впливу на слухача в усному мовленні менше, ніж у писемному (це вигук та деякі різновиди нечленованих конструкцій) [1, с. 84].

Елементи експресії представлені в тих формах мовлення (усного та писемного), які мають установку на навмисний вплив. Це переважно тексти художні та публіцистичні, зокрема й політичні.

Синтаксис політичних текстів репрезентований різноманіттям експресивних конструкцій. Залежно від уміщеної в тексті експресії в його синтаксичній побудові наявні утворення, які передають інформацію:

1) нейтрально, у рівній емоційній тональності, раціоналістично: *Президент України Петро Порошенко присвоїв військові звання генералів армії начальнику Генерального штабу України Віктору Муженку і міністру оборони Степану Полтораку. Відповідний Указ розміщено на сайті Глави держави (День. – 15.10.2015);*

2) експресивно насичено, у підвищеній емоційній тональності (позитивній): *Тому на 100 % говорити дуже важко, що ми повністю все контролюємо. Але ми бачимо, що ні МВС, ні СБУ навіть свої структури не контролюють. Так це ж структури, які забезпечуються державою, бюджети мають! (Українська правда. – 22.09.2015).*

Аналіз матеріалу засвідчив, що середня довжина речень політичних текстів не відрізняється від середньостатистичної довжини інших публіцистичних текстів. Дещо простішими за будовою є речення передвиборчих, привітальних, святкових текстів. Очевидно, це можна пояснити бажанням промовця максимально наблизити текст до аудиторії, спростити його сприйняття адресатом.

Традиційно в зарахуванні тих чи тих конструкцій до експресивних дослідники керуються двома критеріями: прагматико-стилістичним (установкою на виразність і певний ефект впливу) та формальним (наявністю синтаксичної розчленованості). До

експресивних синтаксичних побудов Г. М. Акімова зараховує: 1) парцельовані конструкції; 2) сегментовані конструкції; 3) лексичний повтор із синтаксичним поширенням; 4) питально-відповідні конструкції в монологічному мовленні; 5) ланцюжки номінативних речень; 6) вставні конструкції; 7) експресивно-стилістичне розташування слів [1, с. 87–89].

Експресивними вважають також приєднувальні конструкції, називний теми, неповні речення. В. В. Виноградов особливого значення надавав оригінальному прийому «зигзагоподібного – сполучникового чи безсполучникового – руху в динаміці розповіді». Під цим дослідник мав на увазі відкриті, або зсунуті, конструкції, які назвав приєднувальними [7].

О. П. Сковородников виокремлює й системно аналізує такі різновиди експресивних конструкцій: економні (еліпсис, усичення (недосказаність) і надмірні (позиційно-лексичний повтор, антиеліпсис). Останніми десятиліттями лінгвісти зафіксували експансію розмовним синтаксисом галузі писемного мовлення. Зокрема, Н. В. Кондратов зазначає, що в сфері синтаксису «поширеними нововведеннями» стали такі явища:

1) «розчленування висловлення», сутність якого полягає в тому, що «синтаксично зв'язаний текст з експресивною метою розчленовують на інтонаційно обґрунтовані відрізки»;

2) «зростання кількості називних речень», у яких «іменник обростає не тільки означеннями, а й залежними словами (зазвичай використовують форми з родовим відмінком)» [13, с. 100–102]. Справді, номінативні речення поширені в художній літературі та газетній публіцистиці з кінця ХХ ст.

Класифікацію парцельованих конструкцій зазвичай будують на структурних підставах, залежно від характеру парцелятивів (слово, словосполучення, речення), а також від їхньої кількості. Парцельовані одиниці потрібно відрізнити від сегментованих конструкцій, описаних у працях О. М. Пешковського, О. О. Шахматова, Г. М. Акімової, О. О. Лаптевої та ін.

У дослідженнях багатьох авторів проаналізовано різні види питальних речень і питально-відповідні конструкції в монологічному мовленні (Н. Д. Арутюнова, Г. М. Акімова та ін.), напр.: *Хіба це нормально, що ТВі отримує гроші від опозиції?* (Gazeta.ua. – 21.09.2012); *Невже не можна змінити своє майбутнє? Ви самі будуйте своє майбутнє своїми думками і вчинками. Все залежить від вас!* (Телеграф. – 12.03.2016).

За емоційним забарвленням (емоційною насиченістю) речення поділяють на нейтральні й окличні. Від емоційного забарвлення залежить логіко-синтаксична членованість речень, їхні типові значення, розподіл на стверджувальні та заперечні. Установлено,

що найчастіше бувають окличними нечленовані й номінативні речення з мінімальним ступенем логічної членованості. Двоскладні речення рідше бувають окличними, ніж односкладні, а складні – рідше, ніж прості.

Г. М. Акімова виокремлює три сходинки входження усних конструкцій до літературної мови. На першій сходинці усні конструкції, що імітують розмовне мовлення, скопійовані в мовленні персонажів художніх творів. Але подібна імітація не є точною копією розмовного мовлення, оскільки йому притаманні нечіткі межі речень, повтори, різноманітні вставки, що важко передати в художньому діалозі. Усні розмовні конструкції зберігають, наскільки це можливо, свою синтаксичну структуру. Проте в художніх діалогах не всі конструкції однаковою мірою імітовані письменниками. Варто виокремити приєднувальні одиниці та питальні структури, які можна наслідувати значно легше, ніж інші. Але, як і за будь-якої імітації, усні конструкції стають стилістично маркованими як чужорідні синтаксичні елементи. На другій сходинці входження усних конструкцій до літературної мови характерним є вживання їх в авторському мовленні, особливо в художньому. Цей процес супроводжують стилістичні та структурні зміни. Саме тут формується основа та відбувається подальший розвиток експресивних синтаксичних конструкцій. Сутністю вияву експресії є те, що «конструкції стають синтаксичним елементом художнього мовлення, що має на меті не стільки імітувати усне мовлення, скільки впливати на читача» [1, с. 100]. Уживання експресивних конструкцій супроводжує посилення авторського вияву. Крім того, використання експресивного значення пов'язане з порушенням синтетичності писемного синтаксису за рахунок рідших аналітичних конструкцій. Для усного синтаксису типовими є розчленовані побудови. Саме тому поняття експресивного синтаксису пов'язано з писемним авторським мовленням.

Дослідники наголошують на тому, що на синтаксичному рівні експресивність виражають зміною звичайного порядку слів, використанням еліптичних конструкцій, повторів тощо. Зокрема «структурного вираження експресії в синтаксисі досягають через переміщення значеннєвого центру висловлення на неочікувану позицію, наприклад, від центру до периферії та навпаки» [5, с. 16]. Відхилення від нормативного використання мовних одиниць можуть бути усвідомленими, виникати під впливом контексту й задуму автора. Деформації синтаксичних конструкцій, сталих лексичних зв'язків і синтаксичної поєднуваності призводять до зсувів у семантиці й експресивного забарвлення мовних одиниць.

Усвідомлений повтор належить до фігур мовлення. Повтори різного типу є складною значеннєвою тканиною, яку накладають на

загальнономовну тканину, створюючи особливу концентрацію думки, напр.: *Нами керували з 1917 р. І до чого докерувалися! Їм не місце у Верховній Раді* (Правда. – 06.04.2007); *Ми прагнемо змінити якість політики, прагнемо покращити життя, прагнемо покращити економіку кожного гаманця!* (Телеграф. – 05.04.2012).

Основні види повторів різняться відповідно до рівнів мови: лексичний, кореневий, словотворчий, фонетичний, синтаксичний. Візуальний вигляд інформації в ЗМК зливається зі змістом вербального ряду й посилює вплив на адресата. У друкованих ЗМК зоровий образ конфігурації тексту актуалізує зміст за допомогою різних прийомів композиційно-текстового виділення (виокремлення рядків, зміна шрифту, кольору тощо). Оскільки всі види повторів реалізовані на синтаксичному рівні, вони можуть бути пов'язані з певними синтаксичними конструкціями. Тому, говорячи про зв'язок експресивності з певними конструкціями, можна вести мову в одних випадках про функційний зв'язок за типом взаємозалежності, взаємозумовленості, в інших – про зв'язок за типом функційної суміжності, співвіднесеності.

Експресивність на кожному з трьох синтаксичних рівнів (конструктивному, комунікативному та семантичному) може бути представлена за допомогою певних синтаксичних засобів. Деякі з цих засобів можуть бути необхідними та достатніми (інтонація та інверсія), інші – необхідними, але недостатніми, треті – факультативними, які виражають експресивність як додаткові до інших, основних.

Висновки. Загалом варто зазначити, що сучасні політики надають перевагу простим реченням, а наявні в мовленні складні нерідко мають характер формально простого. Цього ефекту досягають за рахунок того, що головна частина не є інформаційно навантаженою, вона лише вводить підрядний компонент. Це сприяє легшому засвоєнню змісту тексту, унаочнює судження і подальші висновки. Спрощені синтаксичні структури сучасних політичних текстів загалом відображають тенденції розвитку мови, зокрема публіцистичного стилю. Такі речення легше сприймаються, створюють ефект міркування з подальшим висновком, мають апелятивний, стверджувальний характер. Подібне спрощення синтаксичної структури сучасного політичного мовлення пов'язане, по-перше, із загальними тенденціями розвитку мови, а по-друге, із впливом на політичний текст як продукт мови засобів масової інформації та реклами. Звідси активне використання неповних речень, нерідко емоційно насичених, наповнених асоціативними елементами, що й надає текстові динамізму й експресивності.

Перспективи подальших наукових розвідок. Перспективним постає типологізація експресивів у текстах різних типів і жанрів,

дослідження засобів експресивізації мовних одиниць різносистемних мов у зіставному аспекті.

Література

1. Акимова Г. Н. Новое в русском синтаксисе / Г. Н. Акимова. – М. : Высш. шк., 1990. – 168 с.
2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка : (Стилистика декодирования) : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.». – 3-е изд. / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : УРСС : Едиториал УРСС, 1966 – 571 с.
4. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : УРСС, 2003. – 394 с.
5. Бельчиков Ю. А. Функциональная стилистика / Ю. А. Бельчиков // Стилистика и литературное редактирование. – М. : Высш. шк., 2004. – С. 8–168.
6. Васильев Л. М. К вопросу об экспрессивности и экспрессивных средствах / Л. М. Васильев // Славянский филологический сборник. – Уфа, 1962. – С. 109.
7. Виноградов В. В. Избранные труды : исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
8. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е. М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию, посв. профессору Моск. ун-та акад. В. В. Виноградову в день его 60-летия. – М. : Изд-во МГУ, 1958. – С. 105–107.
9. Григорьева О. Н. Стилистика русского языка / О. Н. Григорьева. – М. : НВИ, 2000. – 164 с.
10. Гридин В. Н. Экспрессивность / В. Н. Гридин // Лингвистический энциклопедический словарь ; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 591.
11. Золотова Г. А. О синтаксических свойствах имен качества / Г. А. Золотова // Синтаксис и стилистика. – М. : Наука, 1976. – С. 130–161.
12. Кожина М. Н. О языковой и речевой экспрессии и ее экстралингвистическом обосновании / М. Н. Кожина // Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1987. – С. 13–14.
13. Кондратов Н. А. Основные вопросы русского языка / Н. А. Кондратов. – М. : Просвещение, 1985. – 239 с.
14. Матвеева Т. В. Лексическая экспрессивность в языке / Т. В. Матвеева. – Свердловск : УрГУ, 1986. – 171 с.
15. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке : Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Высшая школа, 1991. – С. 36–67.
16. Українська мова : Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. / Редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та інші. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
17. Чайковский Р. Р. Общая лингвистическая категория экспрессивности и экспрессивность синтаксиса / Р. Р. Чайковский // Уч. записки МГПИИЯ им. Мориса Тореза. Вопросы Романо-германской филологии. – М., 1971. – Т. 64. – С. 193.
18. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. – 190 с.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Спічка А.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.112.2'373

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАД У ІНШОМОВНИХ ФАХОВИХ ТЕКСТАХ

У статті розглянуто актуальність отримання різноманітної фахової інформації в зростаючих партнерських умовах нашої країни з іншими державами. Підкреслено важливу роль кваліфікованої перекладацької діяльності в сучасних умовах. Звернено увагу на номінативну функцію мови, яка лежить в основі словникового складу мови. Підкреслено важливість знань семантики фахової лексики, в якій закладена необхідна інформація, оскільки вона є ключовою для здійснення перекладу. Дослідження спрямовано на аналіз словникового складу фахового німецькомовного тексту з дидактики та методики навчання німецької мови, на специфіку побудови фахового тексту, полісемічність фахової лексики, словотвірну модель складних фахових слів та особливості їх перекладу.

Ключові слова: перекладацька діяльність, номінативна функція мови, словниковий склад фахової мови, специфіка побудови фахового тексту, полісемічність фахової лексики, словотвірна модель складних фахових слів.

Спічка А.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКОГО СОСТАВА И ЕГО ПЕРЕВОД В СПЕЦИАЛЬНЫХ ИНОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТАХ

В статье рассмотрено актуальность приобретения разнообразной специальной информации в современных расширенных партнёрских условиях нашей страны с другими государствами. При этом подчеркнута важную роль квалифицированной переводческой деятельности. Обращено внимание на номинативную функцию языка, которая лежит в основе словарного состава языка. Подчеркнута важность знаний семантики специальной лексики, в которую заложена необходимая информация. Исследование направлено на анализ лексического состава специального немецкоязычного текста из области дидактики и методики преподавания немецкого языка, на специфику структуры текста, на полисемичность специальной лексики, словообразовательную модель составных немецкоязычных специальных слов.

Ключевые слова: переводческая деятельность, номинативная функция языка, специфика структуры специального текста, полисемичность специальной лексики, словообразовательная модель составных специальных слов.

Spichka A.

– *Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor,
Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State
Teachers' Training University*

PARTICULARITIES OF LEXICON AND ITS TRANSLATION IN SPECIAL FOREIGN LANGUAGE TEXTS

The topicality of acquisition the various special information in expansive partnership conditions of our country with foreign countries is considered in the article. The important role of skilled translation activity nowadays is emphasized. Special attention is devoted to the nominal function of the language. The knowledge of the semantics of special lexicon is emphasized in the article, because in it there is the necessary information. The research is directed to the analysis of special lexicon in German language text in the field of didactic and methodology teaching of German language. The specialty of the structure of special texts, polysemy of special lexical units, word building model of compound special lexical units are considered on the basis of German language special text.

Key words: *translation activity, nominal function of language, lexicon of special language, specialty of the structure of special text, polysemy of special lexical units, word building model of compound special words.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день будь яка мова, зокрема іноземна є найважливішим системно-структурним організованим засобом суспільної комунікації за змістом різноманітної фахової інформації. Все більшу роль при цьому відіграє іноземна інформація, що зумовлюється партнерствами нашої країни між іншими державами в різноманітних сферах суспільства. Процес інтернаціоналізації виробляє необхідну потребу міжнародного взаєморозуміння, що змушує приділяти більше уваги перекладацькій діяльності. Особливої **актуальності** набуває кваліфікована наявність і постійне удосконалення як усного так і письмового перекладу, здатність використовувати сучасні інформаційні та комунікативні фахові технології, передавати повідомлення у складі речення, тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним питанням перекладу іншомовної фахової інформації присвячено багато наукових досліджень вітчизняних й зарубіжних учених-філологів, мовознавців, а саме В. І. Карабан, Т. Р. Кияк, І. В. Корунець, А. М. Науменко, О. Д. Огуй, Л. С. Бархударов, В. Н. Комісаров, В. К. Латишев, А. Д. Швейцер та багато інших. У наукових роботах даних учених-філологів розглянуто різні функції мови, які є взаємопов'язаними. Насамперед мова виконує комунікативну, мислетворчу, експресивну, номінативну функції. Номінативна функція спрямована на позначення предметів і вона лежить в основі використання мови як структурної системи знаків

тобто словникового складу мови. Словниковий склад мови представляє лексичний рівень мови. Слова є основними семантичними одиницями мови. Їх значення тобто закладена в них інформація є ключовими для здійснення перекладу. «Словниковий склад мови виражає систему об'єктивної дійсності («мовну картину світу»), соціально перероблений суб'єктивний досвід кожної людини» [2, с. 123].

Метою та завданням даної статті є розглянути особливості специфіки побудови фахових іншомовних текстів, визначити особливості полісемічної фахової лексики, її перекладу, а також словотвірні особливості фахової іншомовної лексики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед головних видів іншомовних текстів, які пропонуються студентам іншомовних спеціальностей для прочитання з послідовним обговоренням змісту отриманої інформації, її переклад слід віднести художні, наукові, фахові іншомовні тексти. Такі види текстів опрацьовуються студентами під час виконання обсягу самостійної роботи.

У нашому дослідженні ми ж зупинимося на читанні, опрацюванні та перекладі фахових німецькомовних текстів, які за своїм змістом спрямовано на галузі дидактики і методики навчання німецької мови як другої іноземної мови. Особливість фахових текстів даної категорії полягає у наявності спеціального, орієнтованого на потреби дидактики та методики як фаху певного набору лексичних одиниць. Фахові лексичні одиниці мають відповідні зв'язки із загальнонавчальною лексикою, яка також використовується у фахових текстах.

Увагу студентів звернено також на специфіку побудови фахових текстів з дидактики та методики навчання німецької мови. Специфіка побудови фахового тексту відрізняється від побудови, наприклад, художнього тексту. Насамперед така відміна обґрунтовується вживанням дієслів частіше в пасивній формі різних часів. Важливу роль відіграє іменник у фаховому тексті.

Надамо приклад побудови фахового тексту з дидактики та методики навчання німецької мови в короткому уривку німецькомовного тексту оригіналу.

Von der Erkenntnis der Sprache als eines kommunikativen Zeichensystems ausgehend, werden heute Theorien der Linguistik, der Textwissenschaft und des muttersprachlichen Unterrichts entwickelt. Im folgenden wird versucht, die vier Teilbereiche des Faches – Anleitung zum Reden und Schreiben, Verständnis sprachlicher Strukturen und Textanalyse – unter dem Begriff der sprachlichen Kommunikation zusammenzufassen und eine kommunikativ-kooperative Didaktik zu

begründen. Dabei werden allerdings verschiedene Begriffe von Kommunikation unterschieden. Es wird gezeigt, dass mit jeder Fassung des Begriffs ein bestimmtes Sozial- und Demokratieverständnis zusammenhängt [5, S. 20,21].

У наданому фаховому тексті такі форми дієслів як *werden entwickelt, wird versucht, werden unterschieden, wird gezeigt* використані у пасивному стані теперішнього часу (Präsens Handlungspassiv). Дані дієслівні структури мають безпосереднє відношення з іменниками Theorien, Begriffe: Theorien der Linguistik, der Textwissenschaft und des Unterrichts werden entwickelt. Begriffe werden unterschieden.

Дієслівні форми *wird versucht, wird gezeigt* у наданих реченнях уривку є безособовими. Пасив має функцію незазначення носія мови. У перекладі на українську мову це означає «*робиться спроба*», «*зазначається*». Дійова особа не вказана і в перекладі на українську мову. Оскільки у фахових німецькомовних текстах найчастіше використовуються неозначено-особові речення студенти звертають особливу увагу на їх переклад. Таким чином вони мають можливість уявити собі про те, як відбувається процес перекладу безособових пасивних структур у фахових текстах оригіналу.

Фахова німецька мова насичена полісемічними словами тобто багатозначними лексичними одиницями. Полісемія (багатозначність) слів є об'єктивною закономірністю будь якої мови, зокрема німецької мови. Вона свідчить про довгочасний шлях розвитку слова, його зв'язків з різноманітними поняттями. Полісемія слова має тісний зв'язок з тим фактом, що кожне слово може бути використано в складному мовленні в різних семантичних прошарках. Полісемічне слово має різноманітне співвідношення з об'єктами дійсності, характеристиками об'єктів. З метою виявлення відповідного значення слова важливу роль відіграє в процесі перекладу конкретизація значення. Конкретизація забезпечується завдяки контексту. Саме контекст знищує багатозначність слова шляхом обмеження сфери його співвіднесеності [4, с. 59].

У вищенаведеному фаховому тексті ми знаходимо іменник «*der Bereich*», який має декілька значень, а саме: 1. район, область, зона, територія; 2. область, сфера (діяльності), галузь; 3. компетенція, сфера впливу; 4. коло (знайомих), оточення, компанія; 5. радіус (дальність) дії, досяжність; 6. радіо, діапазон. Отже, після конкретизації полісемічності слова *Bereich*, спираючись на контекст даного тексту для перекладу слова *Teilbereiche* виокремлюється значення під цифрою 2. У перекладі це означає «частини обмеженої сфери діяльності за спеціальністю» [5, S. 20, 21].

Полісемічним є також іменник **«das Fach»** – 1. секція; 2. карман; 3. полиця; 4. скринька; 5. спеціальність; 6. предмет. Згідно контексту змісту тексту відповідним підпадає значення слова під цифрою 5 – *спеціальність*. Під час перекладу даного слова використовується також конкретизація значення як один з прийомів логічного мислення.

Значну роль у лексичному складі фахових німецькомовних текстів відіграють складні слова, які відрізняються від простих лексичних одиниць своєю структурою, що в більшості випадків є семантично мотивованою. Словотвірна модель такої групи слів поєднує два (а то і більше) слова відношеннями утворення та мотивованості (обґрунтування). Словосполучення складаються з різних частин німецької мови. Відповідно до тексту уривка наданого нами з фахової німецькомовної літератури виокремлено наступні складні слова (*Zusammensetzungen*): *Zeichensystem* (знакова система), *Textwissenschaft* (текстова наука, наука тексту), *Textanalyse* (текстовий аналіз, аналіз тексту), *Sozial-und Demokratieverständnis* (соціально-демократичне розуміння). Дані складні слова складаються з двох компонентів. Перший та другий компоненти представлені іменниками. Перші компоненти словосполучень виконують атрибутивну (означальну) функцію. Другі компоненти (елементи) надають граматичну характеристику всього словосполучення, тобто вони визначають рід, число, відмінок словосполучення.

Дієслова *zusammenfassen*, *zusammenhängen* є також словосполученнями у наданому фаховому тексті та складаються з прислівника *zusammen* і дієслів *fassen*, *hängen*. Прислівник *zusammen* виконує у наданих дієсловах функцію префікса. Згідно контексту наданого тексту дієслово *zusammenfassen* перекладається на українську мову «узагальнювати», дієслово «*zusammenhängen*» у перекладі набуває значення «мати зв'язок», «зв'язуватися». Як свідчить практика, складні слова, які відносяться до групи словосполучень, перекладаються українською мовою за допомогою мовної здогадки.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Отже, узагальнюючи вище викладене, важливим є підкреслити, що оволодіння стратегіями лексичного перекладу фахових іншомовних текстів дозволяє студентам, майбутнім учителям іноземних мов, перекладачам краще засвоїти, як саме виокремлювати особливості побудови фахових іншомовних текстів, їхній словниковий склад, здійснювати його аналіз та переклад. При цьому важливу роль відіграє використання прийому смислового розвитку в студентів, який полягає у заміні словникової відповідності

під час перекладу контекстуальною, логічно з нею зв'язкою. В процесі перекладу фахових іншомовних текстів надається можливість варіювати загальний зміст фахового тексту залежно від контексту, ситуації спілкування за змістом прочитаного. У такому випадку перекладацька діяльність стає цілеспрямованою та усвідомленою, що сприяє зміцненню автономії студентів під час опрацювання фахової іншомовної літератури з метою отримання потрібної інформації. Перспектива подальшого дослідження вбачається у відборі наукових іншомовних мовознавчих текстів, аналізу та перекладі їх мовних і структурних особливостей.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 592 с.
3. Максименко Л. О. Сучасні тенденції використання дидактичних підходів у навчанні письмового перекладу / Л. О. Максименко // Іноземні мови. – 2017. – № 1. – С. 32–38.
4. Стрелковский Г. М. Научно-технический перевод / Г. М. Стрелковский, Л. К. Латышев. – М. : Просвещение, 1980. – 175 с.
5. Ulshöfer Robert. Methodik des Deutschunterrichts [Mittelstufe II] / Robert Ulshöfer. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag, 1981. – 459 S.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Синиця А.

– аспірантка відділу стилістики та культури мови Інституту української мови Національної академії наук України

УДК 811.161. 2:81'42

ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ У КОЛІ АКТУАЛЬНИХ НАПРЯМІВ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

У статті проаналізовано поняття «прецедентність» з позицій лінгвістики тексту, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, функціональної стилістики, лінгводидактики й інших актуальних лінгвістичних напрямів.

Огляд праць, предметом вивчення яких є явище прецедентності та прецедентні феномени, дав можливість автору визначити стосунки між інтертекстуальністю і прецедентністю, описати аспекти вивчення прецедентності, накреслити перспективи дослідження цього мовно-когнітивного феномену.

Ключові слова: прецедентність, інтертекстуальність, прецедентний феномен, прецедентний текст, прецедентне ім'я, прецедентне висловлення, прецедентна ситуація.

Синиця А.

– аспірантка отдела стилистики и культуры речи Института украинского языка Национальной академии наук Украины

ПРЕЦЕДЕНТНОСТЬ В КРУГУ АКТУАЛЬНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В статье проанализирована интерпретация понятия «прецедентность» с позиций теории художественного текста, лингвокультурологии, когнитивной лингвистики, функциональной стилистики, лингводидактики и других актуальных лингвистических направлений.

Обзор работ, предметом изучения которых является явление прецедентности и прецедентные феномены, дал возможность автору определить отношения между интертекстуальностью и прецедентностью, описать аспекты изучения прецедентности, наметить перспективы исследования этого лингво-когнитивного феномена.

Ключевые слова: прецедентность, интертекстуальность, прецедентный феномен, прецедентный текст, прецедентное имя, прецедентное высказывание, прецедентная ситуация.

Synytsia A.

– Post-graduate student, Department of Stylistics and Standards of Speech, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine

PRECEDENTIALITY IN CIRCLE OF IMPORTANT TRENDS OF MODERN LINGUISTICS

The article analyzes the concept of «precedentiality» from the standpoint of

the theory of literary text, cultural linguistics, cognitive linguistics, functional stylistics, linguistics and other relevant linguistic areas.

Review of works, which have the phenomenon of precedent and precedent phenomena as the subject of study, has enabled the author to determine the relationship between intertextuality and precedentality, to describe aspects of the study of precedent, prospects for the study of this linguistic-cognitive phenomena.

Key words: *precedentiality, intertextuality, precedent phenomenon, precedent text, precedent name, precedent statement, precedent situation.*

Постановка проблеми. Говорячи сьогодні про прецедентність, не можна не звернути увагу, з одного боку, на достатню наукову опрацьованість цього терміну як у мовознавстві, так і в ряді вузькоспеціальних дисциплін (наприклад, у праві), де він має предметно обґрунтовані відмінності, з іншого боку, на функціональну різноманітність його вживання і, відповідно, інтерпретацію з різних лінгвопарадигмальних позицій. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення як меж цього мовного явища на тлі суміжних мовних феноменів, так і перспективних напрямів його вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Численні публікації, присвячені різним виявам прецедентності, на наш погляд, обґрунтовано утворюють теорію прецедентності. Серед її засновників називають імена Ю. М. Караулова, В. В. Красних, Д. Б. Гудкова, І. В. Захаренка, Д. В. Багаєвої, В. Г. Костомарова, О. О. Селіванової, Г. Г. Слишкіна, Р. С. Чорновол-Ткаченка, Ю. Є. Прохорова та ін., однак і сьогодні виникає багато питань щодо сутності цього явища, щодо того, які мовні факти варто розглядати як прецедентні, щодо функціональної значущості прецедентних феноменів і багато ін.

Мета статті полягає у висвітленні рис категорій інтертекстуальності і прецедентності, опис властивостей прецедентності з точки зору когнітивної лінгвістики та її реалізація в працях різного лінгвістичного спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Окремого вивчення заслуговує питання стосунків між поняттями «інтертекстуальність» і «прецедентність».

Теорія *інтертекстуальності* й історія її виникнення сьогодні детально описана у багатьох дослідженнях. Теорія інтертекстуальності по суті є результатом узагальнення теорії діалогічності та смислової поліфонії М. М. Бахтіна, теорії Ю. М. Тинянова про пародію, теорії анаграм Ф. де Сосюра, що свідчить про її дуалістичну природу, яка охоплює літературознавство й лінгвістику. Крім того, вона пов'язана з такими поняттями, як «семіотична пам'ять культури» (Ю. М. Лотман), дериваційна історія тексту, «діахронічна матриця» (В. М. Топоров),

крізь яку можна побачити інший текст. Завдячуючи інтертекстуальності, дослідники вказують на таку властивість тексту, як смислова багатовимірність, «розтягнутість для нових відвертостей думки» (О. М. Веселовський) та ін. Еволюція теорії інтертекстуальності та її теоретичні підвалини детально розглянуті у працях Б. М. Ямпольського, Г. В. Денисової, Н. О. Кузьміної, Г. В. Кремневої та ін.

Проте і сьогодні можна констатувати термінологічну невизначеність поняття. Доказом цього може бути факт відсутності його дефініції в авторитетних лінгвістичних енциклопедіях, приємним винятком з яких є «Українська мова. Енциклопедія». Г. М. Сjuta вказує тут на два можливі тлумачення інтертекстуальності: 1) «спектр міжтекстуальних відношень з огляду на те, що будь-який текст завжди є складником широкого культурного контексту й існує за рахунок численних текстів-попередників», 2) «інтертекстуальність як спосіб взаємодії різних дискурсів у межах одного тексту (Р. Барт, П. ван ден Гевель, Л. Делленбах, Ж. Курте та ін.): в тексті наявна своєрідна конотація, що стає маркером, спроможним відіслати читача до інших текстів» [19]. Визначення інтертекстуальності знаходимо і в «Энциклопедическом словаре-справочнике. Культура русской речи»: інтертекстуальність – це «різні види стосунків між текстами, які можна описувати й вивчати з двох позицій – читацької й авторської» [13, с. 221].

Поняття *прецедентності* порівняно з інтертекстуальністю досить нове. Уперше воно з'явилося завдяки запропонованому Ю. М. Карауловим терміну «прецедентний текст», під яким розумілися тексти «1) значущі для тієї чи тієї особистості в пізнавальному й емоційному плані, 2) що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню цієї особистості, у тому числі її попередникам і сучасникам, і, нарешті, такі, 3) звернення до яких відновлюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» [6, с. 216]. Після цього починають виникати такі поняття, як «прецедентне висловлення», «прецедентне ім'я», «прецедентна ситуація», «прецедентний культурний знак» та інші. В. В. Красних уточнює поняття «прецедентний феномен», зазначаючи, що це «1) добре відомі усім представникам національно-лінгвокультурної спільноти («що мають понадособистісний характер»), 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному й емоційному) плані, 3) звернення (апеляція) до яких постійно відновлюється в мові представників тієї чи тієї національно-лінгво-культурної спільноти» [7, с. 44–48]. За прецедентним феноменом завжди стоїть якесь загальне і необхідне уявлення про нього, яке робить усі покликання на прецедентний феномен

зрозумілими і конотативно забарвленими.

На пов'язаність цих двох понять вказують багато дослідників. Зв'язок між цими явищами цілком зрозумілий, адже інтертекстуальність і прецедентність насамперед експлікують взаємодію між тим, що вже було, і тим, що є зараз. Так, проблема інтертекстуальності – це «проблема міжтекстових взаємодій» [20, с. 4], напрямок вивчення якої зазвичай здійснюється від наступного тексту до попереднього, напрямок, що був визначений Р. Бартом. Дослідник пропонував «до явища, яке прийнято називати інтертекстуальністю», «включати і тексти, що виникають пізніше за твір» [2]. Ю. Кристева визначила інтертекстуальність як «текстуальну інтеракцію, яка відбувається у самому тексті. Для суб'єкта, який пізнає, інтертекстуальність – це ознака того способу, яким текст прочитує історію і вписується в неї» [10, с. 102–109]. Таким чином, обидва поняття ґрунтуються на існуванні попереднього смислу, вагомого для певної лінгвокультурної спільноти й актуалізованого в тексті.

Їх схожість пояснюють також і спільними для обох явищ засобами реалізаціями та інструментами аналізу, коли інтертекстуальність аналізують за допомогою прецедентних феноменів, а прецедентність на основі опису алюзій, цитацій (див., напр.: Ю. В. Самойлової [17] та ін.).

Відмінності між цими поняттями, на думку Г. В. Кремневої, полягають в аспекті їхнього дослідження: інтертекстуальність трактується як властивість чи категорія тексту, а прецедентність пов'язана насамперед з феноменом свідомості, пам'яті, способами збереження інформації в когнітивній базі письменника / читача та її ролі в кодуванні й інтерпретації смислу [8].

Такого ж погляду дотримується й Е. М. Анікіна, за спостереженнями якої розмежування цих понять потрібно здійснювати за їхньою локалізацією: інтертекстуальність належить тексту, виявляє себе в тексті як особливий спосіб кодування смислу за допомогою «чужого слова», а прецедентність локалізується в тезаурусі людини, тобто у свідомості, і на цій основі може бути визначена як тезаурусна форма існування інтертекстуальності, як інструментарій при створенні та вивченні інтертекстуальності [1].

Отже, взаємопов'язаність і взаємозумовленість цих термінів не викликає сумнівів і відображає різні аспекти розгляду питання міжтекстових відношень.

Дослідники вказують на ще один критерій відмінностей між інтертекстуальністю і прецедентністю, а саме їхню значущість у часовому й культурному просторі: «Інтертекстуальність співвіднесена з естетичною цінністю, культурною значущістю,

позачасовістю (інтертекстуальні знаки – феномени культури, що передбачає зв'язок між поколіннями), прецедентність – з тим, що відбувається зараз й актуально сьогодні, але зовсім не обов'язково буде значущим завтра. Інтертекстуальні знаки перевірені часом і традицією: вони існують упродовж життя декількох поколінь людей у вигляді певного культурного коду, існування прецедентних феноменів обмежено часом їх рецепції та реінтерпретації. Саме для прецедентних феноменів важлива «технічна» підтримка, перш за все засобами масової комунікації, яка забезпечує тотальну їх рецепцію максимально широким колом споживачів. Таким чином, інтертекстуальність – це трансльований код культури як системи традиційних для людства цінностей матеріального і духовного характеру, прецедентність – явище життя, що може стати чи не стати фактом культури» [12].

Крім того, за нашими спостереженнями, інтертекстуальність і прецедентність мають різні засоби мовного вираження, хоча й у цьому питанні немає однаковості. Інтертекстуальність як текстова категорія виражається різними мовними засобами на текстовому рівні. Вони представлені такими одиницями й прийомами, як інтертекст, інтертекстема, алюзія, цитація, ремінісценція й ін.

Виявами прецедентності є ментефакти, реалізовані засобами мови у вигляді прецедентних феноменів, серед яких називають такі, як прецедентний текст (Ю. М. Караулов, В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвікова, Ю. О. Сорокін, Г. Г. Слишкін та ін.), текстова ремінісценція або прецедентна текстова ремінісценція (А. Є. Супрун), прецедентне висловлювання (В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвікова, В. В. Красних, Д. Б. Гудков, І. В. Захаренко та ін.), прецедентна ситуація, прецедентне ім'я (В. В. Красних, Д. Б. Гудков, І. В. Захаренко), прецедентне порівняння (О. В. Степанов) та ін.

Отже, прецедентність ми розуміємо як властивість людської свідомості використовувати у створюваних текстах вербальні та невербальні (паралінгвальні) знаки-символи (прецедентні феномени), що є носіями певної семантичної інформації, значущої для носіїв певної лінгвокультури у конкретний період її розвитку.

Таке розуміння прецедентності цілком узгоджується з інтерпретацією прецедентних феноменів як таких, які, за висловом О. Селіванової, належать до сфери культурно-мовної компетенції, яка «уможливорює самоідентифікацію людини як представника певного етносу та носія відповідної культури, тобто визначає параметри етнічності й культурної ідентичності – усвідомлення людиною своєї належності до певної культури шляхом визнання її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій тощо, ототожнення себе з культурними зразками, що дає змогу

орієнтуватися в певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власне життя, передбачувати її наслідки, обирати той чи інший тип, манеру й форму спілкування» [18, с. 129].

Розуміння прецедентності як однієї з властивостей свідомості людини беззаперечно робить її предметом вивчення когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, психолінгвістики, комунікативної лінгвістики та ін. напрямів сучасного мовознавства, що формують антропоцентричну парадигму лінгвістики. Саме в такому аспекті її аналізують Ю. М. Караулов, Б. Д. Гудков, В. В. Красних, І. В. Захаренко, Ю. О. Сорокін, І. М. Михальова та ін. Зокрема Ю. Є. Прохоров, услід за Д. Б. Гудковим, співвідносить прецедентні феномени з рівнями мовної особистості та виділяє чотири рівні прецедентності. Перший рівень прецедентності відповідає мовній особистості як індивідууму «зі своєю власною свідомістю, об'ємом пам'яті, лексиконом». Другий рівень прецедентності характеризує мовну особистість як члена певного соціуму. Мовна особистість цього рівня має «загальні знання, уявлення, ціннісні орієнтації та засоби їх семіотизації з іншими членами цього соціуму». Третій рівень прецедентності свідчить про сформованість мовної особистості як члена певної національно-культурної спільноти, «який володіє спільним для всіх уключених у дану спільноту набором «культурних предметів» та їх символів». Четвертий рівень прецедентності – це мовна особистість як член роду людського, «який володіє спільними для всіх людей знаннями та уявленнями» [15, с. 148; 4]. Л. В. Моїсеєнко у докторському дослідженні аргументовано доводить необхідність застосування лінгвокогнітивних засад при вивченні прецедентності [14].

Когнітивні засади вивчення прецедентності надають можливість її розгляду в різних напрямках сучасної лінгвістики. Прецедентні феномени в різних жанрах художнього стилю різних мов стали предметом аналізу в наукових дослідженнях різного рівня, перераховувати які із-за їх чисельності вважаємо недоцільним. Такий огляд може стати предметом окремої публікації.

Лінгвокультурологічний аспект прецедентних феноменів досліджується в роботах Л. І. Даниленко, В. І. Кононеко, Т. Ю. Кальченко, Н. М. Шарманової та ін.

Функціонально-семантичним особливостям прецедентних імен, висловлювань, ситуацій в різних типах дискурсів присвячено чимало публікацій останніх років. Окреме місце вони займають серед праць, що виконуються в межах політичної лінгвістики і вивчають особливості публіцистичного дискурсу (див. роботи Н. В. Кондратенко, Т. О. Космеди, О. А. Нахімової, О. А. Ільченко, О. В. Спиридовського, І. Сахарук, Н. О. Сегал та ін.). Прецедентні

феномени й різні аспекти їх функціонування у молодіжному середовищі аналізує Г. Г. Сергєєва, в англomовному гумористичному дискурсі – Г. О. Проскуріна, в епістолярному дискурсі І. Я. Франка – Л. М. Саліонович, в автобіографічному дискурсі – Н. С. Щаслива, в історичному дискурсі к. ХХ – п. ХХІ ст. – В. Крищук, в релігійному дискурсі – А. А. Берестова, А. П. Коваль та ін. Лінгвостилістичний аспект прецедентних текстів вивчає також Р. С. Чорновол-Ткаченко та ін.

Прецедентність знайшла своє відображення і при вивченні наукового дискурсу. А. Р. Габідулліна, аналізуючи особливості вставних конструкцій (парентез) у науково-популярному лінгвістичному дискурсі, услід за О. О. Баженовою, М. П. Котюровою розглядає серед восьми типів субтекстів науково-популярного лінгвістичного дискурсу і прецедентний субтекст. Автор розглядає його як один із різновидів субтекстів старого знання як «епістемічного чи культурного знаку», який часто використовується як ілюстративний матеріал і представлені в редукованому варіанті [3, с. 158].

Численність праць й різноманітність пропорованих у них визначень, по-перше, створюють підґрунтя для багатоаспектного вивчення питання прецедентності, по-друге, ускладнюють розуміння суті цього мовно-когнітивного феномену, по-третє, фіксують розвинене функціонально-термінологічне поле з ядром «прецедент». Спроба узагальнення мікротерміносистеми прецедентності представлена у статті І. А. Казимірової «Представлення термінополя прецедентності в словнику лінгвістичних термінів». Ключовий термін *прецедент* дослідниця визначає як «зразковий факт, що слугує моделлю для відтворення подібних фактів; представлений у мові певними вербальними сигналами, що актуалізують стандартний зміст, який не створюється кожного разу заново, а відтворюється», а мінімальною одиницею прецедентності вважає *прецедентему*, яку дефінує як «мінімальну понятійно-знакову, когнітивно значиму модель, в якій реалізується єдність прецедентного значення, прецедентної функції і знакової форми» [5, с. 145]. Дослідниця вважає, що теорія прецедентних феноменів у словниках лінгвістичних термінів повинна бути представлена такими словниковими статтями: *прецедент*, *прецедентема*, *прецедентність*, *прецедентна одиниця*, *прецедентний зміст*, *прецедентний жанр*, *прецедентне значення*, *прецедентні конструкції*, *прецедентний концепт*, *прецедентна лексема*, *прецедентний метод*, *прецедентна номінація*, *прецедентне поле*, *прецедентний твір*, *прецедентна роль*, *прецедентне слово*, *прецедентний засіб*, *прецедентна тематика*,

прецедентний тип, прецедентна функція, прецедентне явище, ступінь прецедентності, універсальний простір прецедентності, маркер прецедентності, прецедентні ланцюги, прецедентні парадигми, прецедентні контамінанти, поле прецедентних феноменів, вербальний прецедентний феномен, невербальний прецедентний феномен. Сьогодні цей перелік вже потребує доповнення, наприклад, статтю про *прецедентні символи* та ін.

Висновок. Таким чином, аналіз існуючих сьогодні інтерпретацій понять «інтертекстуальність» і «прецедентність», з одного боку, засвідчив їхню суттєву схожість як явищ, що пов'язують старе й нове знання, з іншого, виявив відмінності між ними а) як явищами різного рівня аналізу: текстового й когнітивного, б) як явищами, що мають різний ступінь лінгвокультурної значущості і, відповідно, різний характер національно-маркованої вартості. Однак пошуки критеріїв розрізнення інтертекстуальності та прецедентності вимагають свого подальшого вивчення.

Перспективи дослідження. Багатоаспектність вивчення цього мовного феномену не лише розширює межі пізнавального уявлення про прецедентність, а й поглиблює ступінь проникнення до його сутності, створюючи умови для його осягнення.

Література

1. Аникина Э. М. Интертекстуальность vs Прецедентность / Э. М. Аникина // Аникина Э. М. Лингвокультурная специфика реализации интертекстуальности в дискурсе СМИ (На материале англо-американской прессы) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки. – Уфа, 2004. – С. 96–108.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М., 1989. – 616 с.
3. Габідулліна А. Р. Парентеза в науково-популярному дискурсі // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. – Вип. 3. – С. 152–160.
4. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д. Б. Гудков. – М., 2000. – 152 с.
5. Казимиrowa И. А. Представление терминопoля прецедентности в словаре лингвистических терминов / И. А. Казимиrowa // Edukacja dla Przyszłości. – Białystok, 2010. – Tom VIII. – S. 143–150.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 264 с.
7. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
8. Кремнева А. В. Прецедентная плотность как одна из особенностей современного медиатекста / А. В. Кремнева // Университетская филология – образованию: регулятивная природа коммуникации: материалы Второй международной научно-практической конференции «Коммуникативистика в современном мире: регулятивная природа коммуникации» (Барнаул, 14–18 апреля 2009 г.) / Под ред. Т. В. Чернышовой. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та,

2009. с. – Ч. 1. – С. 74–79.

9. Кремнева А. В. Эволюция теории интертекстуальности в контексте меняющихся парадигм / А. В. Кремнева // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2014. – Т. 12, вып. 1. – С. 54–63.

10. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 1995. – № 1. – С. 97–124.

12. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. – 2-е изд., стереотип. / Н. А. Кузьмина. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 272 с.

13. Кузьмина Н. А. Интертекстуальность и прецедентность как базовые когнитивные категории медиадискурса / Н. А. Кузьмина // Медиаскоп. Электронный научный журнал факультета журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2011. – Выпуск № 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.mediascope.ru/node/755>

14. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М. : Наука, ФЛИНТА, 2003. – 840 с.

15. Моисеенко Л. В. Лингвокогнитивные основы теории прецедентности : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.19 – теория языка [Московский государственный лингвистический университет] / Лилия Васильевна Моисеенко. – М., 2015. – 404 с.

16. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс : учеб. пособие / Ю. Е. Прохоров. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 224 с.

17. Саліонович Л. М. Функціонування прецедентних текстів в епістолярному дискурсі І. Франка / Л. М. Саліонович // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Том 24 (63). – 2011 г. – № 2. Ч. 2. – С. 456–461.

18. Самойлова Ю. В. О прецедентности и интертекстуальности (терминологический аспект) / Ю. В. Самойлова // Вестник Северо-Восточного государственного университета. – Магадан. – 2014. – Вып. 21. [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://vuzirossii.ru/publ/filologija_i_perevod/o_precedentnosti_i_intertekstualnosti_terminologicheskij_aspekt/44-1-0-4416

19. Селіванова О. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О. Селіванова // Філологічні студії. – Харків, 2009. – С. 129–139.

20. Сюта Г. М. Интертекстуальність / Г. М. Сюта // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 234.

21. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

Sechka S.

– Candidate of Science (Theory of Education), Senior Lecturer, Foreign Languages Department, Donbas State Teachers' Training University
УДК 811.111'255.4

THE ROLE AND FUNCTIONS OF THE POLITICAL CORRECTNESS IN MODERN ENGLISH

The article deals with the problem of definition of the political correctness because its definition is absent in the English vocabulary, so the author tries to disclose the most correct definitions and sphere of use of this statement. Political correctness is determined to be one of the most important elements in the communicational sphere. It has the aim to avoid the discrimination of different social groups that belong to social minorities such as national, sexual etc. The representatives of these and other social groups have the risk to be discriminated by means of certain statements that are used by people, so the task of the political correctness is to change such words into neutral ones.

Key words: *political correctness, discrimination, tolerance, social group, national minority.*

Сечка С.

– кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОРЕКТНОСТІ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядається проблема політичної коректності, так як її визначення відсутнє в англійському словнику. Автор намагається розкрити найбільш правильні визначення та сферу використання цього визначення. Політична коректність визначається як один з найважливіших елементів комунікаційної сфери. Його метою є уникнення дискримінації різних соціальних груп, які належать до соціальних меншин, таких як національна, сексуальна тощо. Представники цих та інших соціальних груп ризикують бути дискриміновані засобом використання певних висловлювань, що використовуються людьми, тому завдання політичної коректності полягає в тому, щоб замінити такі слова на нейтральні.

Ключові слова: *політична коректність, дискримінація, толерантність, соціальна група, національна меншина.*

Сечка С.

– кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

РОЛЬ И ФУНКЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОРРЕКТНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается проблема политической корректности, так как ее определение отсутствует в английском словаре. Автор

пытается раскрыть самые правильные определения и сферу использования этого понятия. Политическая корректность определяется как один из важнейших элементов коммуникационной сферы. Его целью является избежание дискриминации различных социальных групп, принадлежащих к социальным меньшинствам, таких как национальная, сексуальная и тому подобное. Представители этих и других социальных групп рискуют быть дискриминированы посредством использования определенных высказываний, используемых людьми, поэтому задача политической корректности состоит в том, чтобы заменить такие слова на нейтральные.

Ключевые слова: политическая корректность, дискриминация, толерантность, социальная группа, национальное меньшинство.

The problem. It is typical for the situations of the intercultural communication the presence of misunderstanding between its participants when certain statements with correct grammatical and lexical structure of foreigners are considered by the native speakers as inadequate and irrelevant ones. Such kinds of communicative paradoxes of statements are fixed immediately by native speakers. So, good knowledge in certain foreign language doesn't guarantee the correct use of its components in different conditions of real communicational situations. In such situations it is very important to study cognitive and pragmatic strategies of communication.

Taking into account the global democratic changes in the world it is very important to avoid the statements that may offend or irritate the native speaker. In such cases the statement «political correctness» has appeared in linguistics that has become very important in the process of the intercultural communication.

The relevance. Of the article lies in the fact that in modern Ukrainian society the statement «political correctness» is widely used by politicians, journalists and political experts. But in spite of this aspect the political correctness belongs to poorly developed linguistic criteria because it has never belonged to the subject of deep fundamental analysis in the Ukrainian translational practice. In different scientific sources of information the authors don't pay much attention to politically correct vocabulary and to the ways of its translation from the English language.

The object of the research is the political correctness as the language and cultural category.

The subject of the article is the analysis of the rules of the political correctness in the process of the use in the communicational sphere.

The analysis of scientific works. This question has been studied by such scientists like Terminasova S., Brodskiy M., Shlyahina Y., Vasiliev O., Remneva Y.

The aim of the article is to study theoretical and practical aspects

of the process of compliance of the rules of the political correctness during the use in the communicational sphere.

Main material. Political correctness is the process of providing of practical taboos on the use of certain statements that are offensive for certain social groups that are emitted by features of race, gender, age, religion or sexual orientation [4, p. 23].

There are different attitudes to the question of the political correctness in foreign scientific discourse. The only definition for the political correctness is absent in English vocabulary. All the definitions may be divided into 2 groups. The first one includes the definitions that don't provide the language aspect of the political correctness. Such definitions disclose the connection between the political correctness and values of western society. In such a case the statement and its lexical and semantic variants determines the political correctness as the policy that is provided by the society in order to avoid the discrimination among people. The second group includes the definitions that determine the language aspect of the political correctness.

The example of the definition of the first type is the determination of statement «politically correct» in a one of the English vocabularies: «Politically correct is the statement that is characterized by the typical, progressive, conventional position in the questions of race, gender sexual orientation and ecology» [3, p. 45].

The Oxford Dictionary of New Words notices the connection between political correctness and discrimination:

«Political correctness is the subordination with liberal views in social questions that are characterized by the propaganda of the conventional ideas» [12, p. 52].

Roget's 21st Century Thesaurus determines the statement «politically correct» as acceptable for society and gives such synonyms to the statement like: *considerate, diplomatic, gender-free, inoffensive, multicultural, nonracist, nonsexist, respectful* [9].

Taking into account all the definitions of the political correctness it should be noticed that in common it means the need to behave politely, to be respectful and to follow all the rules and norms of the behavior that are approved by society. According to Terminosova S. the political correctness is realized in the English language on a very high level and this aspect shows the high level of culture, mentality and ideology of the society that has determined the cult of every personality who has a number of rights. [6, p. 203].

The statement «political correctness» with its modern meaning firstly has been appeared in 70-s in the USA. According to the research by Naumova I. the first use of the statement «political correctness» has been appeared in the English language in 1970 in the piece of literature

by Cade T. «Black Woman». In 1975 the statement has been fixed in «Willa Cather and a Facts on File» by Gerber P. where he has shown his attitude to the sexual minorities [5, p. 103]. In 1990 the political correctness has been used widely in the educational and political life of the USA. The main reasons of the transformation of the political correctness into the communicative norm in the USA lie in such factors like:

- The multinational population of the USA and the need to consider the interests of all ethnic groups;
- The high level of the individual and collective freedoms;
- The strong position of different organizations that defend the rights of sexual and national minorities, invalids and groups that direct their activity for the environmental protection;
- The struggle for the equal rights between all people of any gender. The appearing of feministic groups [3, p. 164].

Especially important is the presence of the political correctness in the sphere of education. The reason of this aspect lies in the multiethnic content of pupils and students and that is why the new standards of education have been provided in the USA. All of them have been based on the principals of the cultural diversity and political correctness. These processes include the process of entering the educational establishment according to the plan of affirmative actions. It means the presence of certain liberties for Afro Americans, Spanish speaking people, Indians and some others groups of society (invalids, the representatives of homosexual orientation, veterans of the Vietnam war etc.)

The category of the political correctness is a part of the culture and language of the USA. It denotes to almost all spheres of people's activity and it has become as one of the most discussed question in the cultural life of the country. The fragment of the article from «Boston post» notices it:

«The name political originated as something of a joke, literally in a comic strip, and we tend still to think of it as only half-serious. In fact, it's deadly serious. It is the great disease of our century, the disease that has left tens of millions of people dead in Europe, in Russia, in China, indeed around the world. It is the disease of ideology. PC is not funny. PC is deadly serious» [11].

As the language category it has certain category features and has formal expressiveness. Category language features of the political correctness are: integral feature that means the absence of the discrimination according to race, nationality, gender, social status, health condition; differential feature is the ability of a language unit to except all the kinds of discrimination. Taking into account all these aspects we can distinguish a big quantity of oppositions that are characterized by such

features, they are: African-American/Negro, Asian/Oriental, Native American/Indian, senior/old, physically challenged/handicapped, low-income/poor and others [1, p. 104].

The color of skin has been always the reason of great conflicts in the USA. The great examples of it have been the US civil war in 60-s years of the XX century or the beating of the black skin man by policemen that caused a big quantity of protests and indignation of society. Despite of the declaring of equal rights between all people it is still to be the most serious problem of the USA and lots of authors of American newspapers have devoted their articles to the problem of racism or race discrimination. The good example is the quotation from the «Newsweek» newspaper

«The 1989 election contests underline a new racial paradox: the less race seems to matter, the more it really does» [8].

Taking into account the importance of this problem the political correctness has become the basic element of the most of media US material and there are a lot of examples of changing of many groups of words into another ones that are more acceptable and politically correct, for example:

«That trend, still continuing, has added approximately 18 million people to the American melting pot, most of whom are eligible to be labeled "persons of color» [8].

The example has shown that the modern tendency when the use of words that determine the race preferences like: «black» or «colored» is changed into the use of more politically correct expression like «person of color».

Sexual orientation is an important aspect of the political correctness. According to the rules of the political correctness the use of the statement «homosexual» should be changed into «gay» that determines men and «lesbian» speaking about women in press, for example:

«People are far more comfortable with gay neighbors, friends and family than they were seven years ago [8].

Despite of the rule of the political correctness there is a number of the examples of the use of the statement «homosexual» in press:

«Something like that patronizing mentality may be at work in "Queer Eye for the Straight Guy," a new series premiering on Bravo tonight, only now it's heterosexuals appreciating homosexuals because they do so much to pretty up the planet [8]. There are few societies around the world where homosexuals are not persecuted in some way [13].

These rules are acceptable also for people with physical disabilities. Politically correct are the statements «invalids» or «crippled»

for such category of people. For example:

«Here in the Louisiana capital leaders in crippled children's work have been taking an inventory for the last two days of the resources and needs of crippled children in this state «There is no general rule forbidding the use of park boardwalks by veteran or civilian invalids in wheelchairs» [10].

In the professional sphere the politically correct lexis that doesn't indicate the gender of a referent is widely spread because its use satisfies the principals of the equal opportunities for every member of the staff. Many American companies have the position of the diversity director who has the duties to control the presence of the representatives of both genders and color of skin. The diversity director is the great example of the politically correct combination: his referent is not clearly determined, there's no indicator of gender.

According to the new ideology of equal opportunities and political correctness it is important not only to provide the working places for all the representatives of the social groups but also to comply the political correctness in the names of professions and there have been provided a number of changes in the use of the names of different professions. Such changes have been provided like: dustman is called nowadays as refuse collector, charwoman as daily help, literary agent as editorial representative, a night watchman as security agent, turf accountant as commission agent etc. [4, p. 302].

Conclusion. The political correctness plays a big role in the question of tolerance to all the members of the society. The USA is a great example of consideration of all the rules of the political correctness. It is connected with multinational content of society and with different cultural processes in the country. Mass media is very important aspect of the social life and to avoid the words that may discriminate certain personalities is its leading task. The representatives of sexual, national minorities, invalids and others social groups have the risk to be discriminated by means of certain statements that are used by people, so it is necessary to change such words into neutral ones. Such process is based on the principals of the political correctness that provide equal rights and opportunities for all people of any gender or any social group.

References

1. Васильев А. Д. Игры в слова: манипулятивная эвфемизация / А. Д. Васильев // Политическая лингвистика – 2010. – № 2. – С. 101–108.
2. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи / Л. Виссон. – М. : Валент, 2005. – 192 с.
3. Завадская Е. В. Политкорректность как новая международная коммуникативная норма: анализ дефиниций на материале словарей современного английского языка / Е. В. Завадская // Научные записки. – Кировоград : РВВ КДПУ им. В. Винниченко. – 2010. – № 89 (3). – С. 44–48.

4. Каплуненко А. М. Историко-функциональный аспект идиоматики (на материале фразеологии английского языка) : дисс. д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. М. Каплуненко. – М., 1992. – 351 с.
5. Наумова И. О. Из истории термина «Политическая корректность» / И. О. Наумова. – Х. : ХНАМГ, 2008. – 205 с.
6. Терминасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Терминасова. – М. : Слово, 2000. – 325 с.
7. Толковый словарь эвфемизмов / [авт. А. Белояр]. – М. : Слово, 1995. – 356 с.
8. Importance of the political correctness / [Электронный Ресурс]. – Режим доступа : www.newsweek.com/2014/10/17/emea-issue.html
9. Roget's 21st Century Thesaurus / [Электронный Ресурс]. – Режим доступа : <http://thesaurus.reference.com/browse/political%20correctness>
10. The origin and nature of political correctness / [Электронный Ресурс]. – Режим доступа : <http://www.New York Times.com/the origin and nature of political correctness>
11. The origins of Political Correctness / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://calendar.boston.com/boston_ma/events/show/371868936-o-p-c-obsessive-political-correctness
12. The Oxford Dictionary of New Words / [aut. J. Green]. – L. : Oxford University Press, 1997. – 239 p.
13. The Washington / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.washingtonpost.com/dcpolitics>
14. Unabridged Based on the Random House Dictionary / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dictionary.reference.com/browse/political+correctness.4>

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Маторина Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

УДК 81'367.6-112

СЛОВА КАТЕГОРИИ СОСТОЯНИЯ КАК ЧАСТЬ РЕЧИ (лингвометодический аспект). Статья 3

Статья представляет собой продолжение лингвометодического исследования статуса и состава слов категории состояния – на материале вузовской лекции-презентации. Слова категории состояния как часть речи – объект пристального внимания лингвистов вот уже на протяжении почти столетия. Тем не менее вопрос о месте их в системе частей речи до настоящего времени не является до конца решенным. Изучение проблемы слов категории состояния в лингвометодическом аспекте даёт возможность полагать, что значение состояния является особенным категориальным значением, а не частным случаем признака. Слова категории состояния принимают активное участие в развитии языка, пополняют и обогащают словарь, что даёт почву для новых размышлений в лингвистической литературе.

Ключевые слова: лингводидактика, лекция-презентация, слова категории состояния, предикативы.

Маторіна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

СТАНІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ (лінгвометодичний аспект). Стаття 3

Стаття є продовженням лінгвометодичного дослідження статусу та складу слів категорії стану – на матеріалі вузівської лекції-презентації. Слова категорії стану як частина мови – об'єкт пильної уваги лінгвістів ось уже протягом майже століття. Проте питання про місце їх в системі частин мови дотепер не є до кінця вирішеним. Вивчення проблеми станівників у лінгвометодичному аспекті дає можливість вважати, що значення стану – це особливе категоріальне значення, а не окремий випадок ознаки. Слова категорії стану сприяють розвитку мови, поповнюють і збагачують словник, відповідно стають підґрунтям нових лінгвістичних роздумів та пошуків.

Ключові слова: лінгводидактика, лекція-презентація, станівники, предикативи.

Matorina N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

WORDS OF THE CATEGORY OF STATE AS A PART OF SPEECH (linguistic methodological aspect). Article 3

The article is a linguistic methodical study of the status and composition of the words of the category of state – on the material of the university lecture-presentation. Words of the category of state as a part of speech have been in focus of linguistic research for almost a century. Nonetheless, their role in the part of speech system has not been clearly defined yet. The study of the problem of words of the category of state from linguistic methodical perspective enables one to suppose that the meaning of state is a peculiar categorial meaning and cannot be viewed as the particular case of quality. Words of the category of state take an active part in the development of language, expand and enrich the word-stock and this provides an area for new reflections in linguistic literature.

Key words: *Linguodidactics, lecture-presentation, words of the category of state, predicatives.*

Статья продолжает серию публикаций Н. М. Маториной о статусе и составе слов категории состояния – на материале вузовской лекции-презентации на тему «Ещё одна часть речи – категория состояния?» [12; 13].

Постановка проблемы. Слова категории состояния (СКС) как часть речи – объект пристального внимания лингвистов вот уже на протяжении почти столетия. Тем не менее вопрос о месте СКС в системе частей речи до настоящего времени не является до конца решенным: в трудах лингвистов высказывались и высказываются различные мнения относительно статуса и состава этого лексико-грамматического разряда слов.

Актуальна проблема слов категории состояния и в лингвометодическом аспекте. Работ, посвященных этой проблеме, практически нет. Некоторые рекомендации методического характера встречаются в работах И. А. Антоновой [1], В. А. Горпинича [4], Ф. К. Гужвы [5], Н. А. Каламовой [6], О. К. Кочинева [7], Н. М. Маториной и Б. И. Маторина [9; 10; 11], А. Д. Мельник [14], Н. М. Рухленко [17], А. Н. Тихонова [18] и нек. др.

Цель статьи: лингвометодическое исследование статуса и состава слов категории состояния – на материале вузовской лекции-презентации.

Изложение основного материала. В данной статье будет раскрыто содержание пятого вопроса лекции¹.

---

¹ Напомним план лекции: 1. Общее понятие о словах категории состояния. К вопросу о терминах, используемых для обозначения данной категории слов. О категории состояния в украинском языке. 2. Вопрос о безлично-предикативных словах в лингвистической науке. → Содержание двух первых вопросов лекции см.: [12]. 3. Разряды и группы слов категории состояния по значению. 4. Семантические, морфологические и синтаксические признаки безлично-предикативных слов. → Содержание этих вопросов см.: [13]. 5. Соотносительность безлично-предикативных слов с другими частями речи. → Содержание пятого вопроса отражено в данной публикации.

5 вопрос. Соотносительность безлично-предикативных слов с другими частями речи

СКС находятся в процессе становления и грамматического оформления. При анализе СКС целесообразно указывать на то, с какими частями речи соотносятся эти слова. В учебной литературе обычно этот вопрос решается с точки зрения того, от какого слова произошло СКС:

- группа СКС, омонимичных кратким прилагательным среднего рода, кратким страдательным причастиям и наречиям (*тихо, весело, грустно*) – до 90 % всех СКС;

- группа СКС, омонимичных именам существительным (*грех, пора, неохота, смех*);

→ категориальный статус этих словоформ в конструкциях типа *Ему было лень работать* до сих пор не получил однозначной оценки, вызывая споры и разногласия среди исследователей. В литературе представлено несколько подходов к их категориальной трактовке, в соответствии с которыми они квалифицируются (с разной степенью дифференциации) как:

- ◆ 1) глаголы в безличном употреблении с семантикой состояния (А. Х. Востоков и др.);

- ◆ 2) отсубстантивные наречия в синтаксической функции сказуемого безличного предложения (А. А. Потебня; Краткая русская грамматика 1989 [8] и др.);

- ◆ 3) слова категории состояния (Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, Е. М. Галкина-Федорук, Н. С. Поспелов и др.);

- ◆ 4) предикативы (А. В. Исаченко. Основы построения описательной грамматики русского языка);

- ◆ 5) безлично-предикативные формы (А. М. Пешковский, С. И. Абакумов, Л. Л. Буланин и др.) → монография В. В. Шигурова «Предикативация как тип ступенчатой транспозиции языковых единиц в системе частей речи» [20];

- группа СКС, которые не находят соответствий в других частях речи современного русского языка (*надо, можно, нельзя*).

СКС, наиболее четко обособившиеся семантически от своих омонимов, образуют лексическое ядро КС, являются её сердцевинной (Н. М. Шанский). Эти слова иногда в шутку лингвистами именуются частеречными «бомжами» или «безродными» словами.

При расширенном понимании категории состояния к ним

---

6. Предикативация. Субстантивное употребление слов категории состояния.
7. Морфологический разбор слов категории состояния. → Содержание этих вопросов будет представлено в следующих публикациях.

относят также особые краткие (предикативные) прилагательные, не употребляющиеся в полной форме или не имеющие соотносительных полных форм, со значением внутреннего состояния, склонности, способности к какому-либо действию: *властен, волен, горазд, должен, намерен, обязан, рад, склонен, способен* и др. (В. В. Виноградов).

В роли слов категории состояния функционируют и фразеологические обороты: *Ему не по себе* [15, с. 255].

На слайде →

Соотносительность безлично-предикативных слов с другими частями речи

- группа СКС, омонимичных кратким прилагательным среднего рода, кратким страдательным причастиям и наречиям (*тихо, весело, грустно*) – до 90 % всех СКС;
- группа СКС, омонимичных именам существительным (*грех, пора, неохота, смех*);
- группа СКС, которые не находят соответствий в других частях речи современного русского языка (*надо, можно, нельзя*).

Однако, отвечая на вопрос о соотносительности СКС с другими частями речи, нельзя забывать о синкретичности данной части речи, поэтому следует также указывать, свойства каких частей речи соединились в СКС: это свойства глагола и наречия, которые, взаимодействуя с особым категориальным значением и синтаксической функцией, создают специфику СКС как части речи.

Необходимо научиться различать омонимичные части речи. Соответствующий материал представлен в таблице.

На слайде →

	Краткое прилагательное среднего рода	Наречие	СКС
Семантика (категориальное значение)	Признак предмета	Признак действия или признак другого признака	Состояние
Вопрос	Каково?	Как?	Каково? Как?
Н. ф.			Форма настоящего времени, изъявительного наклонения, положительной степени

Характер зависимости	Зависит от существительного и согласуется с ним	Зависит от глагола (или прилагательного и наречия) и связано с ним связью примыкания	Слово категории состояния ни от какого слова не зависит; это абсолютно независимые слова
Синтаксическая функция	Сказуемое в двусоставном предложении (или – обособленное определение)	Обстоятельство	Главный член в форме сказуемого в односоставном безличном предложении
Морфемный состав	Есть окончание о	Нет окончания	Нет окончания
	Озеро (каково?) тихо.	Он говорил (как?) тихо.	Как здесь (каково?) тихо!

Необходимо отличать форму сравнительной степени слов категории состояния от форм сравнительной степени прилагательных и наречий, ср.:

В городе ему веселее → слово категории состояния.

Девушка смеётся ещё веселее → наречие.

Он был веселее брата → имя прилагательное.

На отдельных слайдах →

Задания для самостоятельной работы

• С каждым из данных слов составьте и запишите по три предложения, употребляя их в значении то краткого прилагательного среднего рода, то наречия, то слова категории состояния.

Странно, шумно, скромно, бестолково, легко, мрачно, холодно, печально, угрюмо, торжественно, безнадежно, тягостно, смешно, приятно, темно, интересно.

• Математический диктант «Проверим себя!»

Распределите номера предложений с омонимичными словами в соответствующие столбцы

СКС	Наречия	Краткие прилагательные

1. Его лицо было *грустно*.
2. Он *грустно* улыбнулся.
3. Мне *грустно*.
4. На него *смешно* смотреть.
5. Такое поведение *смешно*.

6. Он *смешно* выглядит.
7. Сочинение *интересно* написано.
8. С ним *интересно* спорить.
9. Соревнование *интересно* составом участников.
10. У меня на душе *спокойно*.
11. Река течет *спокойно*.
12. Дитя *спокойно*.
13. Лицо его было *холодно*.
14. Везде сухо и *холодно* сверкают маленькие лампочки.

(М. Горький)

15. Вам *холодно* немножко. (И. Тургенев)
16. Лицо девочки было печально.
17. Печально я гляжу на наше поколение.
18. Как-то печально и грустно было в осеннем лесу.
19. Всё кругом было серо и угрюмо.
20. Угрюмо смотрели из-под нависших бровей бесцветные

глаза.

21. В комнате было сумрачно и угрюмо.

Ответы:

СКС	Наречия	Краткие прилагательные
3, 4, 8, 10, 15, 18, 21	2, 6, 7, 11, 14, 17, 20	1, 5, 9, 12, 13, 16, 19

• Найдите предложение, в котором выделенное слово является категорией состояния. Аргументируйте свой выбор.

1. Но **время** шло, и для войны не доставало лета. 2. **Время** не ждет, Федор, поторапливайся. 3. Спасибо, детки, жил бы сам, да **время** знать и честь. 4. **Время** вновь мне в глаза глядит неизбежным углом двух молний, и меня обжигает стыд, как я мало еще исполнил. 5. **Время** часы капитала крало, пробивая прожектора яркость. (В. Маяковский).

• Найдите предложение, в котором выделенное слово не является категорией состояния. Найдите «лишнее» предложение. Аргументируйте свой выбор.

1. **Охота** быть тебе лишь только на посылках. (А. Грибоедов).
 2. Самому пройти с косой Моргунку **охота**. (А. Твардовский).
 3. **Охота** странствовать напала на него. (А. Грибоедов). 4. **Охота** проследить карьеру подлеца до самого конца. (Д. Бедный).
 5. Благословенна **лень**, томительнейший плен, Когда проснуться **лень** и сну отдаться **лень**. (А. Вознесенский).

• Напишите цифровой диктант с лингвистическим комментарием. В примерах цифрой 1 обозначьте выделенные

имена существительные (**Тепло**¹ *пришло незаметно*), цифрой 2 – краткие прилагательные (*Его пальто слишком **тепло***²), цифрой 3 – наречия (*Он говорил **тепло***³), цифрой 4 – слова категории состояния (*На улице **тепло***⁴). Прокомментируйте свой выбор.

1. В юрте ярко горел огонь, распространяя свет и **тепло**. (В. Арсеньев). 2. Гинзбург **тепло** простился с Мишей. (А. Беляев). 3. О, как **хорошо** ваше время! – продолжала Анна. (Л. Толстой). 4. Все было **хорошо**: и вечернее майское небо, и воздух мирных полей, и потрескивание костра, и запах дыма, и разговор допоздна, до глубокой ночи. (Л. Волинский). 5. Все **хорошо** под сиянием лунным. (Н. Некрасов). 6. Он разделся и с блаженством опустил в голубеющую воду – **Хорошо**, – сказал он. – Ух, **хорошо!** – и засмеялся. (И. Герасимов). 7. Мне здесь **хорошо**... А вы будете скучать. (В. Каверин). 8. **Радостно** и **ясно** завтра будет утро. (А. Ахматова). 9. Сомнения улетучивались, на сердце снова становилось **ясно** и **радостно**. (З. Воскресенская). 10. Однажды под окном на раките **радостно** засвиристел скворец. (Е. Носов).

• Укажите, какой частью речи является слово в сравнительной степени.

1. Ты прав: поэту **легче** жить – в свободном слове есть отрада. (Н. Некрасов). 2. Я последнюю песню пою для тебя – и тебе посвящаю. Но не будет она **веселей**, будет много **печальнее** прежней, потому что на сердце **темней** и в грядущем еще **безнадежней**. (Н. Некрасов). 3. С твоим талантом стыдно спать, еще **стыдней** в годину горя красу долин, небес и моря и ласку милой воспевать. (Н. Некрасов). 4. Чем дале – деревья все **выше**, а тени **длинней** и **длинней**. (Н. Некрасов). 5. Человек **тверже** камня, **нежнее** цветка. (Пословица).

• Составьте этимологическую справку для слова *нельзя*.

[*Ответ*: образовано с помощью не от лъзѣ – «можно», возникшего на основе формы дательного падежа единственного числа существительного лъга – «свобода, возможность»].

Выводы и рекомендации. Изучение проблемы слов категории состояния в современной лингвистической литературе даёт возможность полагать, что значение состояния является особым категориальным значением, а не частным случаем признака. Мы исходим из того, что категория состояния существует в русском языке (как и в других языках) как отдельная знаменательная часть речи, появившаяся в результате

транспозиции слов из одной части речи в другую, и разделяем мнение тех ученых, которые считают, что слова категории состояния – независимая часть речи, обладающая своими морфологическими, семантическими и синтаксическими характеристиками. Это слова, обозначающие статическое состояние и выступающие в функции сказуемого (предиката) безличного предложения.

В следующих публикациях на материале лекции-презентации продолжим разговор об этой удивительной части речи – словах категории состояния.

Литература

1. Антонова И. А. О терминах «категория состояния» и «предикативы» / И. А. Антонова // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей. – М. : МАКСПресс, 2004. – Вып. 26. – С. 128–133.
2. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка / Вера Васильевна Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 640 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Русский язык, 1972. – 614 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Володимир Олександрович Горпинич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 336 с.
5. Гужва Ф. К. Морфология русского языка : пособие для учителей / Федор Кириллович Гужва. – К. : Рад. школа, 1987. – 224 с.
6. Каламова Н. А. Категория состояния в русском языке : учеб. пособие / Н. А. Каламова. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 33 с.
7. Кочинева О. К. Что нужно знать учителю о предикативах или словах категории состояния / О. К. Кочинева // Русский язык в школе. – 1972. – № 6. – С. 43–47.
8. Краткая русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. – М. : Русский язык, 1989. – 639 с.
9. Маторина Н. М. Категория состояния: за и против / Н. М. Маторина, Б. И. Маторин // 7th International scientific conference «European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches», Stuttgart, Germany, December 16, 2013. – Stuttgart, 2013. – P. 112–114.
10. Маторина Н. М. Слова категории состояния в лингводидактическом аспекте (из опыта работы) / Маторина Н. М., Маторин Б. И. // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : лінгвістичні науки : зб. наук. праць. – Одеса : «Астропринт», 2013. – № 17. – С. 119–128.
11. Маторина Н. Слова категории состояния как часть речи (лингвистикографический аспект) / Н. Маторина // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенко]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. – Вип. 3. – С. 43–51.
12. Маторина Н. Слова категории состояния как часть речи (лингвометодический аспект). Статья 1 / Н. Маторина // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенко]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. – Вип. 4. – С. 99–109.
13. Маторина Н. Слова категории состояния как часть речи

(лингвометодический аспект). Статья 2 / Н. Маторина // Научный журнал «Молодой ученый». – № 6.1 (46.1), червень, 2017. – С. 45–48.

14. Мельник А. Д. Проблема слов категории состояния в современной лингвистической литературе / А. Д. Мельник // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2 (часть 2).

15. Попов Р. Н. Современный русский язык / Р. Н. Попов, Д. П. Валькова, Л. Я. Маловицкий, А. К. Федоров. – М. : Просвещение, 1986. – 464 с.

16. Поспелов Н. С. В защиту категории состояния / Н. С. Поспелов // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 55–65.

17. Рухленко Н. М. «Беспризорные» слова, или Слова категории состояния / Н. М. Рухленко // Русский язык в школе. – 2007. – № 4. – С. 39–42.

18. Тихонов А. Н. Категория состояния в современном русском языке / А. Н. Тихонов. – Самарканд : Изд-во Самарк. ун-та, 1960. – 43 с.

19. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Лев Владимирович Щерба // Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 63–84.

20. Шигуров В. В. Предикативация как тип ступенчатой транспозиции языковых единиц в системе частей речи / В. В. Шигуров. – М., 2016. – 704 с.

Маторина Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Стрилец М.

– магистрантка II курса русско-украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

УДК 378.016:811.161.1'35(038)

РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ К ЛИНГВИСТИЧЕСКИМ ЗНАНИЯМ (на материале орфографических словарей)

В статье описываются пути и способы активизации познавательной деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам через знакомство с орфографическими словарями.

Ключевые слова: лингводидактика, познавательная активность, грамотность, орфография, орфографический словарь.

Маторіна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Стрілець М.

– магістрантка II курсу російсько-українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

РОЗВИТОК ІНТЕРЕСУ СТУДЕНТІВ ДО ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ (на матеріалі орфографічних словників)

У статті описано шляхи й способи активізації пізнавальної діяльності студентів-філологів і їхнього інтересу до лінгвістичних знань, розвитку інтелектуальної ініціативи й творчого підходу до дослідницьких пошуків через знайомство з орфографічними словниками. Уміння ефективно користуватися орфографічними (та іншими) словниками – це показник готовності до саморозвитку, показник мовної зрілості й запорука мовної грамотності.

Ключові слова: *лінгводидактика, пізнавальна активність, грамотність, орфографія, орфографічний словник.*

Matorina N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Strilets M.

– Master's Degree Programme student, Department of Russian and Ukrainian Languages, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' INTEREST TO THE LINGUISTIC KNOWLEDGE

(on the material of orthographic dictionaries)

The article focuses on the ways and methods of the stimulation of the students-philologists' cognitive activity and interest to linguistic knowledge, of the development of their intellectual initiative and the creative approach to the research by means of introduction of orthographic dictionaries. The ability to use the word-building dictionary (as well as any other linguistic reference manual) is a reliable indicator of a specialist's aptitude for self-development, of fully developed linguistic skills and the essential condition of the formation of linguistic competence.

Key words: *linguodidactics, cognitive activity, literacy, orthography, orthographic dictionary.*

Постановка проблеми. В вузовских программах по языку формулируется требование обучать студентов умению пользоваться энциклопедическими и лингвистическими словарями, но содержание этого умения не раскрывается. Наблюдение за учебным процессом убеждает в том, что словари или не используются преподавателями и студентами вообще, или используются крайне редко, поэтому студенты не умеют пользоваться лингвистической справочной литературой и тратят уйму времени на поиск нужной информации. В связи с этим хочется поделиться опытом организации работы по использованию словарей в учебном процессе на филологическом факультете Донбасского государственного педагогического университета.

Анализ последних публикаций. Объектом исследования стали орфографические словари русского языка, поскольку в орфографической лексикографии в последние десятилетия

отмечаются активные изменения и преобразования. При этом методическая литература просто не поспевает за учебной лексикографией: рекомендаций и указаний по использованию новейших орфографических словарей разных типов в учебном процессе, как впрочем, и общих перечней и обзоров этих словарей, пока ещё нет.

Цель статьи – описать пути и способы активизации познавательной деятельности студентов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательской деятельности через знакомство с новейшими орфографическими словарями русского языка¹.

Изложение основного материала. Любому из нас, чтобы быть действительно образованным человеком, не обойтись без словарей. Однако словарями нужно уметь пользоваться, надо знать, к какому словарю обратиться в том или ином случае, что и как можно узнать в каждом из них. Иначе говоря, работе со словарями нужно учиться.

Орфографический словарь – это лексикографическое издание,

---

¹ Статья продолжает цикл публикаций, посвященных вопросам использования словарей в учебном процессе: *Маторина Н. М.* Возможности использования ономастических словарей на занятиях по языку в педагогическом вузе (из опыта работы) / Маторина Н. М., Маторин Б. И. // *Сучасні дослідження з іноземної філології.* – 2013. – Вип. 11. – С. 56–62; *Маторина Н. М.* Использование лингвистических словарей в учебном процессе / Маторина Н. М., Беспалая Н. В. // *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : науч.-метод. сб. / отв. за вып. В. А. Глущенко.* – Славянск : СГПУ, 2005. – Вып. 13, ч. 1. – С. 248–253; *Маторина Н. М.* К вопросу об использовании словарей на занятиях по языку в вузе // *Освіта і культура в контексті Болонського процесу : матеріали науково-теоретичної та науково-методичної конференції викладачів та студентів Слов'янського держ. пед. ун-ту, учителів загальноосвітніх закладів (філологічний факультет, 20–22 квітня 2010 р.); відп. ред. Н. М. Маторіна.* – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – Вип. 2. – С. 77–79; *Маторина Н. М.* К вопросу об основных принципах работы со словарями в школе / Маторина Н. М., Ховякова Н. И. // *Сучасний соціокультурний простір ' 2006 : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Київ, 25–27 вересня 2006 р.* – К., 2006. – Ч. 2. – С. 45–47; *Маторина Н. М.* Развитие интереса студентов к лингвистическим знаниям (на материале словообразовательных словарей) / Н. Маторина // *Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія «Філологічні науки» : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенко].* – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – Вип. 1. – С. 187–197; *Маторіна Н. М.* Словари во внеурочное время / Маторіна Н. М., Соковська Т. О. // *Актуальні проблеми сучасної науки : матеріали п'ятої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 29–31 жовтня 2008 р.* – Київ, 2008. – Ч. 3. – С. 59–61 и т. д. [18].

содержащее перечень слов в их нормативном написании. Отличается от толкового словаря по способу описания слова, поскольку раскрывает слово лишь в аспекте его правописания. Является показателем современной ему орфографии.

Пользуясь орфографическим словарём, можно: а) определить орфографический и орфоэпический облики слова, осмыслить его правильное написание; б) получить грамматическую информацию о слове; в) определить написание мужских и женских имен; г) в некоторых случаях получить краткие пояснения значений слов; д) получить энциклопедические справки о значении многих слов; е) вспомнить основные орфографические правила и т. п.

Приведём примерный перечень орфографических словарей, которые следует использовать в учебном процессе¹.

◇ «Орфографический словарь русского языка» Н. В. Соловьева (2003) [27] содержит около 130000 слов и словосочетаний современного русского языка, а также около 400 комментариев, объясняющих написание или содержащих правило, действию которого подчиняется написание слова. Слова, имеющие орфографические трудности, снабжены ссылкой на соответствующий комментарий. Комментарии со сквозной нумерацией расположены на страницах самого словаря, что дает возможность по номеру комментария, указанному при слове, найти объяснение правописания данного слова или его грамматических форм. Словарь рассчитан на самый широкий круг читателей, в том числе на преподавателей и учащихся школ и вузов, издательских работников, лиц, изучающих русский язык.

◇ «Русский орфографический словарь» под общей редакцией В. В. Лопатина (2005) – самый большой по объёму из существующих орфографических словарей русского языка. Это академический словарь, отражающий русскую лексику в том её состоянии, которое сложилось к концу XX – началу XXI века. Словарные единицы даются в их нормативном написании с указанием ударений и необходимой грамматической информацией.

Во 2-м издании (2007) [24] объём словаря увеличен на 20000 единиц, в том числе закрепившихся в употреблении в самое последнее время. Словарь предназначен широкому кругу пользователей, включая преподавателей русского языка, издательских и редакционных работников, а также всех тех, кто изучает русский язык.

---

¹ Речь пойдет только о новейших орфографических словарях русского языка, изданных (или переизданных с исправлениями и дополнениями) в XXI веке.

◇ «Современный орфографический словарь русского языка» Л. А. Введенской и Н. П. Колесникова (2006) [9] содержит более 40 тысяч слов (словосочетаний) и отличается от других орфографических словарей как по форме подачи словарного материала, так и по составу и количеству включенных в него слов. К словарю прилагается список мужских и женских личных имен. В словаре приводятся пословицы, поговорки разных народов о языке, речи и слове. Словарь предназначен для широкого круга читателей.

◇ Как писать: *терраса*, *терасса* или *террасса*; *апелляция*, *аппеляция* или *аппелляция*? В русских словах особенно часто встречается удвоенное *Н*: *бедственный*, *беспрепятственный*, *взволнованный*, *восстановленный* и сотни других. Правильное написание всех подобных слов можно узнать из словаря «Слова с удвоенными согласными. Словарик школьника» А. А. Грузберга и Л. А. Грузберг (2006) [12]. В нем приводятся также наиболее распространенные имена людей и географические названия с двойными согласными. Есть и небольшой список слов, в которых двойные согласные часто пишут ошибочно: *ветренный*, *мученик*, *разорить*, *румяный*, *юный* и т. д.

◇ То, что нарицательные слова пишут со строчной буквы, а собственные – с прописной, знают все. Но часто возникают вопросы, как писать: *Бог* или *бог*, *Президент* или *президент*, *Дума* или *дума*. А может, и так и так, но в разных случаях? В словаре «С прописной или строчной буквы? Словарик школьника» А. А. Грузберга и Л. А. Грузберг (2006) [13] можно узнать не только об этом, но и получить энциклопедические справки о значении многих слов: имён античных божеств и мифологических персонажей, героев литературных произведений и т. п. Здесь же даны основные орфографические правила, связанные с правописанием слов с большой и маленькой буквы. Словарь включает более пяти тысяч словарных статей.

◇ «Орфографический словарь русского языка» Б. З. Букчиной, И. К. Сазоновой и Л. К. Чельцовой¹ (2008) [6] включает свыше 100000 слов современного русского языка. В нем максимально полно даются сведения о правильном написании тех слов и грамматических форм, в которых чаще всего допускаются ошибки.

---

¹ 8.06.2009 г. Министерством образования и науки Российской Федерации был издан приказ «Об утверждении списка грамматик, словарей и справочников, содержащих нормы современного русского литературного языка при его использовании в качестве государственного языка Российской Федерации». В списке есть и «Орфографический словарь русского языка» Б. З. Букчиной, И. К. Сазоновой и Л. К. Чельцовой.

В словаре дана необходимая грамматическая информация: слова снабжены грамматическими пометами, указаны типы склонения существительных и типы спряжения глаголов. Приводятся сопоставления, пояснения, примеры, предупреждающие читателя об опасности неправильного написания слов и словосочетаний. В словаре читатель найдет сведения о написании любой грамматической формы слова. В словаре дано приложение «Таблицы», в которых читатель найдет общие сведения о склонении всех грамматических типов имен, о спряжении глаголов, об образовании форм повелительного наклонения и прошедшего времени, а также причастий и деепричастий. Все эти сведения могут реально помочь многим желающим писать грамотно по-русски. Рекомендации написания соответствуют действующим правилам орфографии. Словарь рассчитан на самый широкий круг читателей, в том числе на преподавателей и учащихся школ и вузов.

◇ «Орфографический словарь наиболее употребительных слов русского языка» А. А. Медведевой (2008) [19] является справочником по правильному написанию наиболее употребительных слов современного русского литературного языка. При его составлении за основу был взят «Орфографический словарь русского языка» под редакцией С. И. Ожегова. Состав словаря А. А. Медведевой значительно изменен за счет введения новой лексики, отражающей изменения, произошедшие в русском языке в последние десятилетия. Словарь ориентирован на широкий круг пользователей.

◇ Ефремова Т. Ф. Современный словарь русского языка. Три в одном. Орфографический. Словообразовательный. Морфемный (2010) [14]. Это первый в русской лексикографии словарь, в котором каждое слово рассматривается одновременно с трёх точек зрения, что дает ответы на 3 вопроса: 1) из каких морфем слово состоит, 2) по какой словообразовательной модели оно образовано, 3) *как эти два фактора отражаются в его написании (!)*.

Словарь состоит из двух частей. Первая содержит около 20000 слов, повторенных дважды в левой и правой колонках: левая демонстрирует морфемный состав слова, а правая – схему словообразовательной структуры этого же слова. Между колонками указываются фонетические процессы, которые наблюдаются при соединении морфем в слове: чередование гласных и согласных, выпадение гласных и согласных и т. п. Вторая часть содержит около 1200 словообразовательных единиц, расклассифицированных по частям речи и сопровождающихся краткими толкованиями и примерами. Аналогов в учебной лексикографии словарь не имеет.

◇ «Краткий орфографический словарь для школьников»

Т. Яценко (2010) [38] содержит наиболее часто употребляемые слова и слова, вызывающие наибольшую трудность в написании. Ничего лишнего – минимум для школьника, необходимый и достаточный! Объем словаря – более 6000 слов, заимствованных из общеупотребительной литературной, общественно-политической и публицистической лексики. Словарь рассчитан на самый широкий круг людей, для которых знание правил русской орфографии является залогом успешной учебной и трудовой деятельности, – учащихся старших классов, технических училищ, абитуриентов, студентов начальных курсов и специалистов различных профессий. Включает не только указания по написанию слов (орфография), но и руководство в постановке ударений и особенностях произношения (орфоэпия). Словарь не является толковым, однако в некоторых случаях даются краткие пояснения значений слов.

◇ «Словарь на ладони. Орфографический словарь» И. Вдовиной (2010) [10] отличается очень удобной формой: небольшой размер; страницы в виде перекидных карточек.

◇ «Орфографический словарь русского языка. Слитно? Раздельно? Через дефис? Три трудные темы в одной книге» А. Н. Тихонова (2010) [31] насчитывает около 25000 слов современного русского языка и состоит из трех частей: «Слитно?», «Раздельно?», «Через дефис?». В словарь включены слова, в слитном, раздельном или дефисном написании которых могут возникнуть определенные орфографические трудности. Это сложные существительные и прилагательные, наречия и наречные сочетания, составные предлоги, союзы, частицы, междометия, числительные. Необходим школьнику, абитуриенту, студенту, преподавателю русского языка, редактору, корректору, а также всем, кто хочет грамотно писать по-русски.

◇ В «Орфографический словарь современного русского языка: 70 тысяч слов + грамматическое приложение» М. Богданова (2012) [5] включена в основном лексика современного русского литературного языка. Однако, поскольку словарь является справочником собственно орфографическим, а не словарем, нормализующим современное словоупотребление, подобно толковым словарям языка, в него включаются многие слова, хотя и не бытующие широко в общем литературном языке, но встречающиеся в художественной литературе прошлого или в специальной литературе и нуждающиеся в орфографической нормализации, а именно: научные и научно-технические термины, просторечные и диалектные (местные) слова, некоторые устарелые слова, идиоматические выражения и т. п. Как правило, в словарь включаются производные, сложные и сложносокращенные слова,

которые могут вызвать затруднение с точки зрения правильного их написания. Словарь сопровождается кратким грамматическим справочником, а также списком имен.

◇ В книгу Н. В. Соловьева «Три главных словаря русского языка в одной книге: Орфографический, орфоэпический, грамматический словарь с комментариями» (2012) [28] вошли слова современного русского языка, употребление которых в устной и письменной речи вызывает затруднения. Словарь помогает правильно поставить ударение и произнести некоторые буквенные сочетания, правильно образовать грамматические формы, верно построить словосочетание. Словарь содержит также более 400 комментариев, объясняющих наиболее сложные аспекты русского языка. Кроме того, читатель найдет в них интересные экстралингвистические сведения, экскурсии в историю языка и т. п. Для удобства пользования комментарии расположены непосредственно на страницах словаря и имеют собственную нумерацию. Специальный знак в конце словарной статьи отсылает читателя к соответствующим комментариям, объясняющим правописание, произношение, особенности грамматики и употребления данного слова. Рассчитан на самый широкий круг читателей, в том числе на преподавателей и учащихся школ, вузов, издательских работников, лиц, изучающих русский язык, – на всех, кто хочет правильно говорить и писать по-русски.

◇ В комплексный «Современный универсальный словарь русского языка. 6 словарей в одном...» Ю. В. Алабугиной (2012) [3] вошли шесть словарей: «Орфографический словарь», «Орфоэпический словарь», «Толковый словарь», «Фразеологический словарь», «Словарь синонимов и антонимов», «Этимологический словарь». В нем описано более 33000 слов и выражений. Чтобы правильно написать или произнести трудное слово, наиболее емко и лаконично оформить свою мысль, подобрать точный синоним или антоним, узнать, что означает то или иное слово, встретившееся в тексте или услышанное по радио или телевидению, можно воспользоваться этим словарем. В конце книги помещены «Основные правила русской орфографии», с помощью которых учащийся сможет повысить свою грамотность. Словарь адресован самому широкому кругу читателей: учащимся и учителям русского языка, студентам и преподавателям гуманитарных вузов, переводчикам, журналистам, писателям и редакторам, а также всем, кто любит русский язык.

◇ «Орфографический словарь для школьников в 2-х частях» Д. Н. Ушакова (2013) [34; 35] отнесен сегодня специалистами к числу важных и обязательных изданий, а включенные в него

грамматические таблицы делают это издание еще более ценным и удобным, так как учащиеся могут при необходимости восполнить пробелы в грамматике. Для младшего школьного возраста.

◇ «Карманный орфографический словарь русского языка» Ю. В. Алабугиной (2013) [1] содержит около 20000 слов и словосочетаний современного русского языка, при написании которых могут возникнуть трудности. Все слова снабжены ударениями, для некоторых приводятся произносительные пометы. Для подкрепления правописания даются краткие толкования, отмечается связь между производными и производящими словами, в трудных случаях включаются грамматические формы слов. В качестве приложения в словарь включен раздел «Прописная или строчная?». Словарь будет полезен широкому кругу читателей, в том числе старшим школьникам, студентам и преподавателям.

◇ «Орфографический словарь с правилами русского языка...» А. Н. Булыко (2014) [8] состоит из орфографического словаря, содержащего 30 тысяч наиболее употребительных слов и словосочетаний, написание которых может вызвать затруднения, а также правил орфографии русского языка.

◇ «Новый орфографический словарь русского языка» И. В. Кузьминой (2014) [17] содержит около 100000 слов и словоформ. В нем широко представлена самая распространенная лексика. Также в издании приведены слова из научной лексики, которые при написании могут вызвать затруднения. Словарь предназначен школьникам, студентам, преподавателям, а также всем тем, кто следит за правильным написанием слов русского языка.

◇ «Школьный орфографический словарь русского языка» Н. А. Славгородской (2014) [26] содержит свыше 15000 слов современного русского языка. Издание предназначено для учащихся общеобразовательных школ, гимназий и лицеев, а также может быть полезно самому широкому кругу читателей. В словаре максимально полно даются сведения о правильном написании тех слов и грамматических форм, в которых чаще всего допускаются ошибки. Также дана необходимая грамматическая информация, приводятся сопоставления, указания на значение слова или словообразовательного элемента, а также примеры, предупреждающие об опасности неправильного написания слов и словосочетаний. В словаре читатель найдет сведения о написании наиболее сложных грамматических форм. Рекомендации написания соответствуют действующим правилам орфографии. В приложении даны основные сведения о правилах орфографии.

◇ «Орфографический словарь русского языка для школьников»

Н. И. Новинской (2015) [21] – удобный и компактный орфографический словарь, содержащий более 40000 слов, который поможет подготовиться к сочинениям, изложениям и диктантам, выпускным и вступительным экзаменам. Структура словаря поможет с легкостью найти нужное слово и справиться с любыми трудностями в написании. В словарь включены как широко распространенные, так и редко употребляемые слова, встречающиеся в художественной и специальной литературе.

◇ Комплексное пособие Д. В. Недогонова «7 словарей русского языка в одной книге» (2015) [20] содержит семь словарей для школьников (орфографический; слитно, отдельно или через дефис; с большой или маленькой буквы; одно или два *Н*; словарь иностранных слов; фразеологический словарь; словарь пословиц и поговорок) и затрагивает многие важные разделы изучения русского языка: орфографию, лексику, фразеологию. Особое внимание уделяется орфоэпическим нормам русского языка. В конце словаря дан список пословиц и поговорок с объяснениями их значения. Книга станет для юных читателей незаменимым помощником и научит грамотно говорить и писать, обогатит речь новыми словами и выражениями, заложит фундамент для дальнейшей учебы в школе и вузе. Словарь поможет: научиться грамотно писать; узнать происхождение иностранных слов, пословиц и поговорок; понять слова и выражения, увиденные на страницах художественных произведений; выполнить домашнее задание и написать контрольную работу в школе.

◇ В книгу М. А. Тихоновой «5 школьных иллюстрированных словарей в одной книге» (2015) [32] входят пять самых важных словарей русского языка: орфографический, орфоэпический, толковый, фразеологический и словарь пословиц и поговорок. Все словари составлены с учетом учебной программы начальной школы и содержат сведения, необходимые для учащихся начальных классов. Орфографический словарь поможет правильно писать слова и формы. Орфоэпический словарь подскажет, как грамотно произносить слова, вызывающие трудности у большинства людей. В толковом словаре можно узнать значения слов. Фразеологический словарь познакомит со значением устойчивых выражений и расскажет об их происхождении. Словарь пословиц и поговорок научит правильно употреблять пословицы и поговорки, поможет сделать речь более красочной и выразительной. Книга предназначена для учащихся 1–4 классов, также будет интересна родителям и учителям русского языка и литературы.

◇ «Объяснительный русский орфографический словарь-справочник» Л. К. Чельцовой, О. Е. Ивановой и Е. В. Бешенковой

(2016) [37] дает разностороннее объяснение написания слов русского языка как с позиций современных правил орфографии, так и с точки зрения истории. Словарь-справочник выдерживает нормативные рекомендации академического «Русского орфографического словаря». Книга состоит из двух частей: словаря, в котором объясняется написание слов, и справочника, содержащего правила, на которые опираются объяснения в словаре. Объяснения дополняются примерами других слов с той же орфограммой, однокоренными словами, обоснованиями применения конкретного правила, указанием на причины частотных ошибок. Справочник содержит правила орфографии, соответствующие действующей орфографической норме. Словарь-справочник предназначен и для тех, кто обращается к нему с прагматической целью – получить объяснение написания, и для тех, кому интересны теоретические проблемы русской орфографии, – современная картина существующих в орфографии связей и закономерностей. Он будет полезен самой широкой аудитории грамотных читателей: от любознательного школьника и его учителя до работника печати и исследователя русского языка.

◇ «Новый орфографический словарь русского языка с приложением» Ю. В. Алабугиной (2016) [2], а также созданный на базе этого словаря и ставший быстро популярным «Школьный орфографический словарь русского языка. 5–11 классы» Ю. В. Алабугиной (2017) [4] содержат около 20000 слов и словосочетаний. В них вошли слова современного русского языка, при написании которых могут возникнуть сложности. В тех случаях, когда надо пояснить особенности правописания, даются краткие толкования. Словари могут также служить справочником по русскому произношению, так как составлены с соблюдением всех орфоэпических норм. Издания дополнено полезными приложениями: «Прописная или строчная», «Слова, которые нужно запомнить (словарные слова)», «Мужские имена, отчества», «Женские имена» и «Города России и названия их жителей». Словари предназначены для учащихся старших классов школ, гимназий, лицеев, студентам, а также всем, кто хочет грамотно писать по-русски.

◇ «Орфографический словарь русского языка для школьников» Н. Г. Ткаченко (2016) [33] включает около 35000 слов и охватывает большую часть общеупотребительной лексики современного русского языка. Адресован школьникам старших классов, а также абитуриентам, слушателям подготовительных курсов и всем изучающим русский язык.

◇ «Школьный орфографический словарь» О. Е. Гайбарян

(2016) [11] содержит около 30000 слов современного русского языка, а также «Краткий орфографический справочник», содержащий комментарии, объясняющие написание или содержащие правила, согласно которым определяется написание тех или иных слов. Слова, представляющие собой трудности в орфографическом отношении, снабжены системой помет, отсылающих к соответствующему правилу в справочнике. Основные правила современной русской орфографии пронумерованы и помещены в конце словаря. Это поможет читателю быстро сориентироваться в поиске нужного правила. Словарь рассчитан на самый широкий круг читателей и прежде всего на учащихся школ, лицеев, колледжей.

◇ «Пиши без ошибок. Орфографический словарик школьника» О. Д. Ушаковой (2016) [36] предназначен для учащихся начальной школы и младших классов средней школы. Это не просто орфографический словарь – в нем указаны склонение имен существительных и спряжение глаголов, что значительно облегчит процесс обучения. Словарь содержит широкий набор слов орфографического минимума начальной школы. Составлен на базе учебников русского языка для начальной школы Т. Г. Рамзаевой и орфографического словаря русского языка А. Н. Тихонова.

◇ В «Орфографическом словаре: 1–4 классы» Е. В. Коротяевой (2016) [16] собрано более 4000 самых распространенных слов современного русского литературного языка. Все слова размещены в алфавитном порядке. Пользуясь изданием, школьники научатся правильно писать слова во всех формах. Издание рассчитано на учеников 1–4 классов средних школ, учителей и родителей младших школьников.

◇ «Орфографический словарь русского языка. 5–11 классы» И. К. Сазиной (2017) [25] содержит свыше 6000 слов всех частей речи, в которых школьники очень часто делают ошибки. Словарь поможет школьнику понять причину этих ошибок, воспринимать слово не отдельно, а в группе слов, ему подобных, предотвратить повторение ошибок во всех словах такой группы. В словаре даются необходимые грамматические сведения, большое количество сравнений, сопоставлений слов и их грамматических форм, пояснений и примеров. Рекомендации написания слов определяются действующими правилами орфографии. Словарь предназначен для учащихся средней и старшей школы, учителей разных предметных областей, родителей; будет полезен при подготовке к сдаче экзаменов.

◇ «Орфографический словарь русского языка...» М. И. Степановой (2017) [29] включает свыше 70000 слов современного русского языка. В нем максимально полно даются

сведения о правильном написании тех слов и грамматических форм, в которых чаще всего допускаются ошибки. В словаре дана необходимая грамматическая информация, приводятся сопоставления, указания на значение слова или словообразовательного элемента, а также примеры, предупреждающие читателя об опасности неправильного написания слов и словосочетаний. В словаре читатель найдет сведения о написании наиболее сложных грамматических форм. Рекомендации написания соответствуют действующим правилам орфографии. Словарь предназначен самому широкому кругу читателей, в том числе преподавателям, учащимся школ и студентам вузов.

◇ Словарь Б. З. Букчиной «Слитно? Раздельно? Через дефис? Орфографический словарь русского языка» (2017) [7] посвящен одному из труднейших разделов русской орфографии – слитному, раздельному или дефисному написанию слов современного русского литературного языка. Он содержит свыше 45000 слов всех частей речи. При каждом из них даются грамматические пометы, в трудных случаях – пояснения и сопоставления одинаково звучащих, но по-разному пишущихся слов, примеры их употребления. Словарь адресован самому широкому кругу читателей.

◇ «Прописная или строчная? Словарь-справочник» Д. Э. Розенталя (3-е изд., 1987) [22] посвящен одному из сложных разделов современной русской орфографии – написанию слов с прописной или строчной буквы. Он включает названия государств, политических партий, организаций, учреждений, праздников, географические названия, имена литературных героев, распространенные прозвища и т. д. Словарь составлен на основе «Правил русской орфографии и пунктуации». В отдельных случаях автор предлагает свои рекомендации. В настоящее издание внесены необходимые исправления и некоторые дополнения, отражающие динамику современной жизни. Словарь предназначен для специалистов, а также для широкого круга читателей.

◇ «Слова с удвоенными согласными. Словарь-справочник» Н. П. Колесникова (1995) [15] содержит около 27000 слов с двойными согласными. В отдельных словарных статьях для сопоставления приводятся слова с одинарными согласными. Может служить надежным справочным пособием для широкого круга читателей.

◇ Классический «Справочник по русскому языку. Орфография. Пунктуация. Орфографический словарь» Д. Э. Розенталя (2017) [23] охватывает всю систему орфографии и пунктуации. В орфографический словарь включены наиболее употребляемые слова и их формы, в написании которых возникают трудности. Это

самое лучшее пособие, одинаково необходимое преподавателям русского языка, журналистам, издательским работникам, студентам, школьникам, абитуриентам – всем, кто хочет писать и говорить грамотно.

◇ Тихонов А. Н. Морфемно-орфографический словарь (2002) [30]. Слова в словаре разделены на значимые части – морфемы, т. е. разобраны по составу. В словаре впервые интерпретируется морфемное строение значительного массива русской лексики – около 95 тысяч слов.

Как видно из приведенного перечня орфографических словарей, можно выделить следующие их разновидности:

а) *школьные* – различаются по объёму в зависимости от того, для начальных классов или средней школы они предназначены; часто сопровождаются изложением орфографических правил в объёме школьной программы [4; 11; 16; 21; 26; 34; 35; 36; 38 и др.];

б) *словари-справочники для работников печати* – включают трудные случаи написания нарицательных и собственных имён, а также подробное изложение орфографических правил и сведений, требуемых для корректорской и редакторской работы [6; 23; 24; 27 и др.];

в) *общие* – рассчитаны на всех пишущих [1; 2; 5; 9 и др.];

г) *посвящённые отдельным орфографическим проблемам* – написанию прописных и строчных букв, правописанию одной или двух *Н*, слитным, дефисным и отдельным написаниям и др. – рассчитаны на всех пишущих [7; 12; 13; 15; 22 и др.];

д) *комплексные* – рассчитаны на всех пишущих [30 и др.];

е) *универсальные* – рассчитаны на всех пишущих [14; 20; 28; 32 и др.].

Приведем некоторые общие замечания, которые следует учитывать при использовании орфографических словарей:

– на сегодняшний день нет единого орфографического словаря русского языка, одобренного всем филологическим сообществом. Рекомендацию одного из академических филологических институтов РАН имеют сразу два словаря [24; 27];

– разночтений в орфографическом оформлении большинства слов в этих словарях немного, но даже немногие разночтения в академических словарях создают прецедент: можно писать так, а можно иначе. Таким образом, даже если бы сегодня мы использовали только перечисленные словари, это не гарантировало бы единообразного орфографического оформления печатной продукции на русском языке;

– к сожалению, система оповещения о том, какие словари не должны сегодня использоваться, в профессиональном сообществе

отсутствует;

– исследование особенностей русской орфографии, наблюдения над типами орфографических ошибок, которые чаще всего встречаются у пишущих, приводят к выводу о необходимости создать орфографический словарь, в котором с наибольшей полнотой были бы отражены «опасные зоны» орфографии – слова, грамматические формы, словосочетания, порождающие типичные орфографические ошибки. Этим объясняется такое множество словарей в наши дни.

Ниже предлагаем упражнения для использования орфографических словарей в учебном процессе в рамках языковых курсов высших педагогических учреждений, во время организации учебной, самостоятельной или внеаудиторной работы студентов-филологов.

- Презентация современных орфографических словарей и справочников. Обязательным структурным компонентом презентации словаря является система заданий, отражающая возможности использования презентуемого словаря в учебном процессе.

- Сопоставление объема словника и содержания словарных статей из разных орфографических словарей русского языка. На основе проведённого анализа готовится презентация типовой структуры орфографического словаря: введение или предисловие, раздел «Как пользоваться словарём», собственно словарь, дополнительный материал, т. е. различные приложения, и т. п. И далее – характеристика каждого структурного компонента орфографического словаря.

- Составление краткого электронного орфографического словаря русского языка (коллективная работа в группах).

- Подготовка и написание рефератов (реферативных сообщений, докладов, тезисов) на материале орфографических словарей.

Примерный перечень тем для реферативных работ студентов: «Научные основы использования орфографических словарей в процессе обучения русскому языку»; «Мотивация в работе с орфографическими словарями в процессе обучения русскому языку»; «Состояние работы по использованию орфографических словарей в процессе обучения русскому языку в школе (в вузе)»; «Основные аспекты работы по использованию орфографических словарей в процессе обучения русскому языку в школе (в вузе)»; «Этапы формирования умений и навыков пользования орфографическими словарями русского языка»; «Учебная

лексикография и орфография»; «Принципы отбора слов в учебный орфографический словарь»; «Деятельность известных лексикографов – составителей орфографических словарей» и т. д.

- Составление авторских орфографических словариков, например, «Словаря орфограммы (конкретной)» (составляется или коллективно в группе, или самостоятельно каждым студентом).

- Составление планов-конспектов уроков по русскому языку для средних общеобразовательных учреждений, а также планов-конспектов практических занятий по русскому языку для педагогических вузов по теме «Орфографические словари русского языка», например: план-конспект обобщающего урока «В гостях у орфографических словарей» и т. п.).

- Планирование работы лингвистического кружка по орфографии (на материале орфографических словарей).

- Составление кроссвордов, ребусов, викторин и других лингвистических задач по теме «Орфографические словари».

- Подготовка и написание курсовых, дипломных и магистерских работ (на материале орфографических словарей).

Примерная тематика работ: «Орфографические словари русского языка: история и современность»; «Орфографические словари русского языка сегодня и их соответствие действующим правилам русского языка»; «Орфографические словари как отражение тенденций развития орфографии»; «Лингводидактические особенности работы с орфографическими словарями на занятиях по языку в школе (в вузе)»; «Роль орфографических словарей в повышении интереса к изучению русского языка» и т. д.

Знакомство с орфографическими словарями на занятиях по языку в вузе способствует повышению грамотности, развитию речи, мышления, познавательных интересов студентов, открывает перспективы интеграции широкого круга дисциплин.

Эффект от работы со словарями можно получить только тогда, когда она организуется и реализуется в учебно-воспитательном процессе в качестве целостной системы, пронизывающей все этапы обучения студентов в вузе.

Выводы и рекомендации. Орфографические словари помогают читателю получить справку о правильном написании слова целиком и любой грамматической формы слова, найти ответ на вопрос о правильном написании слов во всех затруднительных случаях.

Предложенные нами варианты работы не исчерпывают всех

возможностей применения орфографических словарей в учебном процессе. Тем более мы уверены, что творчески работающие педагоги смогут не только применить предложенные задания на практике, но и усовершенствовать их.

Литература

1. Алабугина Ю. В. Карманный орфографический словарь русского языка / Ю. В. Алабугина. – М. : Астрель, 2013. – 352 с.
2. Алабугина Ю. В. Новый орфографический словарь русского языка с приложением / Ю. В. Алабугина. – М. : АСТ, 2016. – 416 с.
3. Алабугина Ю. В. Современный универсальный словарь русского языка. 6 словарей в одном: более 33000 слов и выражений / Ю. В. Алабугина. – М. : АСТ, 2012. – 1024 с.
4. Алабугина Ю. В. Школьный орфографический словарь русского языка. 5–11 классы / Ю. В. Алабугина. – М. : АСТ, 2017. – 448 с.
5. Богданов М. Орфографический словарь современного русского языка: 70 тысяч слов + грамматическое приложение / М. Богданов. – М. : Дом Славянской Книги, 2012. – 816 с.
6. Букчина Б. З. Орфографический словарь русского языка / Б. З. Букчина, И. К. Сазонова, Л. К. Чельцова. – М. : АСТ-Пресс, 2008. – 1288 с.
7. Букчина Б. З. Слитно? Раздельно? Через дефис? Орфографический словарь русского языка / Б. З. Букчина. – М. : АСТ-Пресс, 2017. – 432 с.
8. Булыко А. Н. Орфографический словарь с правилами русского языка. 30000 слов / А. Н. Булыко. – М. : Мартин, 2014. – 384 с.
9. Введенская Л. А. Современный орфографический словарь русского языка / Л. А. Введенская, Н. П. Колесников. – М. : МарТ, 2006. – 624 с.
10. Вдовина И. Словарь на ладони. Орфографический словарь / И. Вдовина. – М. : Литера, 2010. – 256 с.
11. Гайбарян О. Е. Школьный орфографический словарь / О. Е. Гайбарян. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2016. – 317 с.
12. Грузберг А. А. Слова с удвоенными согласными. Словарик школьника / А. А. Грузберг, Л. А. Грузберг. – Екатеринбург : Литур, 2006. – 160 с.
13. Грузберг А. А. С прописной или строчной буквы? Словарик школьника / А. А. Грузберг, Л. А. Грузберг. – Екатеринбург : Литур, 2006. – 160 с.
14. Ефремова Т. Ф. Современный словарь русского языка. Три в одном. Орфографический. Словообразовательный. Морфемный / Т. Ф. Ефремова. – М. : АСТ, Астрель, Полиграфиздат, 2010. – 704 с.
15. Колесников Н. П. Слова с удвоенными согласными. Словарь-справочник / Н. П. Колесников. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 448 с.
16. Коротяева Е. В. Орфографический словарь : 1–4 классы / Е. В. Коротяева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2016. – 96 с.
17. Кузьмина И. В. Новый орфографический словарь русского языка / И. В. Кузьмина. – М. : Дом Славянской Книги, 2014. – 960 с.
18. Маторина Н. М. Развитие интереса студентов к лингвистическим знаниям (на материале морфемных словарей) / Н. Маторина, Б. Маторин // Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія «Філологічні науки» : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенко]. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – Вип. 2. – С. 187–197.

19. Медведева А. А. Орфографический словарь наиболее употребительных слов русского языка / А. А. Медведева. – М. : Центрполиграф, 2008. – 767 с.
20. Недогонов Д. В. 7 словарей русского языка в одной книге / Д. В. Недогонов. – М. : Аванта+, 2015. – 207 с.
21. Новинская Н. И. Орфографический словарь русского языка для школьников / Н. И. Новинская. – М. : Энтраст Трейдинг, 2015. – 704 с.
22. Розенталь Д. Э. Прописная или строчная? Словарь-справочник. – 3-е изд., испр. и доп. / Д. Э. Розенталь. – М. : Русский язык, 1987. – 352 с.
23. Розенталь Д. Э. Справочник по русскому языку. Орфография. Пунктуация. Орфографический словарь / Д. Э. Розенталь. – М. : АСТ, 2017. – 736 с.
24. Русский орфографический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. / [под общ. ред. В. В. Лопатина]. – М. : Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 2007. – 960 с.
25. Сазонова И. К. Орфографический словарь русского языка. 5–11 классы / И. К. Сазонова. – М. : АСТ-пресс, 2017. – 320 с.
26. Славгородская Н. А. Школьный орфографический словарь русского языка / Н. А. Славгородская. – М. : Виктория плюс, 2014. – 288 с.
27. Соловьев Н. В. Орфографический словарь русского языка : ок. 130000 слов / Н. В. Соловьев. – М. : АСТ, 2003. – 1008 с.
28. Соловьев Н. В. Три главных словаря русского языка в одной книге: Орфографический, орфоэпический, грамматический словарь с комментариями / Н. В. Соловьев. – М. : АСТ, 2012. – 928 с.
29. Степанова М. И. Орфографический словарь русского языка : свыше 70000 слов / М. И. Степанова. – М. : Виктория плюс, 2017. – 735 с.
30. Тихонов А. Н. Морфемно-орфографический словарь / А. Н. Тихонов. – М. : АСТ: Астрель, 2002. – 704 с.
31. Тихонов А. Н. Орфографический словарь русского языка. Слитно? Раздельно? Через дефис? Три трудные темы в одной книге / А. Н. Тихонов. – М. : АСТ, 2010. – 384 с.
32. Тихонова М. А. 5 школьных иллюстрированных словарей в одной книге / М. А. Тихонова. – М. : АСТ, 2015. – 224 с.
33. Ткаченко Н. Г. Орфографический словарь русского языка для школьников / Н. Г. Ткаченко. – М. : Айрис-пресс, 2016. – 608 с.
34. Ушаков Д. Н. Орфографический словарь для школьников в 2-х частях / Д. Н. Ушаков. – М. : Искатель, 2013. – 1 ч. : А – Л. – 96 с.
35. Ушаков Д. Н. Орфографический словарь для школьников в 2-х частях / Д. Н. Ушаков. – М. : Искатель, 2013. – 2 ч. : М – Я. – 96 с.
36. Ушакова О. Д. Пиши без ошибок. Орфографический словарик школьника / О. Д. Ушакова. – М. : Литера, 2016. – 96 с.
37. Чельцова Л. К. Объяснительный русский орфографический словарь-справочник / Чельцова Л. К., Иванова О. Е., Бешенкова Е. В. – М. : АСТ-Пресс, 2016. – 590 с.
38. Яценко Т. Краткий орфографический словарь для школьников / Т. Яценко. – М. : Питер, 2010. – 190 с.

Нікітіна Н.

– кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

УДК 378.147:812'43

**КУЛЬТУРОЗНАВЧА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ:
МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті розглядаються методичні аспекти фахової підготовки сучасного вчителя іноземних мов в умовах міжкультурної інтеграції, коли особливої уваги набуває соціалізація мовної освіти. Доведено, що технологія міжкультурного навчання є визначальною у культурознавчій соціалізації мовної освіти, формуванні міжкультурної компетенції полілінгвістичної особистості.

Ключові слова: культурознавча соціалізація, мовна освіта, міжкультурне навчання.

Никитина Н.

– кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

**КУЛЬТУРОВЕДЧЕСКАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВОГО
ОБРАЗОВАНИЯ: МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье рассматриваются методические аспекты профессиональной подготовки современного учителя иностранного языка в условиях межкультурной интеграции, когда особое внимание уделяется социализации языкового образования. Доказано, что технология межкультурного обучения является определяющей в культуроведческой социализации языкового образования, формировании межкультурной компетенции полилингвистической личности.

Ключевые слова: культуроведческая социализация, языковое образование, межкультурное обучение.

Nikitina N.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Head of Foreign Languages

**Department, Donbas State Teachers' Training University
CULTURAL-STUDYING SOCIALIZATION OF LANGUAGE
EDUCATION: METHODIC ASPECT**

The article presents the methodic aspects of the professional training of a modern teacher of foreign languages on the conditions of intercultural integration, when socialization of language education is of a particular attention. It is proved that the technique of intercultural education is crucial in cultural learning socialization of language education, in forming intercultural competence of a multilingual personality.

Key words: cultural learning socialization, language education, intercultural education.

Постановка проблеми. У фаховій підготовці сучасного вчителя іноземних мов в умовах міжкультурної інтеграції особливої

уваги набуває проблема культурознавчої соціалізації мовної освіти. Складність мовних процесів у тому чи іншому суспільстві не є відображенням внутрішньої організації єдиної однорідної системи, але її можна зрозуміти і в термінах відносин між декількома системами, що кількісно відрізняються одна від одної.

Дослідники вказують насамперед на зміну статусу навчальної дисципліни «іноземна мова» з точки зору її культурологічної функції, оскільки мова – не тільки «джерело комунікативної діяльності, але й засіб пізнання, формування, передачі думки, вираження почуттів, емоційних станів людини, засіб реалізації усіх потреб освіченого народу» [1, с. 21].

Формування міжкультурної компетенції полілінгвістичної особистості потребує відповідної організації навчального процесу. На нашу думку такою є технологія міжкультурного навчання, яка сприяє культурознавчій соціологізації мовної освіти і формуванню міжкультурної компетенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Аналіз педагогічної, психолінгвістичної, соціолінгвістичної, лінгвокультурологічної, лінгводидактичної літератури дозволяє узагальнити досвід формування полікультурної (Р. Агадулін, О. Бондаренко, Л. Галуза, А. Суценок та ін.), міжкультурної (Е. Верещакін, Л. Гришаєва, Д. Гудков, Ю. Караулов, Ю. Сорокін та ін.), соціокультурної (І. Бім, Г. Єлізарова, Ю. Прохоров, П. Сисоєв, Г. Томахін та ін.) компетенцій, що є складовими комунікативної компетенції (Ф. Бацевич, Д. Гудков, Д. Хаймс, А. Щукін та ін.) полілінгвістичної особистості.

Проте, на думку багатьох науковців (Н. Алієва, М. Баретт, О. Грива, І. Калисецька, І. Кряж, Н. Маркова та ін.) для соціалізації білінгвальної особистості неабияке значення має сформованість міжкультурної комунікативної особистості, яка розглядається вченими як необхідна умова успішної інтеграції у поліетнічний соціум, дозволяє ефективно брати участь у процесі міжетнічної комунікації та запобігти негативним впливам процесу глобалізації.

Метою статті є визначення аспектів технології культурознавчої соціалізації мовної освіти та виявлення характерних особливостей міжкультурного навчання іноземних мов в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Неможливо уявити функціонування іноземної мови за межами соціуму. Суспільство вносить власні корективи у спілкування як на рідній, так і на іноземних мовах. Саме тому комунікативна компетентність набуває особливого значення для теорії та практики викладання іноземних мов.

Більшого значення набуває прагматична функція мови. Мову розглядають як засіб комунікації. Пріоритетними стають досвід, знання, уміння й навички, а також мотиви тих, хто вивчає мову. Мову почали вивчати не для оволодіння її системою, а заради умінь використовувати у повсякденних ситуаціях спілкування. Саме ця особливість стала предметом наукових дискусій навколо проблеми взаємопов'язаного навчання мови та культури. Окрім того, не менш важливим стала дилема: на чому треба робити більший акцент у викладанні іноземної мови – на спільностях чи розбіжностях у «своїй» і «чужій» культурах. Безпосередній зв'язок навчання іноземної мови і культури сьогодні вже не викликає заперечень ні в лінгвістичній, ні в педагогічній сферах. Більш того, він перейшов у політичну сферу: у результаті міграції населення та виникнення мультикультурних суспільств процес навчання іноземних мов набуває іншого статусу.

Іноземна мова є одним із основних інструментів виховання особистості, що володіє загальнопланетарним мисленням. Вивчаючи іноземну мову та іншомовну культуру, студенти отримують можливість розширити свій соціокультурний простір, а також культурно самовизначитись, тобто прийти до усвідомлення себе як культурно-історичних суб'єктів у спектрі культур країни як рідної, так і вивченої мови.

Домінує так зване динамічне розуміння культури як способу життя і системи поведінки норм цінностей. Динамічне поняття культури припускає строкої стабільності культурної системи вона до певної міри може змінюватись і модифікуватись залежно від соціальної ситуації.

Міжкультурна комунікація – це процес взаємного зв'язку і взаємодії представників різних культур. Це специфічна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, у якій відбувається обмін інформацією, досвідом, умінням і навичкам різних типів культури.

Комунікативна компетентність – це вміння використовувати мовні засоби з урахуванням національної мовної специфіки відповідно до ситуації спілкування; володіння мовленнєвими вміннями та навичками в різних видах мовленнєвої діяльності.

В процесі соціалізації відбувається не тільки залучення особистості до норм традицій цінностей створених у результаті розвитку етносу в одному соціокультурному середовищі але й вироблення умінь навичок формування соціальних установок індивідів що відповідають соціальним ролям.

Діалог культур припускає взаєморозуміння і спілкування не тільки між різними народами, а й потребує духовного зближення величезних культурних регіонів, які сформували свій комплекс

відмінних рис. У зв'язку з цим особливого сенсу набуває проблема розуміння загальнолюдських цінностей, а також відмінностей між народами та їх культурою. Нагальною стає потреба формування людини, яка не тільки володіє іноземними мовами, а й готова до цілісного сприйняття світу, до його розуміння на основі культурного плюралізму та поваги до людської особистості.

Когнітивний розвиток особистості припускає розвиток мовної свідомості, яка складається не тільки з образів свідомості, що утворюються мовними знаками рідної мови, але й їх «привласнених» іншокультурних образів, які постійно включаються у сприйняття і виробництво мовних повідомлень у процесі міжкультурного спілкування. Необхідно відмітити, що у міжкультурній комунікації відбуваються процеси, пов'язані з перетином різних ментальних просторів у їхньому колективному або індивідуальному вимірі і, що головним критерієм ідентичності є ментальність як особливий засіб світобачення та світосприйняття. Таким чином, залучення до іншої мовної картини світу припускає розширення когнітивного простору через перевід ментальності у поняття і терміни іншої культури, порівняння культурних універсалій і стандартів, розвиток когнітивної здібності розуміти та засвоювати концепти іншої культури.

Принципово важливим є то, що культура розглядається не тільки як певні об'єктивно існуючі продукти інтелектуальної діяльності (твори мистецтва, книги, історичні пам'ятники тощо), а й як реальна діяльність людей у системі стосунків, які їх об'єднують. Тобто пріоритетне завдання у навчанні іноземної мови з культурологічним спрямуванням – це прилучення студентів до «мікросередовища» культури, до фонових знань їхніх зарубіжних ровесників, до особливості їхньої життєдіяльності, до національних традицій в їх зіставленні зі своїм національним і мовленнєвим досвідом. Цього можна досягти завдяки послідовному лінгвокраїнознавчому спрямуванню процесу навчання іноземної мови і завдяки засвоєнню лексичних і фразеологічних одиниць з урахуванням національно-культурної особливості їх значень і функцій у спілкуванні, а також завдяки ознайомленню із спеціально дібраним країнознавчим матеріалом щодо своєї країни та країни, мова якої вивчається.

Основним принципом навчання іноземним мовам є особистісно-орієнтована спрямованість навчання, тобто спрямованість на мовну особистість студента. Мовна особистість є багатошаровий і багатокомпонентний набір мовних здібностей, умінь, готовність до здійснення мовних вчинків різного ступеня складнощів.

Реалізація даного положення можлива лише в тому випадку,

якщо система навчання предмету буде максимально орієнтована на особистість студента, його реальні мотиви й потреби, соціокультурні та індивідуальні програми розвитку. Тому побудова навчального процесу має здійснюватись з точки зору логіки розвитку особистості майбутнього вчителя іноземних мов, його суб'єктивного внутрішнього стану, його індивідуальної програми засвоєння мови. Щоб реалізувати це положення, необхідно впровадити в практику дидактико-методичні технології, метою яких є постійне збагачення досвідом творчості, формування механізму самоорганізації особистості кожного студента. Оскільки і лінгвістика, і психолінгвістика розглядають мову як один з аспектів людської діяльності – соціальний (мовна діяльність є розумова і творча діяльність). то навчання іноземної мови, націлене на формування у студентів мовної особистості, являє собою свідомий, тобто когнітивний і творчий процес, а не «запрограмована поведінка».

Особистоорієнтоване навчання іноземної мови припускає, з одного боку, використання навчального спілкування, співпраці та активної творчої діяльності студента на занятті, а з іншого боку викладачу необхідно знайти спосіб «включити» студента в реальну мовну комунікацію, в інформаційний обмін, не виходячи з аудиторії змодельювати реальний процес входження в культуру.

Використання сучасних інформаційних технологій дає можливість вивчати практику життя засобами іноземної мови в реальному інформаційному просторі. Об'єктивно існуюче інформаційне середовище включає в себе наступні області: книги (художні, навчальні, довідники, науково-популярна література), періодична преса, радіо- і телемовлення, мультимедійні апарати і програмні засоби, глобальні та локальні мережі освітнього призначення.

Іншомовна підготовка в процесі міжкультурної інтеграції потребує відповідної організації навчального процесу. Таким, на думку зарубіжних дослідників (M. Byram, W. Nieve, G. Grosch, W. Apelt, K. Harpot, H. Fennes та ін.), є процес міжкультурного навчання.

Дослідження означеної проблеми дозволяє дійти думки, що найбільш адекватним є визначення поняття «міжкультурне навчання» надане Європейською Федерацією Інтеркультурного навчання як «нової навчальної ситуації, під час якої учневі допомагають побачити відмінності та усвідомити їх не просто як перешкоди та відхилення від установлених норм; ситуації, в якій кожна культура пояснюється в контексті іншої у процесі самопізнання та розуміння під час їх взаємодії. Такий процес повинен втягувати учнів і розумово, і емоційно [2, с. 64].

У межах міжкультурного підходу діє положення про те, що різні структурно споріднені або схожі культури взаємодіють. Ця риса і є характерною ознакою такого підходу. При цьому першочергової уваги заслуговує культура народу, мова якого вивчається. Міжкультурне навчання розглядається як процес виникнення, розвитку, розуміння й прийняття відмінностей. Відповідно міжкультурне навчання можна визначити як розвиток здатності учня розпізнавати іншокультурні ознаки і аналізувати їх у порівнянні з рідною культурою для формування здатності до міжкультурної комунікації

Можна також погодитись з точкою зору А. Thomas, який досліджував галузь міжкультурного обміну, про те, що міжкультурне навчання означає не тільки розуміння орієнтаційної системи чужої культури, а й відображення орієнтаційної системи власної культури. А відтак міжкультурне навчання розглядається як процес виникнення, розвитку, розуміння й прийняття відмінностей. Тільки тоді, коли відбудеться взаємодія з іншою культурою, в результаті чого реалізуються культурні відмінності, можна усвідомити власну культуру. Такий досвід дає можливість зрозуміти, що було підсвідомим, а що свідомим. Уявлення і розуміння культури тоді стає можливим, коли людина піддається дії іншої культури. Наступним кроком у цьому процесі є не ігнорування цієї культури, яка усвідомлюється як загрозна, оскільки вона досліджує нові можливості, які не були відкриті у власній культурі [3, с. 34].

Отже, можна стверджувати, що міжкультурне навчання – це не просто взаємодія з іншою культурою, а культурний розвиток того, хто навчається, формування його міжкультурної компетенції. Процес міжкультурного навчання ґрунтується на продуктивності взаємодії з іншою культурою та усвідомленні власної, дослідженні нових шляхів співіснування і співпраці з іншими культурами. У зв'язку з тим, що міжкультурне навчання не може бути постійно й обов'язково гармонійним процесом, учителям іноземних мов навчальних закладів України необхідно звернути увагу на те, що взаємодія двох культур з різними системами цінностей часто спричиняє конфлікт. Природа цього конфлікту – в нерозв'язанні багатьох складнощів, Серед них перед усім треба виокремити різне ставлення до багатьох, притаманних тій чи іншій культурі, цінностей. Міжкультурне навчання – процес двобічний, який потребує пізнання чужого, а, відповідно, й свого власного. Це допомагає відчути та усвідомити чужу культурну ідентичність, а, отже, краще зрозуміти і свою. Відповідно міжкультурне навчання можна визначити як розвиток здатності учня розпізнавати іншокультурні ознаки і аналізувати їх у порівнянні з рідною культурою для формування здатності до

міжкультурної комунікації

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, технологія міжкультурного навчання є фундаментом культурологічної соціалізації мовної освіти, формування міжкультурної компетенції полілінгвістичної особистості. Подальшого пошуку потребує врахування вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного рівнів його формування. Методичними та навчальними одиницями організації міжкультурного спілкування, які надають можливість комплексно реалізувати означені підходи та моделювання, виступають проблемно-тематичні комплекси, що будуються на основі проблем та проблемних питань, що виникають у діалозі культур країн рідної мова та мови, яка вивчається, у конкретній ситуації спілкування та які інтегруються у певні культурні, мовні та соціальні аспекти міжкультурної комунікації.

Література

1. Василюк А. В. Професійно-педагогічна підготовка вчителів у Польщі (1988–1997 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук / А. В. Василюк. – К., 1998. – 21 с.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання : пер. з англ. – К. : Вид-во Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Thomas A. Interkulturelles Lernen im Schuleraustausch / Thomas A. – Saarbrücken| Fort Lauderdale : Verlag Breitenbach, 1988. – 189 s.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Біличенко О.

– доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 82:316.77

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті визначено проблематичні межі літературної культури як цілого. Розглянуто метафорику «початку» та «кінця» літературної епохи, що діє як особливий механізм внутрішньої, символічної інтеграції літератури, культури та суспільства. Досліджено специфіку художньої літератури початку ХХІ ст. в контексті розвитку системи соціальних комунікацій. Виділено характерні ознаки культурної кризи. Подано їх детальну характеристику.

Ключові слова: художня література, культура, соціальні комунікації.

Беліченко О.

– доктор наук по социальным коммуникациям, профессор, заведующая кафедрой украинского языка и литературы

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛІТЕРАТУРЫ ХХІ СТОЛЕТІЯ

В статье выделены проблематичные границы литературной культуры как целого. Рассмотрена метафорика «начала» и «конца» литературной эпохи, которая функционирует как особенный механизм внутренней, символической интеграции литературы, культуры и общества. Исследована специфика художественной литературы начала ХХІ ст. в контексте развития системы социальных коммуникаций. Выделены характерные признаки культурного кризиса. Дана его детальная характеристика.

Ключевые слова: художественная литература, культура, социальные коммуникации.

Belichenko O.

– Doctor of Social Communications, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language and Literature, Donbas State Teachers' Training University

SOCIO-CULTURAL FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF THE FICTION OF THE XXI CENTURY

The problematic boundaries of literary culture as a whole are highlighted in the article. The metaphor of the "beginning" and "end" of the literary epoch is considered, which functions as a special mechanism of internal, symbolic integration of literature, culture and society. The specificity of fiction at the beginning of the 21st century has been studied in the context of the development of the system of social

---

communications. Characteristic signs of the cultural crisis are singled out. Its detailed description is given.

Key words: *fiction, culture, social communications.*

Постановка проблеми. Як відомо, література, відображаючи характер засвоєння духовних цінностей, відтворює всі зміни в культурі нашого суспільства. А сучасна культура переживає внутрішньо-світоглядні зміни. В ній відбувається боротьба символів, структур, стилів, світобачень та ціннісних орієнтацій.

Художня література в усій повноті її соціальної та культурної значущості має свої функціональні та хронологічні межі, в яких утворюються специфічні стосунки інтелектуалів з центрами влади і підтримки, структурами літературного ринку та автономними інститутами культурної репродукції суспільства з друком, університетами, школами. В цих умовах в основних своїх параметрах формується соціальний інститут літератури, виникає мережа соціальних і культурних посередників. Саме в цьому контексті і утворюється ядро книжкової культури і літературної традиції, ідеологія літератури як основного засобу соціальної комунікації, класики як відтворення «духу» суспільства, народу, нації. В цих межах існує національна література та постаті, якими вона представлена й які невіддільні від літературної свідомості.

Актуальність дослідження художньої літератури з врахуванням соціокультурних факторів її розвитку зумовлена тим, що сьогодні спостерігається припинення впливу літератури на процес удосконалення соціально-комунікаційної взаємодії в українському суспільстві. Потребу ґрунтовного вивчення художньої літератури в сучасному соціумі посилює те, що комунікаційний простір конкретної людини заповнюють зразки масової культури низького ґатунку, змінюючи характер її світосприйняття та обмежуючи рівень комунікаційних зв'язків лише безпосереднім оточенням, виводячи людину за межі глобальних соціокультурних процесів.

Аналіз останніх досліджень. Досліджуючи специфіку художньої літератури початку ХХІ ст., згадаємо роботу Б. Парамонова «Формалізм: метод або світогляд» [6], який фокусує увагу на розриві сучасної літератури із старими парадигмами, «стильовими епохами» в розвитку літератури, наполягаючи на еkleктичності, маргінальності й позбавленості стилю сучасної літератури та культури загалом. Спроби виявити певну структурність, нові доміанти розвитку Б. Парамонов трактує як провінціалізм. Зазначимо, дослідник фактично підтверджує постмодерністську стратегію Ж. Дерріди і Ж.-Ф. Ліотара [2; 5]. У

дослідженні науковець навів ознаки нової літератури, зокрема, принципову несхожість нової літератури із соцреалізмом, увагу до особистості й домінування маргінальних явищ, які виступають сучасними модифікаціями спільних для перехідних епох і кризових періодів типологічних рис. Зміна концепції людини є основним критерієм зсуву культурних епох і окремих літературних циклів.

Метою пропонованої статті є спроба висвітлити соціокультурні залежності розвитку сучасної художньої літератури.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) дослідити специфіку художньої літератури початку ХХІ ст. в контексті розвитку системи соціальних комунікацій; 2) виділити характерні ознаки культурної кризи та подати їх детальну характеристику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи особливості розвитку художньої літератури ХХІ століття ми виходимо з особливої та конкретної соціокультурної ситуації. Дослідники умовно виділяють три типи розуміння європейського суспільства, що включає і фази руху або розвитку соціуму.

Перший тип – це коли соціум дорівнюється «вищому» суспільству, аристократії й освіченим представникам третього стану, які орієнтуються на їх літературні уподобання.

Другий тип – власне громадянське, або буржуазне суспільство, для якого характерні:

– трансформація статусно-ієрархічних відносин в мобільні структури соціальних позицій, відкритих для досягнення мети;

– сформованість ідеології розвитку різного типу, зокрема, прогресу просвітництва, індивідуального вдосконалення, соціальних та культурних утопій;

– поява прошарку вільних інтелектуалів, які професіоналізуються на узагальненому визначенні смислу реальності, критиці існуючого ладу, висуненні та раціоналізації реформаторських ідей в просторі соціуму, що формується разом з ними.

Третій тип втілює уявлення про суспільство як сучасне, розвинуте, цивілізоване та масове.

Текстова природа гуманітарних наук обумовлює деякі особливі ознаки, характерні для всіх гуманітарних наук і які є одночасно тими відмінними ознаками, що невластиві природничим та суспільним наукам. До таких ознак належить і принципова неможливість розгляду текстів художньої літератури поза соціокультурними умовами, без врахування яких вони втрачають свою значущість.

Будь-який художній текст, створений в той, або інший момент часу, в певному просторі, письменником, який представляє ту або іншу країну може розглядатися як невід'ємна частина спільного

ментального процесу, характерного для інформаційного середовища, яке існує в певний момент часу. Ця кількість таких текстів може говорити про масштабні тенденції розвитку та існування даного суспільства.

Останні десятиліття ХХ століття були відзначені подіями, які суттєво трансформували сучасну соціокультурну реальність. Це активне входження в життя суспільства новітніх інформаційних технологій, формування і розповсюдження надзвичайного типу світовідчуття, що концептуалізовано в загальному понятті «постмодернізм».

Сучасні дослідники пояснюють причини такої ситуації наявністю тієї риси культури, яка одержала назву «інформаційна». Саме надлишок інформації, з якою людина фізично не встигає впоратися, формує автоматичний механізм її сортування: частина цієї інформації маркується як значуща, решта лишається поза увагою індивіда через брак часу на її опрацювання й осмислення. Серед цієї решти опиняється інформація про все, що стосується Іншого з його індивідуально-неповторним внутрішнім світом, осягнення якого неможливе в короткий термін, способом придатним для пізнання інших сфер реальності.

В середині ХХ століття К. Юнг дав оптимістичний прогноз, наголосивши на тому, що розвиток людини буде спрямований у бік її внутрішнього світу. Але сучасні соціокультурні реалії свідчать про протилежне, про переважний розвиток саме зовнішнього світу.

Але якщо в 60-і роки ідеї про інформаційне суспільство відзначав характер футурологічних прогнозів, то в ході вдосконалення електронної техніки і цифрових технологій, більшість з передбачуваних подій набули свого реального втілення. В своїй сукупності ці досягнення корінним чином змінили життя суспільства, не тільки висунувши на передній план інформаційну діяльність, але й ускладнивши і трансформували світ так, що усвідомити його в межах традиційних підходів стало доволі важко. Ці зміни необхідно розглянути крізь призму світоглядних трансформацій. Зараз відбувається формування основних світоглядних принципів, що корелюються з типом світовідчуття, яке розповсюджується в інформаційному просторі.

Закономірним наслідком загальносвітових культурних процесів, що відбувалися в 1950-1960-ті роки, стало поступове знищення літературоцентристських тенденцій, в наслідок чого було протиставлено авангард і класику, генія і ринок, елітарне і масове, коли література остаточно втратила принципову гостроту і культуротворчий смисл.

Як вже зазначалось, наш час – перехідний період від

документальної «паперової» комунікації до електронної «безпаперової» комунікації. «Інформатизований» соціум, тобто інформатизоване, постіндустріальне суспільство повинно кардинально відрізнятися від «літературоцентричного» індустріального суспільства.

За переконанням М. Берга, в цей історичний період, з одного боку, відбувається панування масової культури, воно стає все більш відчутним, а з іншого боку, відбуваються процеси активної дивергенції протилежних шарів культури, стратегії і механізми масової культури активно засвоюються культурою елітарною, а масова позичає форми і образи високої культури, саме «ринок» виступає єдиним джерелом легітимних функцій, найбільш повноцінним стає саме поле масової культури, що викликало стратегії адаптації заради цільних практик для широких аудиторій [1, с. 312].

Статистика свідчить про приземленість сучасної людини, стандартизацію її мислення і поведінки, примітивізацію розвитку духовних потреб та естетичних почуттів, орієнтацію багатьох людей на примітивну молодіжну субкультуру. З'явився масовий тип людини, яка переступає через моральні норми, не знає відповідальності перед сьогоденням і майбутнім, перед людьми і совістю. Це багато в чому пояснюється тим, що наприкінці ХХ століття відбувся нечуваний культурний розрив, розпався зв'язок між традиціями, людьми, епохами, культурами.

Кризову гостроту соціокультурної ситуації в Україні посилюють як внутрішні, так і зовнішні чинники; серед останніх – процеси глобалізації, гібридної війни, які загрожують національній культурі.

Парадоксальною особливістю сучасного соціокультурного середовища є те, що з одного боку, визнається культура як обов'язкова умова розвитку світу, з іншого – ігноруються її потенційні можливості, звужуючи культурний простір. Внаслідок чого зникають високі світоглядні прагнення особистості, посилюється процес духовного зубожіння та занепаду внутрішнього світу людини.

Характерною ознакою кризового стану культури в нашій країні є стрімке падіння інтересу до читання, до літератури як до джерела пізнавальної та естетичної інформації.

Зараз через нівеляцію літератури як духовного продукту відбувається нівеляція основоположних традицій національної духовності. Відчуження читача від літератури, зокрема молоді, спричиняє порушення гармонійного зв'язку душі та слова.

Література як найзмстовніше з усіх видів мистецтв та як мистецтво, що віддзеркалює духовне життя суспільства, глибоко та різноманітно впливає на вітчизняну культуру. Цей процес ніколи не

був однобічним – література вбирала в себе ідеї та світовідчуття, що народжувалися культурною епохою.

У структурі ціннісних орієнтирів значно знизився статус духовності; місце духовних потреб займають особистісні цінності, спостерігається криза ідеалів. Через нівеляцію літератури як духовного чинника відбувається і нівеляція основоположних традицій національної духовності.

Характерними ознаками культурної кризи, за переконанням В. Доманського, є:

1. Орієнтація суспільства на матеріальні цінності. Результатом стала нівеляція духовних інтересів. Вони позбавлені глибинного виміру і зосереджені в одній або в декількох площинах.

2. Масовим явищем стала поява маргінальної людини, що не належить ні до якої певної культури й не визнає загальнолюдські цінності. У зв'язку з цим можна говорити про анемічність її свідомості, відсутність певних ціннісних орієнтирів. Рушійною силою суспільних процесів стає широкомасштабне маніпулювання людьми.

3. Нечувана адаптивність людини до соціальних змін. Це забезпечує їй існування, але обертається тим, що до інформації про глобальні зміни в суспільстві, негативні явища, людина ставиться спокійно й байдуже.

4. Орієнтація естетичних уподобань на цінності, що нав'язують ЗМІ. Вони виконують рекреативну функцію, оскільки визначають проведення вільного часу. Ця роль реалізується по відношенню до людини настільки, наскільки відпочинок з твором художньої літератури відволікає від повсякденності.

5. Відсутність моральних мотивів в поведінці як наслідок несформованості моральної сфери особистості. З'явилася масова людина, що не визнає моральні норми, не несе відповідальності перед сьогоденням і майбутнім, перед людьми і совістю.

6. Віртуальність свідомості, життя в нереальному світі, що створюється засобами масової комунікації та пересічною міфологізованою свідомістю [3].

Важливим для нашого дослідження є питання «культурної епохи». Це поняття не достатньо розроблене в сучасній науці. Щоб його зрозуміти, необхідно зупинитися на понятті діахронних історико-літературних систем. Н. Лейдерман вводить його для того, щоб термінологічно відокремити від історико-літературних макроциклів, що, як правило, хронологічно розташовані в межах одного століття і традиційно позначені терміном «епоха» [4]. Протягом декількох століть в історії культури протікають мегацикли. Серед них ми виділяємо Античність, Середньовіччя, Ренесанс, Новий час.

Дослідження науковців, зокрема, А. Соколова, свідчать про те,

що наш час – це перехідний період від паперового літературоцентризму, властивого індустріальному суспільству до електронної комунікації, притаманній постіндустріальному електронному суспільству [7]. Літературоцентризм був характерним явищем культури ХХ століття і полягав у тому, що література була центром духовного життя суспільства. В радянські часи поняття літературоцентризму набуває політично збочених форм, утворюється псевдолітературоцентризм, який спирався на потужний інститут книговидавництва та книгорозповсюдження, а наприкінці 80-х років відіграв вирішальну роль у суспільних змінах. На противагу Н. Лейдерману, який констатує завершення епохи літературоцентризму, ми поділяємо думки А. Соколова щодо того, що літературоцентризм буде збережено в майбутньому, але на новому рівні, оскільки літературоцентризм – це характерне явище нашої культури і художнє слово не прикуте до паперових носіїв. В подальшому воно може засвоїти мультимедійні ресурси, що викличе до життя оригінальну поетику безпаперової словесності з власними жанрами, художніми прийомами та стилістикою.

Свого часу П. Сорокін стверджував, що протягом того часу, що ми називаємо мегациклом, формується особливий тип культури, всі складові частини якого просякнуті одним основним принципом і виражають одну головну цінність. За переконанням філософа, протягом останнього тисячоліття в Європі чергуючись домінували наступні типи, або форми, системи культури:

1) у Середні віки – «ідеаціональна», яка була заснована на принципі над-чуттєвості і понад-розумності Господа, як єдиної реальної цінності;

2) у XIII–XIV ст. – «ідеалістична», основним принципом якої був частково над-сенсорний та релігійний, а частково світський;

3) сучасний тип культури, зародження якого П. Сорокін відносить приблизно до XVI ст. – чуттєва, основний принцип якої – світський та утилітарний [8].

Дослідник зазначає, що саме зміна типів культури виступає найрадикальнішим зсувом в історії та є головним фактором соціальної динаміки: зміна економічної формації або політичних систем – це другорядні продукти головного питання, а видатні політичні діячі – це тільки маріонетки.

Виходячи із цього науковці переконують, що кожна «велика культура» характеризується особливим типом ментальності, який відповідає ціннісному принципу, – кожен тип ментальності є комплекс або навіть система уявлень про фундаментальні феномени буття.

Н. Лейдерман наголошує, що створення літературного твору

неможливе без певного механізму, який регулює соціокультурні стосунки між мистецтвом і дійсністю (між семіотичним континіумом культури та несемантизованою реальністю).

Висновки. Сучасна культура – це культура парадоксів і невідповідностей, прикладом яких можуть виступати такі явища, як модернізм та авангардизм. Витончене естетство модернізму протиставляється беззмістовності авангардизму. Змінилися навіть уявлення про час і простір, але не була сформована єдина концепція людини.

Незважаючи на такі протиріччя, ми живемо в певному соціокультурному середовищі й інформаційному просторі. І культура, заснована на європейській традиції, потребує певного роду рефлексії: осмислення, пояснень. А літературний текст, свого роду мікрокосм, висвітлює мінливий, безкрай, захоплюючий макрокосм культури, яка його оточує.

Огляд основних художніх тенденцій в літературній свідомості сучасності дає можливість стверджувати, що різні варіанти взаємодії класичних («космографічних») і модерністських («хаографічних») систем складають «магістральний сюжет» розвитку художньої літератури в комунікаційному просторі сучасності. Ця взаємодія відіграла роль надзвичайного художнього механізму, за допомогою якого здійснюється безперервний творчий полілог. Його сутність складають обговорення про фундаментальні категорії і вічні цінності людського буття, смисл життя, долю людського роду, відчай безвиході і пошуки основ буття людини в світі.

Таким чином, художня література приречена стати периферією актуальної масової культури або ядром культури елітарної. Виникає такий світоглядний настрій епохи, коли людина втомилася читати товсті тексти, якими є твори художньої літератури або філософські твори, об'єктивно не має для цього часу, який заповнений фрагментами новостворених культурних феноменів, і одночасно стала більш вільною у власному мислевиявленні, що дає їй можливість швидше будувати особистісні схеми пояснення тих або інших феноменів, ніж накладати схеми, що їй пропонують, які, крім цього, ще необхідно завоювати.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань, зокрема, процесу занепаду словесності під тиском візуалізації та аудіалізації сучасної культури.

Література

1. Берг М. Ю. Литературократия. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе / Михаил Юрьевич Берг. – М. : Новое литературное обозрение, 2000. – 352 с.

2. Деррида Ж. Письмо и различие / Ж. Деррида. – СПб. : Академ. проект, 2000. – 428 с.

3. Доманский В. А. Литература и культура: Культурологический подход к изучению словесности в школе / В. А. Доманский. – М. : Флинта, 2002. – 368 с.

4. Лейдерман Н. Постреализм: теоретический очерк / Н. Лейдерман / Урал. отд-ние Рос. акад. образования. – Екатеринбург : Ин-т филол. исслед. и образоват. стратегий «Словесник», 2005. – 249 с.

5. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Ин-т эксперим. социологии, 1998. – 160 с.

6. Парамонов Б. Формализм: метод или мировоззрение / Б. Парамонов // Новое литературное обозрение. – 1995. – № 14. – С. 35–38.

7. Соколов А. В. Социальные коммуникации / А. В. Соколов. – М. : Профиздат, 2001. – 201 с.

8. Сорокин П. Социокультурная динамика / П. Сорокин // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 429–432.

Бураго Д.

– кандидат филологических наук, докторант Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова

УДК 821.161.1.09''18/19''

РУССКОЕ «КОЛЛЕКТИВНОЕ БЕССОЗНАТЕЛЬНОЕ» НА РУБЕЖЕ XIX – XX ВЕКОВ И ПРОБЛЕМА ПИСАТЕЛЬСКОГО ВЫБОРА

В статье рассматривается русская революция XX века, участие в ней как восставших народных масс, так и Художника, о чем написано множество научных трудов. Целью исследования является выявление в этом катаклизме тех потаенных глубинных корней общественной психологии, которые обычно игнорируются. Статья имеет теоретическое значение для глубинного уяснения проблемы «Поэт и общество» и коррекции соответствующих учебных курсов. Здесь превалирует социологический подход, что является собой имплицитную инерцию советского мышления. Гораздо результативнее применить здесь принципы ритуально-мифологического литературоведения, успешно синтезировавшего находки мифологической школы и учение К. Г. Юнга об архетипах, в частности – ритуала Строительной Жертвы и ритуала Инициации, символизирующего архетип Смерти и Нового Рождения. В результате исследования автор статьи приходит к выявлению того обстоятельства, что прежние хозяева жизни и наставники морали подсознательно мыслились массой в роли коллективного Поверженного Великана, на теле которого воздвигалось Мировое Дерево. Особенную неприязнь вызывали именно носители традиционной духовности, взывавшие к погибшей совести, апеллировавшие к любви и милосердию, заложенным в глубинах человеческой души. В Советской России неукоснительно действует платоновский алгоритм извержения Поэта из общества, реализуясь в коллективном избиении элиты – в качестве ритуальной Строительной Жертвы, якобы необходимой при построении основ нового, небывалого мира. Исследование будет способствовать формированию нового взгляда на судьбу русской литературы XX века.

Ключевые слова: *поэт и народ, восстание масс, коллективное бессознательное, Строительная Жертва, Инициация.*

Бураго Д.

– кандидат філологічних наук, докторант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

**РОСІЙСЬКЕ «КОЛЕКТИВНЕ НЕСВІДОМЕ» НА МЕЖІ
XIX – XX СТОЛІТЬ І ПРОБЛЕМА ПИСЬМЕННИЦЬКОГО ВИБОРУ**

Стаття присвячена темі впливу російської революції XX ст., участі в ній як повсталих народних мас, так і Митця, про що написано багато наукових робіт. Метою дослідження є виявлення в цьому катаклізмі того таємничого глибинного коріння суспільної психології, яке звичайно ігнорується. Стаття має теоретичне значення для глибинного з'ясування проблеми «Поет та суспільство» і корекції відповідних учбових курсів. Тут превалює соціологічний підхід, що являє собою імпліцитну інерцію радянського мислення. Було б більш результативно застосувати тут принципи ритуально-міфологічного літературознавства, успішно синтезувавшого знахідки міфологічної школи і вчення К. Г. Юнга про архетипи, а саме – ритуалу Будівельної Жертви і ритуалу Ініціації, яка символізує архетип Смерті і Нового Народження. У результаті дослідження автор статті приходиться до виявлення тієї обставини, що попередні господарі життя та напутники моралі підсвідомо мислились масою в ролі колективного Поваленого Велетня, на тілі якого возводилось Мирове Дерево. Особливу неприхильність визивали саме носії традиційної духовності, які зверталися до загиблого сумління, апелювали до любові та милосердя, закладеного в глибинах людської душі. У Радянській Росії неухильно діє платонівський алгоритм відторгнення Поета від суспільства, реалізуючись у колективному побитті еліти – в якості ритуальної Будівельної Жертви, нібито необхідної при будівництві основ нового, небувалого світу. Дослідження буде сприяти формуванню нового погляду на долю російської літератури XX ст.

Ключові слова: поет і народ, повстання мас, колективне несвідоме, Будівельна Жертва, Ініціація.

Burago D.

– Candidate of Science (Linguistics), Doctor's Degree Programme student, National Pedagogical Drahomanov University

**RUSSIAN «COLLECTIVE UNCONSCIOUS» OF THE 19th–
20th CENTURIES AND THE PROBLEM OF THE WRITER'S CHOICE**

The article is dedicated to the analysis of the Russian collective unconscious in the period of the revolution of 1917. The participation of masses and artists, the existence and dynamics of a certain behaviour in which archetypes of Home and revolutionary Sacrifice turned into violence and brutality are under consideration. The purpose of the research is to identify the hidden deep roots of the collective psychology which are usually ignored. The article is of theoretic importance in terms of profound consideration of the problem of relationship between the Poet and the Society. The author points out the fact that sociologic approach prevails in teaching courses, which reflects the inertia of the soviet thinking. It would be more reasonable to use the principles of ritual-mythological critical science which successfully synthesizes the achievements of the school of Carl Gustav Jung, his mythological teaching of archetypal phenomena concerning the ritual of Sacrifice and the ritual of Initiation, which symbolizes the archetype of Death and Resurrection. The author comes to conclusion that the former masters of universe and mentors of morality

were unconsciously viewed by the mass as the collective Defeated Giant on whose body the World Tree was being erected. The bearers of traditional spirituality who appealed for the lost conscience, love and compassion, placed deeply inside people's souls, aroused peculiar dislike. In the Soviet Russia the Plato algorithm of poet's social rejection was invariably acting, being realized in the collective beating of the elite, perceived as a ritual Sacrifice. It was supposedly necessary in the process of laying the foundations of the new unprecedented world. The research will contribute to the forming a new view of the Russian literature of the XXth century.

Key words: *poet and people, rebellion, collective unconsciousness, Sacrifice, Initiation.*

Постановка проблемы. О русской революции XX века и о степени участия в ней как народных масс, так и Художника, написано немало. Но здесь, в силу инерции советского мышления, превалирует социологический подход. Последний, конечно, вовсе не исчерпан, достаточно указать на социокультурную критику Ф. Р. Ливиса, стремящегося заменить романтическое противопоставление поэта обществу трактовкой поэта как духовного лидера. Но в истории культуры бывают ситуации, когда для красивой модели поэта-лидера в реальности просто не оказывается места.

Целью же данной статьи является изучение глубинных корней общественной психологии в революционном катаклизме. Методологической опорой здесь выступают классические труды Э. М. Бодкин, Ф. Уотса, Н. Фрая, Р. Чейза и др. В частности, успешность такого подхода явственно обнаружилась в ритуальном объяснении мифологического эпоса (Ж. Дюмезиль и др.) и вообще возведении к ритуалу эпических сюжетов как таковых (Ш. Бодуэн). Методология была углублена в трудах Г. Мэррея и Г. Леви, уточнивших, что первобытный эпос был частью синкретического действия и включал ритуальные моменты типа смерти и воскрешения героя. Подход был распространен на куртуазный роман (Дж. Уэстон) и волшебную сказку (П. Сентив). Т. е., исследование опирается на принципы ритуально-мифологического литературоведения, успешно синтезировавшего находки мифологической школы и учение К. Г. Юнга об архетипах, в частности – ритуала Инициации, символизирующего архетип Смерти и Нового Рождения.

В принципе, думается, ритуально-мифологический подход применим к любой нарративной прозе, в том числе, скажем, и к документально-мемуарному материалу: ведь здесь повествование весьма часто сохраняет ритмы дыхания бурь эпохи, в которую творит пишущий. Более того, опираясь на такой алгоритм, можно построить достаточно полную и убедительную модель личной и

общественной психологии этой неповторимой эпохи.

Изложение основного материала. На рубеже XIX–XX столетий «загадочная русская душа» была устремлена не столько к Эросу, сколько к Танатосу. Вдруг обнаружилось, что в недрах русского коллективного бессознательного (как, впрочем, и в подсознательной сфере всякого другого европейского народа того времени, утомленного пертурбациями социально-политической жизни), возбудилось потаенное первобытное стремление к хаосу и разрушению. Все это ощущалось как подвиг во имя построения нового, лучшего мира и полно выражало дух эпохи Модерна. Активизируются не только разум и воля человека, но и агрессивные «призраки пещеры». Судьба русского литератора Серебряного века, эстета и индивидуалиста, после 1917 года являет собою трагическую Инициацию, далеко не всегда увенчивающуюся Вторым Рождением. При этом приобретает кардинальное, определяющее значение вопрос об отношении литератора к традиции. И традицию тут следует понимать в масштабе, как выразился М. Бахтин, «Большого времени культуры» [2, с. 115]. При этом нельзя не согласиться с С. Б. Бураго, подчеркивающим: «Отличительная черта русской культуры – в ее жизнотворчестве, в ее неразрывности с самыми последними вопросами бытия и самыми страшными проблемами жизнеустройства, и потому она в лучших образцах – великое творение духа и человеческой культуры. Здесь писатель – не профессия, а до конца состоявшаяся в творчестве жизнь со всей ее онтологической и социальной трагедией» [6, с. 36].

Обычно говорят о традициях хотя и достаточно почтенных, но все же не слишком глубоких – скажем, романтической традиции, традиции натуральной школы, пушкинской, гоголевской, некрасовской и мн. др. Но все же тут нужен иной масштаб. Вспомним, что на протяжении XIX–XX веков, при всей энергичности напора секуляризирующей тенденции, русское художественное слово, в общем-то, находилось в орбите христианского представления о духовности, а Великим Интертекстом культуры оставалась Библия [см.: 4]. И здание секуляризированной литературы все же воздвигалось на ушедшем в землю фундаменте древнерусской словесности, которая формировалась в русле христианского сознания.

Ф. Фукуяма, как известно, относит начало Великого Разрыва к середине XX столетия [10], но он не совсем прав: первые рывки в данном направлении наблюдаются чуть ли не с эпохи Ренессанса, и на рубеже XVIII–XIX веков данная тенденция уже вполне

обозначается. Разве Маркиз де Сад, равно как и освободившая его из тюрьмы и назначившая на высокий государственный пост Французская Революция в целом – не прямое, ярчайшее воплощение этого Великого Разрыва?

Но до поры до времени отторжение ценностей христианской цивилизации наблюдается лишь на уровне вольнодумной элиты. Когда она начнет вовлекать в свой алгоритм мышления широкие народные массы, дело разрушения традиционной культуры постепенно начинает набирать обороты.

Особое место принадлежит здесь марксистской утопии, являющей собой «светскую религию», искаженное христианство. К. Р. Поппер пишет: «Несмотря на все его несомненные достоинства, я считаю Маркса ложным пророком. Он был пророком, указывавшим направление движения истории, и его пророчества не сбылись. Однако я обвиняю его прежде всего в другом. Намного важнее, что он ввел в заблуждение множество интеллигентных людей, поверивших, что историческое пророчество – это научный способ подхода к общественным проблемам. Маркс ответственен за опустошающее воздействие историчистского метода мышления на тех людей, которые хотели защищать принципы открытого общества» [7, с. 99].

Н. Бердяев, некогда сам отдавший дань этой иллюзии, весьма точно выделяет слабейшее место марксизма: «Весь трагизм жизни происходит от столкновения конечного и бесконечного, временного и вечного, от несоответствия между человеком как духовным существом и человеком как природным существом, живущим в природном мире. Никакой усовершенствованный социальный строй не может этому помочь, наоборот, он выявляет столкновение и несоответствие в более чистом виде. И самый большой, самый предельный трагизм есть трагизм в отношении человека к Богу. Оптимистическая, бестрагичная теория прогресса, которую разделяют и марксисты, представляет собой безысходную в ее предельном противоречии трагедию смертоносного времени, превращающую людей в средство для грядущего. Разрешена она могла бы быть лишь в христианской вере в воскресение» [3, с. 353].

И когда учение Маркса, помноженное на политический авантюризм, вдруг сделалось фактической религией новой, Советской России, бурно и необузданно сокрушая все, что было связано с традиционными верованиями, то отторжение свободно мыслящего индивидуума от догматов новой веры стало чревато величайшим риском. И коллективное бессознательное нарождающегося советского общества стихийно высвободило многовековые мессианские чаяния народа. Ведь в русской

ментальности с давних пор переплелись христианские и языческие начала, и народ воспринял революцию еще и в несколько сказочном измерении. Торопливая попытка Максима Горького переписать новозаветную парадигму в революционном романе «Мать» призвана была создать впечатление, будто русский народ, трансплантированный на городскую почву в качестве нового класса – пролетариата, уже созрел для приятия нового вероучения, внедряемого, правда, как бы и «сверху», коммунистическими агитаторами. Но в реальности угнетенный пролетарий, вымотанный 14–16-часовым рабочим днем, был способен воспринять и интерпретировать реальность разве что на уровне частушки. Мутация вчерашних крестьян в уже окончательно обездоленный городской пролетариат не могла серьезно изменить строй коллективного бессознательного народа, разве что с большей остротой вырисовалась бездна между архаическим идеалом сытой и привольной жизни и суровой «капиталистической» реальностью, где и сытость-то не для всякого бывала доступна. В этих условиях увядала всякая тоска по выпреченному христианскому идеалу. Фактически сознание огромной низовой массы крестьянства и пролетариата пребывало в пространстве мифологического сознания, причем этот полухристианский-полуязыческий миф был смутен, трагичен и, вместе с тем, наивно наполнен предчувствием грядущего счастья – довольно вспомнить поэзию раннего Есенина. А теперь воплощение мифологического представления о счастье вплотную было поставлено перед обездоленным народом как реальная, практическая перспектива. Надо было только отдать душевной вере, в которой явлен был лик нового мессии, который был прост, как правда, даже неказист – скажем, «с лысиной, как на поднос»; в общем, нашего поля ягода. Блок страдал оттого, что впереди его страшноватых двенадцати апостолов нового мира все еще идет Христос, а не кто-либо Другой [5, с. 330].

Спасители, пока что являющие собой множество, которому, правда, вскорости предстояло сократиться до Единственного, не уставали доказывать, что их учение всеильно, потому что оно верно. В ближайшем будущем было обещано, при опоре на Разум и Науку, реальное построение рая на земле, и каждый Емеля, казалось, мог, наконец, обрести те волшебные Щуку или Печь, мечта о которых теплилась в сердцах простых, безграмотных людей многие столетия. Коммунистическая идея построения рая на земле более чем полно выражала настроения большинства извечно угнетенного русского человека массы. И тут для рефлексии не оставалось места: требовалось действия, «работать, работать и работать!»

Народ работал – подчас и на совесть. Достаточно вспомнить замордованного собственной активностью Павку Корчагина, утешающего себя тем, что он служит великому будущему. Ленинское «Надо мечтать!» согрело миллионы простых сердец. Эксплуатация народной массы оказалась потяжелее, чем при капитализме; несогласных вообще в перспективе ожидал рабский труд в концлагере. Но все это вырисовалось не сразу, и кредит доверия новым вероучителям оказался чрезвычайно велик.

В целом марксистская псевдо-религия явилась одним из самых ярких выражений сущности эпохи Модерна. В советской мифологии грядущий Титан-Человек высвобождал силы природы и свои собственные потенции, и оба эти начала должны были соединиться в некой торжествующей гармонии. Установка же на секуляризацию культуры, сложившаяся еще в философии Просвещения, вела к необыкновенному упрощению, если не к прямому уничтожению духовной жизни личности. Особенно же мешала исконная христианская культура, обращенная к «внутреннему человеку». Тем же Маяковским она презрительно третировалась как «психоложство». Бралась на подозрение индивидуалистическая, самоуглубленная лирика. Будущий певец революционного пролетариата издевательски распевал пронзительные стихи Ахматовой о сероглазом короле на мотив ярмарочной песенки «Ехал на ярмарку ухарь-купец». Всю звонкую силу поэта следовало теперь отдать титаническому коллективному порыву преобразования мира в целом. Официозная же критика и вовсе требовала «революционного эпоса», так что тот же Маяковский, «наступая на горло собственной песне», пытался создавать некие грандиозные псевдо-эпические построения вроде поэмы «Хорошо!» или поэмы о Ленине. Лирики, как во времена романтизма, снова начали тяготеть к эпичности, к пугачевской или «разинской» темам. Соответственно в российском литературоведении общеевропейский термин «поэма», обозначающий небольшое лирическое произведение, вдруг приобрел значение некоего масштабного «лиро-эпического» полотна.

Требование «титаничности» теперь непременно сопрягалось с гердеровым понятием «народности»: Титан не мог быть индивидуалистом. Любимый персонаж Маркса Прометей был осмыслен уже не как бог-бунтарь, выступавший против узурпатора Зевса, а как герой-страдалец за права угнетенного народа. Все это пролагало путь к неоправданной идеализации «простого человека» (начатой, впрочем, еще русскими классиками и особенно же народниками), к искусственной гиперболизации роли фольклора, к

подозрительности насчет самого обычного, естественного, как дыхание, индивидуального идейно-стилевого эксперимента

Во всем этом чувствовалось не только стремление манипуляторов общественным сознанием «упростить» литературу, сделать ее неким наставничеством для «несмышленных»: настоящая советская литература стала своего рода «детской литературой для взрослых» [1, с. 134–135]. Здесь ощущалось и непомерное психологическое давление на творческую личность гигантской массы неграмотных и полуграмотных угнетенных людей, которая не могла не поддаться на блестящие обещания грядущей вскорости всеобщей сытости и вообще всякого благополучия. В такой атмосфере не могли не воскреснуть некоторые архаические модели поведения, удерживаемые доселе коллективным бессознательным на безопасной глубине.

Проснулась заложенная в массовом подсознании, еще недавно перегруженном массой христианских табу, первобытная жажда крови. «Барыня, а барыня!.. Вас скоро повесят», – наслаждается ситуацией кухарка из послеоктябрьского стихотворения Хлебникова. Тех же Разина и Пугачева официозная публицистика превратила в героев и «народных мстителей». Живописанию стихии бессмысленного и беспощадного бунта отдали душу даже такие нежнейшие таланты, как Есенин, приученный Блюмкиным ходить смотреть расстрелы в чекистских подвалах.

Этот взрыв напряженного интереса к расчеловечиванию и садизму не был, совершенно неожиданным: языческое сознание, не различающее добра и зла, на Руси никогда не умирало. Христианизация широких народных масс была тут, в общем-то, проведена формально, а то и насильно. Христианское религиозное сознание сохранило в себе и часть языческих обрядов и поверий не только в православной традиции, но и в католицизме. Окровавленное Распятие – сокрушение о человеческой жестокости – входит в один семантический ряд с черным петухом, которому отрывают голову в магических целях. И тут оказывается, что рвали голову черным петухам не только темнокожие колдуны Гаити, но и хорошо воспитанные петербургские народовольцы, устроившие накануне покушения на Александра II на конспиративной квартире настоящую черную мессу. В низах же волхвовали вовсю, и не один черный кот был сварен живьем для получения приворотного зелья.

Все это – редуцированное бытование архетипа Козла Отпущения, жертвенного животного, выкупающего своей жизнью человеческие благосостояние. Но в тайниках народной души хранилась еще и память о «настоящем», человеческом жертвоприношении. Недаром тишайший В. А. Жуковский изымал из

народных сказок обильно представленный здесь «хоррор» – убийство человека, расчленение трупа и тому подобные вещи – и в самом же деле, «зрелищем смерти, печали детское сердце грешно возмущать». В реальности же в народном коллективном бессознательном не изжитые языческие представления беспокойно ворочались, словно чудовищный мертвый колдун у Гоголя в своей могиле, вызывая судороги общественной духовной почвы. Уже в предреволюционную пору массовое сознание влеклось, как магнитом, к ситуациям вроде «дела Бейлиса» или к мультяшным вотнякам, обвиненным в ритуальных человеческих жертвоприношениях. А в интеллигентных кругах, затронутых «декадансом», лихорадочно формировался интерес к собственному дохристианскому прошлому: достаточно вспомнить поиски «исконной русскости» в XIX веке и ошеломительный успех «Яри» С. Городецкого или популярность тех же Есенина, Клюева, Клычкова. При этом магнетически привлекало в первую очередь «дионисийское» начало, неподвластное суду разума буйство. И тому были определенные основания.

Ведь родимое прошлое было весьма непохоже на представление сегодняшних родноверов о славянском язычестве как о мирном хороводе в честь доброго Солнышка. Древние варварские верования обходилась с человеческой экзистенцией сурово. Титмар Мерзебургский писал, что у славян от гнева богов спасались пролитием крови людей и животных. В «Славянской хронике» Гельмольда отмечается, что славяне-язычники имели особенный вкус к жертвоприношению христиан (ежегодная жертва Святовиту, спонтанные жертвы Редегасту и многое другое). В восточнославянских землях старались не отставать: тут выбирали по жребью: «на него же падеть, того зарежем богом». Согласно «Повести временных лет», первые христианские мученики земли русской – варяги-христиане, отец и сын, принесенные в жертву Перуну.

Все это до поры до времени блокировалось новыми этическими максимами типа «Не убий» или «Возлюби ближнего своего, как самого себя». Однако секуляризированная религия, свергнувшая христианство, как раз раздувала классовую ненависть, прямо понукала к массовому человекоизбиению. То «разрешение крови по совести», которое позволяет себе мятущийся Раскольников у Достоевского, кажется ничтожной точкой на фоне развернувшегося после 1917 года на просторах Советской России беснования. Красноречивая и малоизвестная деталь: М. Тухачевский подавал в свое время начальству докладную записку с предложением учредить в Красной Армии культ Перуна.

Но в старых идолах нужды не было: в изобилии появились новые. Совесть замолчала, кровопролитие развернулось вовсю. Революционная пресса переполнена призывами к массовому террору, и вот уже «буржуи» (в частности, доверившиеся большевистским обещаниям разоруженные белые офицеры) массово и без суда уничтожаются в Крыму, а затем, к началу 1918 года, и по всей стране.

Запрещаемая Библией человеческая жертва стала мыслиться в народном подсознании как нечто «настоящее» именно потому, что доселе она была запретна. Раз попы учат, что убивать не следует, – значит, как раз оно и следует! В головах вовлеченных в этот процесс образованных людей с особой энергией пульсировали рылеевские строки «Дело прочно, Когда под ним струится кровь» (к слову, Рылеева с почетом незамедлительно ввели в школьные программы, равно как и старый фольклор, живописующий кровавые расправы с «угнетателями»).

Это не было просто разнузданным некрофильством – в том смысле, в каком употребляет это слово Э. Фромм, разделяющий людей на «любителей живого» и «любителей мертвого» [9], хотя и для патологического, маниакального стремления убивать простор развернулся невиданный. Во всем этом ужасе присутствовала, как это ни странно прозвучит, определенная, претендующая на моральное содержание, языческая установка на реализацию архетипа Строительной Жертвы.

Ведь ритуал кровавого жертвоприношения – животного или человека – существовал у всех народов мира, как у диких, так и достаточно цивилизованных. Даже в средневековой христианской Европе отмечают такие вещи. Этнографы возводят этот ритуал к стремлению искупления греха рубки живых деревьев для построения дома; переход к каменному строительству уже ничего не изменил. Поскольку новый дом являлся как бы преобразованием существующего мира, то новую модель бытия следовало узаконить самым серьезным образом. Древнее славянство, да и христианизированное тоже, не было, снова-таки, исключением: тут строили дом, сообразуясь с представлениями о космическом равновесии, и устраивали в центре будущего жилища образ Мирового Дерева (крест, елка с иконкой и пр.). А поелику в древности был повсеместно распространен миф о творении нового мира из тела исполина – «старшего бога», убитого «младшими богами», – то и устанавливалось это Дерево на растерзанной плоти Жертвы, символизирующей Великана Поверженного. Иными словами, строительство Нового Дома вершилось не только в

прагматической плоскости, но и в дискурсе бытования мифа в ритуале.

Эти самые «угнетатели», прежние хозяева жизни и учителя «господской» морали, подсознательно мыслились в массе своей в роли некоего коллективного Поверженного Великана. Особенную неприязнь вызывали именно носители традиционной духовности, взывавшие к погибшей совести, апеллировавшие к любви и милосердию, заложенным в глубинах всякой человеческой души. Все это писателю, претендующему на выражение сегодняшнего «гласа народа», следовало изжить в себе навсегда. И вот уже Блок призывает писателя различать в музыке революции звучащий на весь мир колокол антигуманизма, а в «Двенадцати» выпукло очерчивает народное презрение к «витии».

И как опять же, не согласиться с С. Б. Бураго, говорящем уже о рубеже XX и XXI веков: «Когда мы верим своим ощущениям, констатирующим наличие предмета, более чем своему духу, констатирующему наличие Смысла мироздания, – это и есть язычество. <...> Более того, разрушение естественной взаимосвязи вещей и явлений через гипостазирование той или иной составляющей нашего мира, то есть принцип языческого и вполне дикого мировосприятия, есть также принцип существования и внутреннего разложения любого тоталитарного общества» [6, с 34].

Да что там «поверженные классы» – в новой религиозной системе центром зрения было богоборчество. Угроза Маяковского «Я тебя, седобородого, раскрою Отсюда и до Аляски!» точно локализовала топос первого этапа богониспровержения – территорию России; далее дело было за мировой революцией (правда, не удалось).

Разобщенные, находящиеся вне всякой социально-политической системности, рафинированные интеллигенты, пишущие изысканные стихи и прозу, вдруг стали «бывшими» в собственной стране, и даже крыша над головой иной раз переставала вдруг быть своей. Того же Блока, например, новая власть фактически выбрасывает на улицу, и поэт с женой перебирается жить к матери. То, что удерживало восставшие массы в рамках уважения к правам отдельной личности и к Закону в самом широком смысле – церковная мораль и ее предписания, – были осознаны как ветошь, и воистину пророческими оказались чаяния Т. Шевченко, предрекающего православию незавидную участь: «А кропилом будем, брате, Нову хату вимітати».

Выводы. Х. Ортега-и-Гассет, несомненно, учитывая такого

рода опыт XX века, говорит в «Дегуманизации искусства» о непрестанном сражении творцов культуры, одаренной и креативной элиты, с серой толпой, претендующей представлять собой «все общество», и связывает с данной ситуацией все основные европейские проблемы: «Масса сминает непохожее, недюжинное и лучшее. Кто не такой, как все, кто думает не так, как все, рискует стать изгоем. И ясно, что «все» – это отнюдь не «все». Мир обычно был неоднородным единством массы и независимых меньшинств. Сегодня весь мир стал массой <...> Такова жестокая реальность наших дней, и такой я вижу ее, не закрывая глаз на жестокость» [8, с. 48].

Перспективы дальнейших исследований. Иными словами, в Советской России неукоснительно действует Платонов алгоритм извержения Поэта из общества, реализуясь в коллективном избиении элиты – в качестве ритуальной Строительной Жертвы, необходимой при построении основ нового, небывалого мира. И писателю оставалось выбирать между социальными ролями рискующего всем маргинала, нищенствующего эмигранта или же циничного приспособленца, реализующего свой талант в формате пропаганды. Но, конечно, все это может быть более подробно исследовано уже в иных, специальных работах.

Литература

1. Акимов В. М. Сто лет русской литературы: от Серебряного века до наших дней / В. М. Акимов. – СПб. : Лики России, 1995. – 385 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
3. Бердяев Н. А. Царство духа и царство Кесаря / Николай Александрович Бердяев. – М. : Республика, 1995. – 383 с.
4. Біблія як інтертекст світової літератури : колективна монографія / Загальне редагування С. Д. Абрамовича. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 428 с.
5. Блок А. А. Собрание сочинений : в 6-ти т. / А. А. Блок. – М. : Правда, 1971. – Т. 6. – 398 с.
6. Бурого С. Б. Набег язычества на рубеже веков / Сергей Борисович Бурого. – К. : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2015. – 672 с.
7. Поппер К. Открытое общество и его враги / Карл Поппер. – М. : Феникс; Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – Ч. 2. Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – 528 с.
8. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Хосе Ортега-и-Гассет. – М. : Весь мир, 1997. – 704 с.
9. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
10. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Фрэнсис Фукуяма. – М. : Act, 2003. – 474 с.

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Князева Р.

– студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-31. 09«19»

**КАЗКОВИЙ ХАРАКТЕР ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ
«ЗА СИТУАЦІЯМИ»**

У статті розглядаються особливості жанру повісті «За ситуаціями». Досліджується вплив казкової структури на жанрові параметри твору. Увага зосереджена на характеристиці сюжету, типу оповіді, міфопоетиці. Проаналізовано проблематику повісті в світлі казкових ознак твору.

Ключові слова: жанр, казка, повість, проблематика, сюжет, міфопоетика.

Жижченко Л.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Князева Р.

– студентка филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**СКАЗОЧНИЙ ХАРАКТЕР ПОВЕСТИ ОЛЬГИ КОБЫЛЯНСКОЙ
«ПО СИТУАЦИЯМ»**

В статье рассматривается особенность жанра повести «За ситуациями». Исследуется влияние сказочной структуры на жанровые параметры произведения. Внимание сосредоточено на характеристике сюжета, типе рассказывания, мифопоэтике. Проанализирована проблематика повести в свете сказочных признаков произведения.

Ключевые слова: жанр, притча, повесть, проблематика, сюжет, мифопоэтика.

Zhyzhchenko L.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Ukrainian Language and Literature, Donbas State Teachers' Training University

Kniazieva R.

– Bachelor's Degree Programme student, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

**FAIRY-TALE MOTIVES IN OLHA KOBYLIANSKA'S STORY
'ACCORDING TO SITUATIONS'**

The article deals with the peculiarities of genre of novella «For situations». The influence on the structure of the fairytale genre settings works is studied. Special attention is paid to the characteristics of the plot, the story-teller's type, poetic

mythology. The problems of the novella in the light of features of the fairytale works is analyzed.

Key words: *genre, features, novella, short story, composition, mythopoeitics.*

Постановка проблеми. Кінець XIX – поч. XX ст. позначений змінами в галузі поетики літературних творів. Жанр як форма існування літературного твору зазнав суттєвих змін, що виявилися у генологічній модифікації. О. Кобилянська зверталася у своїй творчості до нових засад поетики. У творах письменниці відбувалися процеси жанрових взаємопроникнень (новела, повість – балада, казка, притча). Отже, **актуальним** є аналіз повісті «За ситуаціями» у світлі казкових параметрів.

Аналіз останніх досліджень. Сучасна літературознавча критика творчість Ольги Кобилянської розглядає переважно у світлі феміністичних концепцій. (Т. Гундарова, Н. Зборовська, С. Павличко). У пропонованій статті наводиться жанровий аналіз повісті, враховуючи методологічні дослідження у студіях українських і російських літературознавців.

Метою статті є здійснення генологічного аналізу повісті «За ситуаціями».

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) виявити казкові ознаки твору; 2) здійснити формо-змістовий аналіз повісті; 3) дослідити міфопоетику.

Виклад основного матеріалу. Повість, на думку літературознавців [12, с. 316], бере свій початок у жанрі чарівної казки та притчі. Ознаки казкової поетики знайшли вияв у повісті «За ситуаціями». Цей твір, окрім генологічних ознак повісті, має характерологічні риси жанру казки. На казковий тип прози письменниці вказували О. Вергановська [2], А. Галя-Горбач [4], М. Грушевський [5]. Так, Ю. Мулик-Луцик, аналізуючи твори О. Кобилянської, зазначав, що в тих творах, що є найбільш співзвучними «я» письменниці, помітний виразний жанр казки: абсолютним щастям є одвічна мрія про ідеал. Науковець зауважив, що дуже важливі чинники спонукають звернути увагу на казковий тип творчості письменниці. Він наголошував, що, як і народні, шедеври-казки О. Кобилянської, мають свою «мораль»: піднести з пилу землі своє божественне, надприродне [11, с. 52].

Поетика жанру казки досить ґрунтовно досліджена українськими ученими (І. Березовським, Л. Дунаєвською, О. Бріциною). Зазначимо, що повість зберігає зв'язок із стихією усного повістування. Як і інші прозаїчні жанри, вона має витоки в казці та притчі (за Н. Тамарченком) [12].

У літературознавстві сформувався усталений погляд на

жанрову природу казки, зокрема – чарівної. Їй притаманна багатоелементна композиція, певний набір героїв (добротворець, злотворець, царівна, помічник та ін.), специфічний хронотоп (яскраво виражена опозиційність) та ускладнений сюжет (у героя є мета, яку він прагне досягти через низку випробувань). Сюжетна кульмінація чарівної казки – поєдинок героя чи героїні з протиборчою силою. Розв'язка – набуття героєм вищого соціального статусу, ніж на початку казки. На казковість як ознаку повісті вказують: сюжетна структура, низка топосів, характер та зміст основної події.

В основі сюжету повісті «За ситуаціями» – розповідь про історію життя Аглаї-Феліцитас Федоренко. М. Євшан, характеризуючи головну героїню повісті, звернув увагу на те, що Аглая-Феліцитас «являється перед нами, як сфінкс, як королівна в казці, котру треба збудити, аби побачити її правдивий образ» [8, с. 501]. Двоїстість світу, у якому живе химерно-хаотична героїня (спляча красуня) О. Кобилянської, одночасна її належність до світу філістерської реальності й до світу вимріяного й казкового є ситуацією, що постійно підштовхує героїню до нових акцій.

Дійові особи та виконувані ними ролі в повісті, так само як і в чарівній казці, досить сталий: царівна, герой та псевдогерой. У повісті три основних герої: Аглая-Феліцитас, професор Чорнай та «чужий Йоганес», які розпочали між собою любовний поєдинок.

Чорнай та Йоганес Шварц, як пізніше з'ясовується, два рідні брати, які через невідповідність морально-етичних принципів ще в юності розійшлися. Брати – архетипні двійники. Чорнай у повісті – герой-добротворець. За характеристикою Аглаї-Феліцитас, він – професор, «великий пан», українець, аристократ духу й носій значущого культурного досвіду (викладає історію мистецтва Східної Європи). Проте герой не є пасивним, він прагне конструктивно впливати на довкілля, світоупорядковуючи його. Як культуротворець, Чорнай мав би приборкати хаос і створити гармонійну цілісність найперше у стосунках з дівчиною, сутність природи якої найкраще збагнула Іванна: «<...> ти є хаос, – говорить вона Аглая-Феліцитас, – і тобі треба чоловіка, котрий би тебе зреформував, а це інакше й швидше не буде – доки не віддасися [9, с. 59]. На роль такого чоловіка претендує професор Чорнай. Недаремно Аглая-Феліцитас, не усвідомлюючи чому, сприймає його через призму сакральності: «Подвійно їй від того чоловіка на душі. Страшно яюсь, лячно, а прецінь <...> і інакше ще. Так, неначе стоїш в деяких хвилях під час бур під деревиною, і вона тебе своїми вітами охороняє, й тобі добре» [9, с. 50]. І хоч дівчина має сумніви щодо серйозності намірів професора (великий пан не оженився з убогою дівчиною), він, як ніхто інший, переймається її долею. У іншому

випадку героїня зазначає: «Воно так чудно склалося, що вони стрінулися. Так лиш в казках буває» [9, с. 76]. Літературознавці здебільшого, акцентуючи увагу на освідченні професора дівчині та пропозиції вийти за нього заміж, звертають увагу на фразу, якою Чорнай, на їх думку, заявляє про себе як гіпертрофований індивідуаліст і «мужик»: «Доповніть зміст мого життя. Мені холодно з самою наукою, а я вас так щиро люблю!» [9, с. 81]. Навряд чи так однозначно варто трактувати цей вислів героя, та вважати, що Аглая-Феліцитас для нього лише «прикраса його побуту». Зміст фрази може свідчити й про те, що герой прагне цілісного самовираження та гармонії, які може знайти лише в поєднанні з жінкою.

Антагоністом професора Чорная (героя) у повісті виступає Йоганес Шварц (утілення архаїчної парадигми трікстера). У фольклорі Трікстер – це герой, який удається до брехні, порушує табу, норми традиційної та суспільної моралі, профанує святині й досить часто торжествує над своїми жертвами [10, с. 27]. Функцію казкового Трікстера в повісті «За ситуаціями» виконує Йоганес Шварц. Вона ґрунтується на перевертанні й порушенні соціальної сталості та морально-етичних норм. У структуру повісті переходить характеристика казкового трікстера, який маніфестує себе й через шаманські риси образу. Чужинець-Йоганес гіпнотичними експериментами довів до загибелі свою спокійну дружину (нешлюбну), яку свого часу викрав у інтелігентних батьків, мало зважаючи на їхній відчай та морально-етичні норми соціуму. Пізніше Шварц зайнятий тим, що підкоряє серце екзотичної піаністки Аглаї-Феліцитас. Якщо для Чорная дівчина – суб'єкт платонічного кохання, то для Йоганеса-чужинця – об'єкт бажань, матеріал для спокуси та володіння. У тіньових сторонах життя герой почуває себе досить упевнено. Низка топосів, найулюбленіших для героя, є надзвичайно знаковою та більш ніж будь-які дії характеризує його. Недаремно улюблений час доби Шварца – ніч. Це час, коли Чужинець буває поетом. Шварц говорить: «Я працюю майже виключно вночі. Я люблю ніч, глибокий ліс, безмежний степ, високі Альпи, провесну, зиму, коти і фіалки» [9, с. 70].

Важливим чинником повістєвої структури твору виступає хронотоп. Історія, яку оповідає О. Кобилянська, охоплює невеликий відрізок часу в єдності реального та змодельованого простору, який позначений впливом елементів казковості. Композиційно часопростір «За ситуаціями» вибудовується на принципові гри контрастів. Кожен із героїв перебуває та діє у своєму та чужому просторі. Своім простором для Аглаї-Феліцитас є передмістя німців, де мешкає її подруга Іванна. І хоч господарі будинку Іванна та її

чоловік, у домі всім заправляє Аглая-Феліцитас. У цьому будинку дівчина має гарний інструмент, на якому грає досить уміло (знак сенсу її життя), в особі Іванни, у якої господарський розум, має добру та щиру порадицю (помічницю та чарівницю як у казці). Усі важливі для дівчини зустрічі відбуваються саме в цій родині. Урешті-решт знаковий маскарад-випробування дівчина організувала в домі подруги. Батьківський дім для героїні «чужий» (простір матері-мачухи). Аглая навідується в дім родичів, щоб вони не забули про неї.

Один із казкових топосів, який використовує Ольга Кобилянська як лейтмотив, є топос дороги. Дорога – місце зустрічі Аглаї та Чорная. На сумний фінал життя героїні вказує натяк, що вона збирається «у дорогу». Місцем перетину «перехресних стежок» є студентська аудиторія, де Чорнай та Аглая почуваються надзвичайно комфортно (перші імпульси закоханості пробуджуються під час викладів Чорная). Духовна батьківщина Чорная – схід – очевидна асоціація із місцем високої культури.

Фольклоризованим є топос Шварца. Він – «чужий Йоганес» з «іншого світу». На історичній батьківщині (Україні) у нього не склалося життя, бо він був не благонадійним, не давався «виховуватись по традиціях, лиш по своїй фантазії» [9, с. 63]. Час від часу він все ж таки повертається до генетичних витоків. І хоч у повісті він оповідає, яке сильне враження на чужині на нього справила українська пісня, залишатися серед «своїх» він не планує. У Шварца немає постійного місця проживання. Духовну батьківщину герой шукає по «той бік» (антитеза «цей/той» поширена в казці). Каліфорнія (так само як Відень) є уявним топосом, що втілює казкові мрії про райське життя. У Каліфорнію герой має намір переселитися з Аглаєю, якщо та погодиться. Але не тільки романтичний порив кличе його туди: непересічний талант дівчини там гарно буде оплачений. Моравія, Німеччина, Данія – улюблені місця перебування Йоганеса. Наголосимо, що между Шварц долає легко й динамічно. Він як раптово з'являється, так і раптово зникає (очевидно натяк на казкового чорта). Помешкання в будинку Іванни він винаймає на неозначений час. Інакомовний сюжет повісті – яскраве втілення мотиву передвесільних казкових випробувань. Зауважимо, що в героїні є всі умови гідно пройти передвесільні перипетії та з попелюшки перетворитися у пані професорову. Тобто, у процесі казкового дійства звільнитися від конфліктної ситуації переходом від нижчого соціального статусу до вищого через вдале заміжжя.

Характер і зміст основної події «За ситуаціями» – випробування на маскарадї. Мрія побачити свою героїню на балу

для вишуканого й обраного товариства, прозвучала ще в повісті «Царівна». У творі «За ситуаціями» вона віднайшла своє втілення. Доленосні ситуації відбулися саме на святі. Фінальним актом та вищим пунктом сигматичного розвитку сюжету казки, його розв'язкою, є момент, коли герої щасливо поберуться. Одруження на царівні – основна мета героя та найвища сходинка в ієрархії казкових цінностей. Шлюб із царівною є чи прямим виконанням ритуальних, складних завдань (у повісті Аглая-Феліцитас наказує Шварцові вгадувати її «загадки на роялі»), чи винагородою за безкорисливі героїчні подвиги. Казкове випробування – це боротьба героя за наречену із суперником-псевдогероєм. У повісті О. Кобилянська дещо видозмінює казкову схему. У тексті «За ситуаціями» маскарад – інваріант передвесільних казкових випробувань. Саме на маскарадї, окрім боротьби за царівну, герої самовизначаються. У казці героїня пасивна, передвесільні перипетії відбуваються без її участі. У повісті Аглая-Феліцитас – активна внутрішньо, але зовнішня стриманість не дозволила їй подолати бар'єр казкової царівни.

Маскарад – святосакральний момент існування людини. Часовий проміжок, що протистоїть будням і має на меті досягнення психофізичного стану піднесення [13, с. 329]. Але цей момент буття водночас граничний із небезпекою, очевидно через те, що людина втрачає буденну пильність і може піддаватися сугестивному впливові маски, за якою ховається правда. Навіть Йоганес говорить: «Я завши боюся свят; тоді, звичайно, повстає якийсь хаос і я попадаю й сам в якийсь змішання й не знаю, що і що насамперед робити» [9, с. 103]. Наголосимо, що маскарад у повісті «За ситуаціями» відбувається на другий день після Різдва – основного свята року. Цей момент критичний, бо здійснюється перехід від хаосу до нової впорядкованості. Недаремно Аглая-Феліцитас зауважує, що після свят почне інше життя, вступить на новий шлях. Площиною казкового двобою в цей момент стають душі героїв. Основні суперники, між якими точиться поєдинок – Чорнай і Шварц. Мета цього поєдинку ззовні казкова (отримати царівну), але по суті це справа світового порядку – відновлення порушеної рівноваги. Шварц-трікстер, як казковий чорт, добре знає вразливі місця як свого протагоніста, так і Аглаї-Феліцитас. Заповітна мрія «чужого Йогансена» – руйнування стосунків двох люблячих людей. Його тактика – підступна намова. Не можна сказати, що професор Чорнай так легко піддається намові брата, якийсь час він рішуче протистоїть і категорично заперечує його слова: «Покидай цей дім і це місто якнайскоріше, щоб і сліду з тебе не було. Інакше будеш уже завтра заарештований. Ти всюди полишаєш, де перебуваєш, чорну пляму

за собою» [9, с. 124]. В іншому місці звучить непримиренність: «Доволі тої чорної брехні, яку пересипав ти перед моїм вухом про неї, геть з цієї хати...» [9, с. 125]. Але Трікстер продовжує наполегливо розкручувати свою авантюру й нагнітати силу спокуси. Драматизм полягає в тому, що герой втрачає обачність та недооцінює до кінця лиходійство суперника, коли той свавільно переконує його, щоб заручився з героїнею. Як доказ того, що це справді так, вінок на «гарній артистичній голові Аглаї-Феліцитас <...> замість персня.

І хоч внутрішньо героїня не дала себе перемогти навіть після гіпнозування (бо з неї поганий медіум), зовнішньо вона виявилася іграшкою в руках зловмисника, дії якого спровокувала ризикованою несамовитою вдачею. З появою трагічного фіналу повість «За ситуаціями», вочевидь, перегукується з баладою, структурні ознаки якої наявні в інших повістях письменниці.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. В українській літературі кінця XIX – поч. XX ст. відбуваються зміни поетики літературних творів.

2. Жанр зазнає суттєвих змін, що виявляється у творчості Ольги Кобилянської.

3. Прочитання повісті «За ситуаціями» у світлі жанру казки, увиразнює ідейно-естетичну глибину твору та творчості О. Кобилянської.

Література

1. Бріцина О. Ю. Українська народна соціально-побутова казка (специфіка та функціонування) / О. Ю. Бріцина. – К. : Наукова думка, 1989. – 151 с.

2. Вергановська О. Дещо про Ольгу Кобилянську / О. Вергановська // Літературно-науковий вісник. – 1926. – № 1. – С. 41–51.

3. Горбач А. Г. О. Кобилянська і німецька культура / А. Г. Горбач // Наукові записки УТП. – Т. XIV (XVII), 1967. – С. 43–62.

4. Горбач А. Г. Німецький духовний світ молоді Кобилянської / А. Г. Горбач // Сучасність. – 1984. – № 11. – С. 50–57.

5. Грушевський М. Новини нашої літератури: «Царівна». Оповідання О. Кобилянської / М. Грушевський // ЛНВ. – 1898. – Кн. 3. – С. 174–180.

6. Гузар З. Вивчення творчості Ольги Кобилянської: [посібник для вчителів] / З. Гузар. – К. : Рад. школа, 1978. – 103 с.

7. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка / Л. Ф. Дунаєвська. – К. : Вища школа, 1987. – 127 с.

8. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Євшан М. – К. : Основи, 1998. – 658 с.

9. Кобилянська О. За ситуаціями // Твори : у 5 т. / Ольга Кобилянська. – К. : Держвидав. худ. літ., 1963. – Т. 5. – С. 6–148.

10. Мелетинский Е. М. Культурный герой / Е. М. Мелетинский // Мифы народов мира: энциклопедия в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 25–28.

11. Мулик-Луцик Ю. Духовний портрет О. Кобилянської: психологічна

студія / Ю. Мулик-Луцик. – Вінніпег, 1952. – 100 с.

12. Теория литературы : учебное пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений: в 2 т. / [под ред. Н. Д. Тмарченко] / Н. Д. Тмарченко, В. И. Тюпа, С. Н. Бройтман. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – Т. I. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. – 512 с.

13. Топоров В. Н. Праздник / В.Н. Топоров // Мифы народов мира: энциклопедия в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 329–331.

14. Хализев В. Теория литературы: [учебник] / В. Хализев – М. : Высшая школа, 1999. – 398 с.

Ткаченко К.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 82

ТИПЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА В ПРОЗЕ А. С. ПУШКИНА

В статье характеризуются особенности художественного слова в прозе А. С. Пушкина на материале произведения «Капитанская дочка». Дается характеристика типам художественного слова согласно классификации М. М. Бахтина; анализируются полярные образы главных героев по словесному строю их речи с точки зрения теории литературы, синтаксиса и стилистики.

Ключевые слова: художественное слово, прямое интенциональное слово, объектное слово, двуголосое слово, персонаж, повествователь.

Ткаченко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови і літератури Донбаського державного педагогічного університету

ТИПИ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА В ПРОЗІ А. С. ПУШКІНА

У статті схарактеризовано особливості художнього слова в прозі А. С. Пушкіна на матеріалі твору «Капітанська дочка». Надано характеристику типам художнього слова згідно класифікації М. М. Бахтіна; проаналізовано полярні образи головних героїв за словесною будовою їхньої мови з точки зору теорії літератури, синтаксису і стилістики.

Ключові слова: художнє слово, пряме інтенціальне слово, об'єктне слово, двоголосе слово, персонаж, оповідач.

Тkachenko K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Russian Language and Literature,
Donbas State Teachers' Training University

TYPES OF ARTISTIC WORD IN PROSE OF A. S. PUSHKIN

In the article characterized the feature of artistic word in prose of A.S. of Pushkin on material of work «Captain's daughter». Description is given to the types of artistic word, in obedience to classification of M. M. Bakhtina; arctic appearances of protagonists are analysed on the verbal line-up of their speech from point of theory of literature, syntax and stylistics.

Key words: *artistic word, direct word, object word, two-voiced word, character, narrator.*

Постановка проблеми. В зависимости от типа художественного слова в прозаическом произведении определяется тип повествования и его жанровая природа. Создает ли изначально автор жанр или всё же осуществляет свой замысел посредством слова героев. В. В. Виноградов пишет о многослойности или многоплановости стиля пушкинского исторического повествования. А. Т. Гулак отмечает, что граница между речью повествователя и персонажей подвижна. М. М. Бахтин в своей книге «Проблемы творчества Достоевского» в главе «Типы прозаического слова» выделяет три типа художественного слова: 1) прямое интенциональное слово; 2) объектное слово; 3) двуголосое слово.

Анализ последних публикаций. Объектом исследования выбраны работы А. А. Карпова, В. В. Виноградова, А. Т. Гулак, М. М. Бахтина, которые содержат разные точки зрения на организацию повествовательной функции слова героев и жанровую природу произведения «Капитанская дочка» А. С. Пушкина.

Цель статьи – охарактеризовать особенности художественного слова в прозе А. С. Пушкина на материале произведения «Капитанская дочка». Эта цель конкретизируется в таких **заданиях**: 1) дать характеристику типам художественного слова согласно классификации М. М. Бахтина; 2) проанализировать полярные образы главных героев по словесному строю их речи с точки зрения теории литературы, синтаксиса и стилистики.

Изложение основного материала. А. А. Карпов связывает мемуарную форму «Капитанской дочки» с общей тенденцией прозы Пушкина к объективизации повествования, с его интересом к подлинным историческим документам. В документальных жанрах А. С. Пушкина привлекали в первую очередь «непринуждённость и естественность, придающие рассказу о минувшем особое обаяние, запечатлённый в документе колорит эпохи, возможность нового осмысления известных происшествий» [6, с. 46].

Ирония рассказчика была призвана подчеркнуть его объективность, отсутствие тщеславия и вызвать доверие к повествованию. О двойственности образа Гринёва – участника событий и повествователя – пишет Н. К. Гей Эта двойственность определяет бинарную структуру повествования, в которой соотносятся два плана – событийный внешний мир и мир внутренний, переживаемый в словах [4, с. 211–220].

Происходит взаимодействие трёх возможных авторов того или иного высказывания: молодого Гринёва – участника событий;

Гринёва – автора мемуаров; самого Пушкина.

В. В. Виноградов пишет о многослойности или многоплановости стиля пушкинского исторического повествования. Он отмечает индивидуализацию речей персонажей, достигающую в «Капитанской дочке» наибольшей глубины. «Язык автора впитывает в себя речь и мышление персонажей, присущие им приёмы драматического переживания и осмысления событий. В стиле повествования выражается не только личность автора или образ старинного мемуариста, но остро звучат разные живые голоса эпохи» [3, с. 120–121].

А. Т. Гулак отмечает, что граница между речью повествователя и персонажей подвижна: повествователь то приближается к персонажам, отчасти захватывая сферу их словоупотребления, то отдаляется от них, становясь сторонним наблюдателем, чётко фиксирующим происходящее. «В результате возникают новые – не плоские, а объёмные – формы изображения действительности, вырабатываются более глубокие и сложные приёмы построения характера» [5, с. 55].

В связи с этими наблюдениями встает проблема романности слова в «Капитанской дочке». Именно для романа характерна диалогичность слова, его двуголосость. Обратим внимание на речь героев и повествователя, ограничиваясь двумя действующими лицами – Гринёвым и Пугачёвым.

Пушкин в романе говорит «через язык» Гринева-старшего, автора «семейных записок». Его мировоззрение, его кругозор «привлекаются автором ради его продуктивности» [1, с. 126]. Гринев, представляется нам натурой не «прозаической», как Белкин, а «поэтической». «Поэтическое» нужно понимать не как, имеющее отношение к ремеслу поэта, но как имеющее отношение к особой точке зрения на действительность.

М. М. Бахтин в своей книге «Проблемы творчества Достоевского» в главе «Типы прозаического слова» выделяет три типа художественного слова: 1) прямое интенциональное слово; 2) объектное слово; 3) двуголосое слово [1, с. 78–79]. К третьему типу М. М. Бахтин относит «рассказ рассказчика». Гринев-рассказчик пишет о себе. Рассказ Гринева преломляет авторские интенции. Слово автора не сливается со словом рассказчика, оно следует за ним, в направлении чужой интенции повествователя, «делая лишь это направление условным» [1, с. 86]. М. М. Бахтин в той же работе о творчестве Достоевского пишет о дистанции между словом автора и чужим словом (словом рассказчика в данном случае). Чужое слово – объектно. С уменьшением объектности дистанция утрачивается, и «рассказчик превращается в простую композиционную условность» [1, с. 91].

Это, например, рассказ Гринева о своём детстве, о приезде в крепость, о его пребывании там, о своих впечатлениях и т. д. Это то повествование, где наименее преломляются авторские интенции. Здесь чужое слово рассказчика выполняет функцию «прямого слова». В данном случае слово Гринева изображает. Речь утрачивает объектность, и становится речью изображающей. Но слово повествователя может и изображаться. Когда интенции автора усиливаются, т. е. когда чужое слово является проводником *идеи* художественного произведения, тогда и объектность слова усиливается слово автора как бы «отдаляется» от чужого слова. Чужое слово героя становится активным и само ориентируется на чужое слово.

Слово Гринева-повествователя находится в постоянном движении. Оно то «удаляется», утрачивая объектность и приобретая субъективную окраску (по типу воспоминаний), то «приближается», при этом объектность усиливается. Удаление и приближение дистанции – признак романности слова в «Капитанской дочке». Безусловно, важно кого именно выбирает, автор в качестве повествователя, а, значит, проводником своих идей. В «Капитанской дочке.» Рассказчик-дворянин, в какой-то степени близкий по духу и по убеждениям самому автору. Но это не значит, что высказывания Гринева относительно «русского бунта» и «социальных изменений» – это слияние слова автора и слова Гринева. Наоборот, эти обращения к потомкам наиболее объектны по отношению к самому автору романа. Эти высказывания появляются под воздействием чужого слова извне. Это «скрытая внутренняя полемика».

Одной из основных идей произведения, следовательно, одной из наиболее важных авторских интенций, является возобладание «человеческих» отношений над социальными. Взаимоотношения Гринева и Пугачева – наиболее важны в освещении этой проблемы. Герои абсолютно противоположны по социальному положению. Поскольку оно все же преодолевается, из этого следует, что преодолевается жизненная действительность и её ценности, которые имеют, в основном, социальную окраску. За пределами жизненных отношений становятся актуальными поэтические, а именно имеющие отношение к общечеловеческим ценностям. В разговорах с Пугачевым слово Гринева – повествователя становится словом поэта. Но Гринев не поэт, для него это слово чужое, это преломленное авторское слово. Слово героя переходит в онтологический план, где может говорить только художник, творец. Хотя именно Гринев является творцом своих отношений, удивительных отношений, с Пугачевым. Но всё-таки их отношения –

это жизненное событие, фабульное событие произведения, под которое как бы «подложен» онтологический план. Речь Пугачева в романе, переданная Гриневым, наиболее самостоятельна, интересна и поэтична. Пугачев – самозванец. Он говорит языком царя, как он думает: «Как ты смел, противиться мне, моему государю?» (с. 324) ¹ – обращался он к коменданту крепости. К своим подчиненным он говорит, как от лица народного царя: «Вот вам, детушки, новый командир. Слушайте его во всем...» (с. 334). Это слово активного типа с оглядкой на чужое слово. При первой беседе с Гриневым он тоже пытается говорить с ним на языке «великого государя»: «Или ты не веришь, что я великий государь?» (с. 322); «Так ли ещё тебя пожалую, когда получу свое государство!» (с. 332). Но здесь же он говорит: «Что, ваше благородие? Струсил ты, признайся?» (с. 331). Пугачев напоминает Гриневу, что он хоть и «благородие», но в его власти и теперь его очередь «жаловать». Слово самозванца находится в диалоге как бы с самим собой. «Такая речь словно корчится в присутствии или в предчувствии чужого слова, ответа, возражения» [1, с. 141]. Или: «Наши светлые очи не могут тут ничего разобрать» (с. 335), – это звучит уже как пародия на самого себя. Слово Пугачева существует автономно по отношению к слову Гринёва. Вообще в откровенных беседах с Гриневым слова Пугачева всегда имеют оттенки чужого слова: слово «государя», слово вольного беглого казака: «Буду продолжать как начал. Как знать? Авось и удастся! Гришка Отрепьев ведь поцарствовал же над Москвою» (с. 353); речь «главаря» бунтовщиков: «Дай срок, то ли еще будет, как пойду на Москву» (с. 354). Нет в разговоре Пугачева откровенного, «человеческого» слова, как у Гринёва: «Но жить убийством и разбоем, значит, по мне клевать мертвечину» (с. 353). Потому Пугачев посмотрел на него с удивлением. Самозванец везде воображает себя кем-то, в зависимости от жизненной ситуации, от обстоятельств.

Пугачев постоянно доказывает свою особость. Он всеми силами хочет превозмочь своё жизненное предназначение, хочет быть больше, намного больше, своей предрешенной «формы». Судьба даёт ему шанс показать свою огромную натуру. Его самозванство — это бунт против формы. И гибель Пугачева – это не торжество его предназначения, а наоборот, он получил «бессмертие» в народной памяти «о великом государе». Гринев, как и Пугачев, оказывается больше своей «формы», в которую

---

¹Произведения А. С. Пушкина цитируются по изд.: Пушкин А. С. Полное собрание сочинений : в 16 т. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1937–1959. – Т. 8, кн. 1-2. – Романы и повести. Путешествия. – 1948. – С. 277–384. В круглых скобках арабской цифрой указывается страница.

облачило его государство, его сословие. Поэтому ему и интересен Пугачев и поэтому его сталкивает с ним жизнь.

Сложность структуры повествования «Капитанской дочке» связана с тем, что автор-повествователь выступает в различных формах: как мемуарист, как персонаж – участник событий; в некоторых случаях автор приобретает черты всезнающего повествователя. Каждому типу повествования соответствует определённая лексика, морфологические категории, синтаксические конструкции. А. В. Назарова выявляет в языке «Капитанской дочке» несколько пластов, соотносимых с разными культурно-идеологическими группами: живую разговорную речь, европеизированный светский слог, официальный стиль, военную лексику. «Пушкин свободно использует и комбинирует разные лексические средства, формируя внутренний мир персонажа, включающий в себя несколько ролей, каждая из которых предполагает свой язык и стиль поведения» [9, с. 59–66].

Исследователи говорят о динамизме пушкинского повествования, языковой основой для которого становится глагольность предложений, их минимальная распространённость. А. З. Лежнев отмечал, что «пушкинская прозаическая фраза, короткая, точная, лишённая всяких украшений, стремится к пределу «существительное плюс глагол». Этим объясняется особенность ритма пушкинской прозы, её стремительный темп» [7, с. 33]. Как пишет А. Гулак, динамичному изображению ситуации способствует смена форм времени глагола. Этот приём особенно ярко представлен в сцене захвата Белогорской крепости: формы глаголов прошедшего времени совершенного вида придают стремительный темп повествованию, формы глаголов прошедшего времени несовершенного вида замедляют его, маркируя появление Пугачева.

Н. Н. Михайлова обращает внимание на еще один стилистический слой повествования в «Капитанской дочке» — народное ораторское слово [8, с. 253–257]. Особенно ярко оно воплотилось в указах Пугачёва (их красноречие Пушкин высоко оценивает и в «Капитанской дочке», и в «Истории Пугачёва») и в диалоге Белобородова и Хлопуши в сцене суда над Гринёвым в Бердской слободе. Н. Н. Михайлова выявляет двойную ориентированность народного красноречия в романе. Подлинные ораторские тексты Пугачёва были связаны не только с фольклорной традицией, но и с официальными царскими манифестами; это сочетание переходит в речь Пугачёва в романе и создаёт комический эффект.

Важной чертой пушкинского стиля является то, что он «пользуется лишь наиболее типическими и выразительными,

стержневыми – и в то же время не очень резкими — чертами языка изображаемого быта» [2, с. 118]. Архаические лексико-семантические приметы сохранены в романе минимально, остаётся лишь намёк на них, образ и знак языка эпохи. Такие знаки, расставленные в семантически узловых точках повествования, придают архаическую окраску соседним нейтральным участкам текста, создавая впечатление непрерывного воспроизведения речевых особенностей эпохи. Это позволяет говорить о наличии в романе «разветвлённой системы специальных сигналов, рассредоточенных в тексте и рождающих нужный художественный эффект» [10, с. 6]. Суть его состоит в быстром и сжатом обозначении предметов и событий, выбранных из широкого потока жизни и ставших опорными пунктами в создании целостного и объёмного образа эпохи. В этом своеобразии пушкинского исторического повествования в сравнении с историческими романами современников.

Перспективы дальнейших исследований мы видим в изучении словесного творчества поэта в связи с речевыми особенностями эпохи, изображенной в художественном произведении.

Литература

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / Бахтин М. М. – М. : Художественная литература, 1972. – 471 с.
2. Благой Д. Д. Душа в заветной лире : очерки жизни и творчества Пушкина / Благой Д. Д. – М. : Советский писатель, 1979. – 624 с.
3. Виноградов В. В. Стиль Пушкина / Виноградов В. В. – М. : Гослитиздат, 1941. – 620 с.
4. Гей Н. К. Пушкин-прозаик. Жизнь – Творчество – Произведение / Гей Н. К. – М. : ИМЛИ им. А. М. Горького РАН, 2008. – 448 с.
5. Гулак А. Т. О стилистике романа А. С. Пушкина «Капитанская дочка» / А. Т. Гулак // Русский язык в школе. – 1999. – № 3. – С. 54–59.
6. Карпов А. А. «Капитанская дочка» в контексте документально-художественной прозы А. С. Пушкина / А. А. Карпов // Стиль и время. Развитие реалистического повествования: межвузовский сборник научных трудов. – Сыктывкар, 1985. – С. 44–52.
7. Лежнев А. З. Проза Пушкина: опыт стилового исследования / Лежнев А. З. – М. : Художественная литература, 1966. – 263 с.
8. Михайлова Н. Н. Народное красноречие в «Капитанской дочке» / Н. Н. Михайлова // Пушкин: исследования и материалы. – Л. : Наука, 1991. – Т. XIV. – С. 253–257.
9. Назарова А. В. Структура повествования «Капитанской дочки» А. С. Пушкина / А. В. Назарова // Русский язык в школе. – 1997. – № 1. – С. 59–66.
10. Тamarченко Н. Д. «Капитанская дочка» Пушкина и судьбы исторического романа в России / Н. Д. Тamarченко // Болдинские чтения. – Н. Новгород : Издательство ННГУ, 1999. – С. 92–102.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Варенікова О.

– старший викладач кафедри української та світової літератури
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

УДК 821.161.2:82.09

ТЕМА «ШЕВЧЕНКО І ТЕАТР» У ДОСЛІДЖЕННЯХ П. РУЛІНА

У статті проаналізовано шевченкознавчі розвідки П. Руліна, уміщені у збірнику «Шевченко та його доба» (1925, 1926). Визначено тематичні домінанти та коло наукових зацікавлень дослідника, який зробив значний внесок у обґрунтування тези про ерудованість, інтелігентність Шевченка. З'ясовано особливості статей П. Руліна про Шевченка.

Ключові слова: збірник «Шевченко та його доба», драматичний театр, п'єса, драматургія, листування, біографія.

Вареникова Е.

– старший преподаватель кафедры украинской и мировой литературы Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды

ТЕМА «ШЕВЧЕНКО И ТЕАТР» В ИССЛЕДОВАНИЯХ П. РУЛИНА

В статье проанализированы шевченковедческие работы П. Рулина, которые вошли в сборник «Шевченко и его время» (1925, 1926). Определены тематические доминанты и круг научных интересов исследователя, который сделал существенный вклад в обоснование тезиса об эрудированности, интеллигентности Шевченко. Выявлены особенности статей П. Рулина о Шевченко.

Ключевые слова: сборник «Шевченко и его время», драматический театр, пьеса, драматургия, переписка, биография.

Varenikova O.

– Senior Lecturer, Ukrainian and World Literature Department,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

THE THEME «SHEVCHENKO AND THEATER» IN THE STUDIES OF P. RULIN

Shevchenko studies by P. Rulin were included in the journal «Shevchenko and his time» (1925, 1926). The thematic dominants and the range of scientific interests of the researcher were determined, which made a significant contribution to the substantiation of the thesis about the erudition, the intelligence of Shevchenko. Peculiarities of P. Rulin's articles about Shevchenko are revealed.

Key words: collection «Shevchenko and his time», drama theater, play, dramaturgy, correspondence, biography

Постановка проблеми. У радянські часи шевченкознавство перебувало під впливом комуністичної ідеології, що спровокувало табування та заборону значного наукового доробку талановитих

учених, серед яких був і П. Рулін. Він став одним із авторів збірника «Шевченко та його доба» (1925, 1926), звернувшись до маловивченої на той час теми «Шевченко і театр». Шевченкознавчий доробок П. Руліна залишається малодослідженим.

Аналіз останніх досліджень. Життєвий та науковий шлях П. Руліна лише починає вивчатись. У статтях Л. Іващук, А. Сапьялкіної описується біографія та наукова діяльність П. Руліна – першого директора Музею театрального, музичного та кіномистецтва. Про внесок ученого в справу створення джерельної бази для вивчення історії театру та становлення театрознавства говориться в роботі І. Рудавіної. Завдяки цим та іншим дослідженням сформовано уявлення про життєвий та науковий шлях П. Руліна, вплив на становлення Музею театрального мистецтва.

Мета статті. Спираючись на наукові розвідки П. Руліна, опубліковані в збірнику «Шевченко та його доба» (1925, 1926), окреслити внесок ученого в шевченкознавство.

Основний матеріал дослідження. У межах полеміки щодо «народності» Шевченка провідне місце належало доведенню авторами збірника «Шевченко та його доба» (1925, 1926) інтелігентності поета. У цей комплекс входить і його зацікавлення драматичними формами мистецтва – театром, оперою. Саме зв'язкам поета з театром присвячено статтю П. Руліна «Шевченко і театр». Дослідник зазначає на початку: *«дуже важливо з'ясувати відношення його [Шевченка] до культури його часу і окремих галузів мистецтва зокрема»* [6, с. 109].

Джерелами інформації про зацікавлення драматичним театром й оперою, зокрема про відвідання вистав і знайомства з акторами, постають Щоденник, *«який писав він по десятиох роках заслання, коли далеко стояв од культурного життя»*, *«нечисленні рядки в листуванні»*, *«деякі спогади приятелів та знайомих»*, та *«дещо і в повістях Шевченка»* [6, с. 109, 110], які також мають переважно автобіографічний характер і де не лише надаються фактичні відомості про відвідання театру, а й елементарний аналіз вистав. Також чинником виявлення інтересу Шевченка до театру є його власні спроби у драматургії, зрештою п'єса «Назар Стодоля», що реалізована була на сцені. За таким обмеженим матеріалом П. Рулін зробив спробу проаналізувати концептуальне питання «Шевченко і театр».

Особливістю статті П. Руліна є те, що він, як фахівець, подає фрагменти суто мистецтвознавчого аналізу. Це, наприклад, характеристика балерини Тальоні через відгуки в пресі та самого

балету, що виховує естетичні почуття навіть у найбільш прагматичних осіб – на прикладі Карла Брюллова. Цю локальну характеристику дослідник розгортає в опис театрального життя Петербурга – з постановками «Ревізора», «Горе от ума» у переважній масі різноманітних розважальних водевілів і мелодрам. Зрештою підсумовує: *«із зовнішнього боку становище театру в Петербурзі було блискучим: драма російська та французька, опера російська та німецька, балет, гостинні виступи найкращих світових знаменитостей – от що можна було побачити в Петербурзі за ті роки, що перебував там Шевченко»* [6, с. 113].

Таким чином, автор статті подав характеристику умов для культурного розвитку молодого українця, який *«відчувши себе вільною людиною»*, мав змогу *«з захватом накинутися на все, що могла дати йому столиця»*. Зрештою той і *«накидається»*, однак переважно на розважальні вистави – водевілі (*«наплачешся – насмеєшся»*), пізніше – бенефіси, що також доволі примітивно в їх концертній сутності. Далі П. Рулін спостерігає еволюцію поглядів Шевченка (через героя «Художника»), який *«утратил уже тот непритворный смех и искренние слезы, но мне их не жаль»* [цит. за: 6, с. 114], тобто від аматора театрального «райка» до *«театрала, що має вже свій певний смак, уміє володіти емоціями, що їх викликає вистава»* [6, с. 114]. Цей театрал уже здатний до аналізу театрального дійства, що дослідник Рулін проводить за своєрідною схемою: уривок з рецензії В. Белінського на виставу – прив'язка до автобіографічного «Художника» – вихід на самого Шевченка. Ця прив'язка реалізується за допомогою модальних маркерів «очевидно», «можна думати» тощо, тобто автор лише виводить вірогідність подій, документально не підтверджених, – реконструює їх.

Цю еволюцію П. Рулін навіть спостерігає за самими Шевченковими п'єсами: якщо «Никита Гайдай» створено за традиціями мелодрами, то «Назар Стодоля» отримує ще й етнографічне забарвлення, що *«бувши таким характерним для дальшої української драматургії, з ім'ям автора сприяло разом цій пієсі втриматися в репертуарі побутового театру»* [6, с. 115].

Як наступний чинник зв'язку Шевченка з театром П. Руліним подається дружба з видатним актором М. Щепкіним, що вже має реальний характер – через особисте листування та численні спогади сучасників. Цей зв'язок (*«ще ближче став Шевченко до театру»*) більше зміцнюється *«дякуючи виступам його [Щепкіна] в українських ролях»* [6, с. 115].

За вже означеною схемою дослідник дає коротку характеристику Щепкіну – як актору та *«збудителю національної*

свідомості» у «колах української колонії в Петербурзі», що призводить до зацікавленості останніх українським театром і навіть аматорських постановок, серед яких був і Шевченків «Назар Стодоля». Тут автор статті шкодує, що жодних відомостей про ці постановки немає, а дуже можливо, що й сам Шевченко в них міг брати участь – настільки гарячим було його зацікавлення в тому [6, с. 116].

З часів заслання Шевченка в оренбурзькі степи П. Рулін визначає навіть прохання надіслати йому твори Шекспіра й отримання їх як ознаку зацікавленості драматургією. По звільненні поет відвідує театр у Нижньому Новгороді, і Рулін традиційно характеризує його й, узагалі, – театральне життя в Росії, зокрема тогочасну критику, де на зміну Белінському прийшли Писемський, Львов та ін. Головним досягненням за час відлучення Шевченка від культурного життя дослідник визначає новий стиль у мистецтві: гучність виголошення монологів поступово «затирається», утворюється достатньо «*русский репертуар*» без потреби підсилювати голос, що дає можливість спостерігати й думати. А найголовніше – збільшився попит на сам театр, до того ж і в провінції [6, с. 123].

Однак, характеризуючи з таких позицій провінційний театр, мистецтвознавець зауважує, що його репертуар, на відміну від столичного, відзначався строкатістю, залежав від публіки, був орієнтований «на касу». Далі він описує й саму публіку – таку ж строкату. У цьому колі Шевченко бував, записавши окремі назви вистав у Щоденник і відзначивши, що вони тільки-но були показані в Москві. Тобто він знайомився з театральними досягненнями за час свого відлучення від вільного суспільства [6, с. 124].

П. Рулін наводить короткі характеристики гри різних акторів, висловлені Шевченком у Щоденнику. Так, закоханість у Піунову зумовлює й відповідні присуди (наприклад, «*естественны и грациозны*»), однак бувають і критичні зауваження (наприклад, про «*необработленість дикції*»), що пізніше помітять й інші критики) [6, с. 135].

Автор статті досліджує дружні стосунки з англійським митцем А. Олдріджем. Причина швидкого знайомства ілюструється словами С. Юнге, доньки гр. Ф. Толстого, яка виконувала роль тлумача в їхньому спілкуванні. Перекладаючи розповідь кожного з них про свою долю, дівчина робить висновок, що їх зблизили однакові колишні злидні й гірка доля – так вони емоційно сприймали ті розповіді («*оба они были расстроганы*»), а наодинці розуміли один одного з жестів і міміки («*у обоих были выразительные лица*») [6, с. 139].

Таким чином, до предметного обсягу шевченкознавства П. Рулін уводить інтерес поета до театрального мистецтва, що *«знаходило значний, характерний для тієї доби відгук у душі поетовій, складаючи одну з галузів багатосторонньої і широкої його вдачі»* [6, с. 140], тобто складовий елемент загального образу Шевченка.

Театрознавець П. Рулін також продовжує свою загальну розвідку щодо зв'язків Шевченка з театром й у другому збірнику, однак у дещо іншій предметній площині, звузивши її в більш біографічному напрямку – безпосередніх стосунків Шевченка зі Щепкіним.

На початку статті «Шевченко і Щепкін» П. Рулін називає основні джерела дослідження – листування між цими діячами (7 листів першого та 10 – другого) та Шевченків Щоденник. Як хронологічні межі листування визначено час від перебування поета в Нижньому Новгороді й надалі у Петербурзі, а взагалі їх приятелювання тривало з 1843 року, перериваючись на період заслання Шевченка. З кола дослідників цих стосунків автор статті виокремлює М. Мочульського, який докладно їх вивчав *«на підставі всього матеріалу»*. Попри такий щедрий дослідницький матеріал, П. Рулін метою розвідки визначає *«де-що додати, а також скорегувати в тому, що на цю тему написано»* [5, с. 101, 102].

У питанні з'ясування часу знайомства Шевченка та Щепкіна дослідник надає хронологічне зіставлення щодо перебування кожного з них у Петербурзі – за роками (починаючи з 30-х років), з чого видно, коли могли пересіктися їхні шляхи. Однак робить зауваження, що Шевченко лише з 43-го року став помітною постаттю в Москві, де жив Щепкін, і сам актор пропагував поета, читаючи його *«Думи мої...»*. Актор же був відомим у *«широких колах московської інтелігенції»* через свою гостинність, а тому знайомство з ним було цілком можливим і в Москві, де бував Шевченко [5, с. 103].

Далі П. Рулін, спираючись на логічні викладки, вираховує місце й час означеного знайомства – у Москві чи Києві, 1844 року (рік написання поезії «Чигирин») чи дещо раніше. Тобто в цьому питанні він дотримується усталеної орієнтації дослідників на дату написання названої поезії, адже її було присвячено саме Щепкіну. Місце ж знайомства театрознавець піддає сумніву, вважаючи, що можуть і не збігатися *«обидва моменти – зустріч із Щепкіним і написання присвяченого йому віршу»*. Виходячи з таких міркувань, П. Рулін доходить ймовірного висновку (*«єдине, що стверджувати можна»*): знайомство *«сталось між 11 листопаду 1843 року (коли був Шевченко ще в Яготині) та 19 лютого 1844 року (дата присвяти Щепкінові «Чигирини»)»* [5, с. 104].

Періодом найбільш плідного спілкування поета з актором визначаються півтора місяця гастролей Щепкіна в Петербурзі, за час яких він 13 разів зіграв Чупруна в «Москалі-чарівнику» – роль, яка захоплювала Шевченка. Надалі, проїжджаючи Московою, *«бачив він Щепкіна і через багато років після того згадував він про цю зустріч»*, і цей спогад Рулін зіставляє з останньою зустріччю перед засланням поета в азійські степи. Така аргументація бере участь у дискусії з цього питання між Мочульським, Стороженком і автором статті, який підсумовує: *«Маємо, таким чином, відомості про три певні зустрічі Шевченка з Щепкіним: наприкінці 1843 року, або на початку 1844, в Москві, 1844 восени в Петербурзі і знов-таки в Москві на весні 1845 року»* [5, с. 104, 105].

По звільненні Шевченка й приїзді до Нижнього Новгорода він пише до Щепкіна дуже теплі дружні листи, що відзначаються неповторимим стилем і лексикою. З дописів же Щепкіна можемо відзначити деякою мірою повчальний нахил стосовно Шевченка. Спершу це теза про сподівану зустріч: *«не для того только, чтобы повидаться, а поговорить бы о многом нужно. Может быть, моя старая голова навела бы и твою на добрую мысль»*. Тобто актор, як більш зріла людина, бажав у чомусь повчати поета. А наступна повчальна репліка вже без натяків безпосередньо («одверто») повчає Шевченка за якийсь загул: *«Никакая пощечина меня бы так не оскорбила... Погано, дуже погано. Не набрасывай этого на свою натуру и характер. Я этого не допускаю: человек тем и отличается от животных, что у него есть воля»* [цит. за : 5, с. 106, 107].

Як проміжний підсумок, П. Рулін наводить статистику комунікації Щепкіна й Шевченка: у Нижньому – 6 днів, у Москві – 16, у Петербурзі – 6, а також не надто частого листування. Далі він переходить до аналізу тих стосунків, залучаючи думки інших дослідників – М. Стороженка, А. Ярцева, М. Мочульського – щодо визначення впливу досвідченої в житті людини, порадирика, утішальника, яким був Щепкін, а також і навпаки – щодо впливу на нього самого поета, який виявлявся передусім у любові до українського слова [5, с. 108, 109].

Щоб дослідити постать актора глибше, у діахронії та синхронії, П. Рулін надає біографічні відомості, з яких дізнаємося про походження Щепкіна з Курщини, де довкола були українські села, з дитинства він чув українську мову, бачив народний побут, надалі грав ролі українців у театрі, був знайомий з І. Котляревським і Г. Квіткою-Основ'яненком, і в листах до Шевченка вживає деякі слова та словосполучення української мови. Однак такі тимчасові

мовленнєві вкраплення не переконують Руліна: це почуття «не виходить поза рямці провінціального патріотизму» [5, с. 110]. Поезія ж Шевченка й він особисто справляли на Щепкіна більшою мірою естетичне враження, а не соціальне.

Зважаючи на наведене вище, теза про революційний вплив поета на актора спростовується вже сама собою. Дослідник щодо цього ще й аргументує тим, що Щепкін цікавився «всім, що життя давало» і був добре знайомий з представниками різних ідеологічних таборів, проте мав свої сталі погляди, що не могли змінитися під впливом фрагментарного знайомства. Зрештою П. Рулін робить висновок, що не можна говорити про якийсь значний вплив на світогляд ні Шевченка з боку Щепкіна, ні навпаки.

Висновки. П. Рулін одним із перших дослідників творчості Шевченка торкнувся актуального аспекту шевченкознавства – питання широкої обізнаності поета у галузі театрального мистецтва, тим самим задекларував новий вектор пошуків. Разом з тим, П. Рулін навів беззаперечні факти, що говорять про високий інтелектуальний рівень та ерудованість Т. Шевченка.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань, зокрема, участі П. Руліна у підготовці академічного чотиритомного видання творів Т. Шевченка під редакцією С. Єфремова.

Література

1. Драматургія Шевченка [Електронний ресурс] // Шевченківська енциклопедія. – Режим доступу : <http://www.shevchcycl.kiev.ua/statt-pro-literaturnu-ta-malyarsku-tvorchst/94-dramaturgya-shevchenka.html>
2. Іващук Л. А. Петро Іванович Рулін – перший директор музею театрального, музичного та кіномистецтва України / Л. А. Іващук // Українська біографістика : Зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 7 – С. 180–191.
3. Коломієць В. На театральних стежках: Тарас Шевченко-драматург [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://yandex.fr/clck/jsredir?from=yandex.fr%3Bsearch%2F%3Bweb%3B%3B&text=&etext=1510.BHARK7bw1sPtbTrLN77TI-3EfGBhyE5t4TZywQvICq>
4. Рулін П. [Електронний ресурс] // Українці в світі. – Режим доступу : <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/831ad8da0eae14fe/>
5. Рулін П. Шевченко і Щепкін / П. Рулін // Шевченківський збірник. Збірник другий / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. – К. : Вид-во КНИГОСПІЛКА, 1926. – С. 101–113.
6. Рулін П. І. Шевченко і театр / Петро Іванович Рулін // Шевченко та його доба. Збірник перший / під ред. акад. С. О. Єфремова, М. М. Новицького і П. П. Филиповича. – К. : ДВУ, 1925. – С. 109–140.
7. Скорина Л. Енергетика жанрової форми п'єси Тараса Шевченка «Назар Стодоля» / Л. Скорина // Шевченків світ : наук. щорічник. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2010. – Вип. 3. – С. 82–90.

Рубан А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Писаренко В.

– студентка IV курса англо-русского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

УДК 821.161.1-32.09''18''

ВОДНЫЕ МОТИВЫ В «ЗАПИСКАХ ОХОТНИКА» И. С. ТУРГЕНЕВА

В статье предложен анализ водных мотивов (образов) в «Записках охотника» И. С. Тургенева. Водная сущность представлена в цикле на разных уровнях произведения. Авторы статьи рассматривают видимые мотивы и мотивы, скрытые в тексте или подтексте цикла, которые можно «услышать» или «увидеть» при внимательном прочтении.

Ключевые слова: И. С. Тургенев, мотив, образ, метафора, эпитет.

Рубан А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Писаренко В.

– студентка IV курсу англо-російського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

ВОДНІ МОТИВИ У «НАРИСАХ МИСЛИВЦЯ» І. С. ТУРГЕНЄВА

У статті запропоновано аналіз водних мотивів (образів) у «Нарисах мисливця» І. С. Тургенєва. Водна сутність представлена у циклі на різних рівнях твору. Автори статті розглядають видимі мотиви та мотиви, які приховані у тексті або підтексті циклу, які можна «почути» чи «побачити» при уважному читанні.

Ключові слова: І. С. Тургенєв, мотив, образ, метафора, епітет.

Ruban A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Russian Language and Literature, Donbas State Teachers' Training University

Pisarenko V.

– Bachelor's Degree Programme student, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

WATER MOTIVES IN «SKETCHES FROM A HUNTER'S ALBUM» BY IVAN TURGENEV

The article presents the analysis of water motives (images) in «Sketches from a hunter's album» by Ivan Turgenev. Water substance is represented in the cycle on different levels of the book. The authors of the article study visible motives as well as motives which are held back in the text or subtext, which can be «heard» or «seen» while reading between the lines.

Key words: Ivan Turgenev, motive, image, metaphor, epithet.

Постановка проблемы. О Тургеневе и его творчестве сказано безмерно много, но всегда остаются незамеченные подробности, частности, детали, которые составляют значимую часть тургеневской поэтики. «Записки охотника», «открывшие» мировой литературе великого психолога, лирика, знатока русского быта, до сих пор привлекают внимание критиков и литературоведов. Особого внимания заслуживает анализ образов природы.

Анализ последних публикаций. Наиболее полное и глубокое проникновение в сложный художественный мир И. С. Тургенева становится возможным во многом благодаря мотивному анализу его произведений. Долгое время в «Записках охотника» рассматривалась только тема народа, обращалось внимание на лирическое начало в произведении. Сегодня появляются работы, в которых изучаются отдельные образы и мотивы. Так в статье А. В. Фокина анализируются музыкальные мотивы, которые «раскрывают эстетическую сторону произведения. ... являются одним из средств самораскрытия героев, через их использование прослеживается два подхода к изображению человека в мире: реалистический и романтический» [7, с. 49]. В работах Н. А. Воскресенской [2], У Луцянь [4], С. А. Шипицыной [8] и др. представлены мотивы смерти, образы цветов и пр. Работ, посвященных природным сущностям в «Записках охотника» И. С. Тургенева, пока нет. Цикл писателя посвящен взаимодействию и взаимовлиянию человека и природы, и проявление этой природы очень важно как для писателя, так и для понимания его мироощущения.

Цель статьи – исследовать водные мотивы (образы) «Записок охотника» И. С. Тургенева, рассмотреть их состав и поэтику.

Изложение основного материала. Г. Башляр не без оснований утверждал, что «все четыре стихии имеют своих приверженцев, или, точнее говоря, каждая из них – глубоко и материально – уже является как бы системой поэтической верности. Стремясь ее воспеть, поэты становятся приверженцами каково-нибудь излюбленного образа» [1, с. 21]. Нельзя сказать, что вода в «Записках охотника» И. С. Тургенева (да и в последующем творчестве) – господствующая стихия. Так, Ю. Лебедев отмечал, что в них писатель создавал единый образ живой поэтической России, увенчивала которую жизнеутверждающая солнечная природа [3]. Однако водная стихия в произведении довольно ярко и разнообразно представлена.

Водные мотивы (образы) можно обнаружить на различных уровнях произведения. Во-первых, это мотивы видимые, хорошо известные, используемые в прямом значении и лежащие на

поверхности текста. Их формы проявления и существования в «Записках охотника» разнообразны: это река (с прорубью, поллой водой), болото, пруд, залив, плотина, брод, мостик, родник (ключ), колодец, дождь, ростепель (снег, ручьи), лужи, роса (утренняя и вечерняя), водомоины, облака и тучи и пр. Автор отмечает, что его герои (да и он как рассказчик) попадают под дождь, ходят в баню, умываются, стирают, ловят рыбу, пьют воду, чай, квас, молоко, вино, водку, «с ног до головы обливаются горячей испариной» [5, с. 204]. Персонажи – рыболовы, бочары, повара (бабы стряпухи, кухарки), черпальщики на бумажной фабрике, целовальники.

Видимые водные сущности и предметы трактуются у Тургенева, как правило, традиционно, в рамках национально-фольклорной и литературной традиции. Водные пейзажи у писателя довольно мирные и бытовые: «у Исты один берег горный, другой луговой... Это небольшая речка вьется чрезвычайно прихотливо, ползет змеей, ни на полверсты не течет прямо, и в ином месте, с высоты крутого холма, видна верст на десять с своими плотинами, прудами, мельницами, огородами, окруженными ракишником и гусиными стадами» [5, с. 17] («Ермолай и мельничиха»); «то были ... поемные травянистые луга, со множеством небольших лужаек, озероц, ручейков, заводей. Заросших по концам ивняком и лозами, прямо русские, русским людям любимые места, подобные тем, куда езживали богатыри наших древних былин стрелять белых лебедей и серых уток» [5, с. 276–277] («Стучит!»).

Реки тихие и спокойные, с мерным течением: «широкая река огибала ее (равнину – А. Р., В. П.) уходящим от меня полукругом; стальные отблески воды, изредка и смутно мерцая, обозначили ее течение»; «река стояла неподвижным, темным зеркалом» [5, с. 71] («Бежин луг»); «водная гладь, освещенная луною, дробится и дрожит мелкой, четкой рябью» [5, с. 275] («Стучит!»). Реки неполноводны и часто заболочены, они переходят в пруды и болота: «болотистая речка Росота ... превращалась в широкий пруд» [5, с. 59] («Льгов»); «под горой текла река и едва виднелась сквозь густую листву» [5, с. 216] («Гамлет Щигровского уезда»).

Болото представлено в цикле двояко. Во-первых, эта местность хороша для охоты: «В Орловской губернии последние леса и площадь исчезнут лет через пять, а болот и в помине нет; в Калужской, напротив, засеки тянутся на сотни, болота на десятки верст, и не перевелась еще благородная птица тетерев, водится добродушный дупель, и хлопотунья куропатка своим порывистым взлетом веселит и пугает стрелка и собаку» [5, с. 5] («Хорь и Калиныч»). Однако в традиционном значении болото – место нечистой силы: русалок, водяных. Они-то и забирают людей только

у стоячей воды (возле пруда или болота): «русалок нет, потому что здесь место чистое, вольное. Одно – река близко» [5, с. 76] («Бежин луг»).

В таком же значении представлены и пруды. Они в «Записках охотника» всегда заброшены и не отличаются чистой водой: «овраг, кое-где превращенный в грязный пруд» [5, с. 5] («Хорь и Калиныч»); «широкий пруд, по краям и кое-где посередине заросший густым тростником, по-орловскому майером» [5, с. 59]; «пруд не глубок, да на дне тина и трава, и весь он травой зарос. Впрочем, есть тоже и колдобины» [5, с. 62] («Льгов»); «черный, словно раскаленный пруд, с каймой из полувысохшей грязи и сбитой набок плотиной» [5, с. 171] («Певцы»). Такой же заброшенностью и негативной окраской будут отмечены пруды и в романном творчестве писателя (например, Авдюхин пруд в «Рудине»).

В национально-мифологическом значении изображены плотины, броды, мосты (мостики, мостки). Переправа с одного берега на другой всегда грозит опасностью, она зыбка и ненадежна: «овраг, на скорую руку перехваченный плотиной и превращенный в пруд» [5, с. 90] («Касьян с Красивой Мечи»); «провалившийся мост» [5, с. 219] («Гамлет Щигровского уезда»); «не весело переправляться через животрепещущие мостки,.. перебираться вброд через болотистые ручьи» [5, с. 140] («Лебедянь»); «неладное место – речку вброд переезжать надоть» [5, с. 274] («Стучит!»). Возле таких переправ всегда поджидает опасность: «в ложбине, над ручьем, мостик... Они (разбойники – А. Р., В. П.) всегда этак ... возле мостов» [5, с. 280] («Стучит!»). Прорванная же плотина не только неприятность при переправе («Дорога адская: ручьи, снег, грязь, водомоины, а там вдруг плотину прорвало – беда!» [5, с. 33] («Уездный лекарь»)), но и «нечистое место» [5, с. 77] («Бежин луг»).

Противопоставлены в «Записках охотника» родники и колодцы. Родник – «холодная, серебристая влага» [5, с. 24] («Малиновая вода»), в нем «ключевая, святая вода» [5, с. 95] («Касьян с Красивой Мечи»). Такую воду приносят больным и умирающим («Живой труп»). У родника в жаркий день отдыхает охотник, любясь «райским» пейзажем («под самым обрывом таится источник; дубовый куст жадно раскинул над водою свои лапчатые сучья; большие серебристые пузыри, колыхаясь, поднимаются со дна, покрытого мелким бархатным мхом» [5, с. 285] («Лес и степь»)), отдыхая душой и телом. К колодцу тоже ходят воды напиться («пойди за водой к колодцу, слышь пить захотелось» [5, с. 161] («Смерть»)). Однако колодцы полусгнившие и засоренные: «колодец один, да и тот никуда не годится» [5, с. 138] («Два помещика»), «воды в колодце оказалось чрезвычайно мало, и вкус

ее был нехороший» [5, с. 89] («Касьян с Красивой Мечи»). За неимением колодцев крестьяне «пьют какую-то жидкую грязцу из пруда ... но кто же назовет это отвратительное пойло водою?» [5, с. 170–171] («Певцы»), поэтому много пьют чаю, квасу, вина и водки. Пью по разным причинам и в разных ситуациях: чтобы согреться, промочить горло, в радости и в горе, от безделья и нетерпения, проявляя гостеприимство, щедрость и хвалясь богатством.

Описание рек, болот, прудов, колодцев и пр. у И. С. Тургенева во многом объясняется географическими особенностями местности: других рек нет, колодцы, действительно, плохи, а родниковая вода всегда свята, вкусна и не часто встречается.

Как природное явление вода представлена в виде дождя (летнего и осеннего, теплого и холодного, мелкого, тихого и с грозой и ветром). «Для охотника дождь – сущее бедствие»; «уже чего-чего мы не делали, чтобы от него избавиться;.. собакам чутье заливаает, ружья осекаются» [5, с. 262] («Живые мощи»). Но для природы дождь – благодать: «дождь пойдет – утки вон плещутся, да и трава сильно пахнет» [5, с. 13] («Хорь и Калиныч»); «внутренность рощи, влажной от дождя, беспрестанно изменялась, смотря по тому, светило ли солнце, или закрывалось облаком; она то озарялась вся, словно вдруг в ней все улыбнулось;.. то вдруг опять все кругом слегка синело;.. и украдкой, лукаво, начинал сеяться и шептать по лесу мельчайший дождь» [5, с. 195] («Свидание»).

Двойственное чувство вызывает дождь и у человека. Нехорошо и неприятно вымокнуть под дождем: «чрезвычайно мелкий холодный дождь, который с самого утра, не хуже старой девки, неугомонно и безжалостно приставал ко мне (рассказчику – А. Р., В. П.),.. заставил меня искать где-нибудь поблизости хотя временного убежища» [5, с. 111] («Контора»). Еще хуже оказаться в дороге во время грозы: «Гроза надвигалась. Впереди огромная лиловая туча медленно поднималась из-за леса; надо мною и мне навстречу неслись длинные серые облака; ракиты тревожно шевелились и лепетали. Душный жар внезапно сменился влажным холодом; тени быстро густели» [5, с. 125] («Бирюк»). В то же время дождь становится фоном умиротворенной бытовой картины: «Вера хлопотала за чаем; самовар затейливо шипел, словно чему-то радовался; с веселым треском ломались крендельки, ложечки звонко стучали по чашкам; канарейка, немилосердно трещавшая целый день, внезапно утихла и только изредка чирикала;.. из прозрачного облачка мимоходом падали редкие капли» [5, с. 217] («Гамлет Щигровского уезда»).

Водные мотивы тесно связаны в «Записках охотника» с

мотивом *зеркальності / отражения*. Он может быть представлен как взгляд снизу вверх, что не совсем традиционно для мотива отражения. В таком случае небо приравнивается водной глади: «Удивительное приятное занятие лежать на спине в лесу и глядеть вверх! Вам кажется, что вы смотрите в бездонное море, что оно широко расстилается *под* вами, что деревья не поднимаются от земли, но, словно корни огромных растений, опускаются, отвесно падают в те стеклянно ясные волны... Волшебными подводными островами тихо наплывают и тихо проходят белые круглые облака – и вот вдруг это море, этот лучезарный воздух, эти ветки и листья, облитые солнцем, – все заструится, задрожит беглым блеском, и поднимется свежее, трепещущее лепетанье, похожее на бесконечный мелкий плеск внезапно набежавшей зыби» (курсив автора – А. Р., В. П.) [5, с. 92] («Касьян с Красивой Мечи»). В других же случаях вода и водная гладь выступают в роли зеркала: «... большой серебряный таз поставят с водой, он (Овсянников – А. Р., В. П.) и смотрит на голубков» [5, с. 49] («Одноворец Овсянников»); «белые круглые облака высоко и тихо неслись над нами, ясно отражаясь в воде; тростник шушукал кругом; пруд местами, как сталь, сверкал на солнце» [5, с. 66] («Льгов»); «стальные отблески воды, изредка и шумно мерцая, обозначили ее течение;.. река стояла неподвижным, темным зеркалом» [5, с. 71] («Бежин луг»).

Еще один вариант водной сущности – слезы. Они многочисленны и многообразны: плачут в горе («глаза красны и влажны, и все лицо опухло от плача» [5, с. 86] («Касьян с Красивой Мечи») и в радости («зарыдал в три ручья» от неожиданного счастья [5, с. 229] («Чертопханов и Недопюскин»)); украдкой утирают слезы от грустных воспоминаний и неизвестности. Плачут все, но, как правило, больше плачут женщины – «у баб слезы-то некупленные. Бабы слезы – та же вода» [5, с. 86] («Касьян с Красивой Мечи»).

Перейдем к водным мотивам, скрытым в тексте или подтексте сборника, которые можно «услышать» или «увидеть» при внимательном прочтении. Мотив не может быть абстрактным, «образное представление о каком-либо явлении передается не единично, а в группе метафор, тождественных и различных, и закрепляется в мифе, как в обряде, системно» [5, с. 33]. Устойчивые метафорические образы во многом обладают у Тургенева «наводненностью». Таковыми можно считать музыкальные мотивы: «голос беспрестанно заливался и переливался сверху вниз и беспрестанно возвращался к верхним нотам» [5, с. 177], «полилась заунывная песня» [5, с. 179], «песнь росла, разливалась» [5, с. 181]

(«Певцы»). Пение может нести и негативную эмоцию: «... глаза красны и влажны, и все лицо опухло от плача (по умершему – А. Р., В. П.),... раздалось ее жалобное, надрывающее душу пение» [5, с. 86] («Касьян с Красивой Мечи»). Также к устойчивым метафорическим образам относится образ света в различных его коннотациях: «утренняя заря разливается кротким румянцем» [5, с. 69], «солнце мирно всплывает под узкой и длинной тучкой» [5, с. 69], «лилась отовсюду темнота» [5, с. 70], «слабо льющийся свет звезд» [5, с. 83], «солнечный свет ... падал струями» [5, с. 88], «июльское сверкающее солнце своими неумолимыми лучами затопляет овраг, крыши...» [5, с. 171], «лучи разливались ровным. Почти водянистым светом» [5, с. 202] и др.

Иногда водность обнаруживается опосредованно, за счет достаточно большого количества метафор, эпитетов и сравнений, связанных с семантикой воды: «заливался смехом» [5, с. 13], «деревья сливаются в большие, чернеющие массы» [5, с. 14], «ночь, как грозовая туча» [5, с. 69], «начинали разливаться холодные тени» [5, с. 70], «ночь, как грозовая туча», «места окрестные, почти совсем потонувшие во мгле» [5, с. 71], «голова с пивной котел» [5, с. 73], «звезды ... тихо текли все» [5, с. 80], «жидкий ветерок» [5, с. 83], «влажные глаза» [5, с. 154], «жидкие волосы» [5, с. 134] и пр. Водная сущность представлена и через народную мудрость; все пословицы и поговорки в «Записках охотника» связаны с водой: «не мытьем так катаньем» [5, с. 48], «кто сам мелко плавает, тот и задирает» [5, с. 50], «у баб слезы-то некупленные. Бабы слезы – та же вода» [5, с. 86], «пристал, словно банный лист» [5, с. 178], «зарыдал в три ручья» [5, с. 229], «мой стакан не велик, но я пью из своего стакана» (франц. пословица) [5, с. 210].

Часто водные мотивы представлены в описаниях, где Тургенев также отмечает краски, запахи, звуки: «Бледно-серое небо светлело, холодело, синело; звезды то мигали слабым светом, то исчезали; отсырела земля, запотели листья, кое-где стали раздаваться живые звуки, голоса, и жидкий ранний ветерок уже пошел бродить и порхать над землею» [5, с. 83] («Бежин луг») и др.

Как видим, система водных мотивов и водная символика в «Записках охотника» представлены едва ли не исчерпывающим образом. Водная сущность в цикле практически не касается проявлений душевной жизни. Соответствие между жизнью природы или природными образами и психической сферой человека внешне редко обнаруживается. Стихия воды оказывается важнее для макро-, а не для микрокосмоса. Человек в «Записках...» сосуществует со всеми стихиями, но вода оказывается важнее, хотя и не ближе.

Итак, вода в «Записках охотника» И. С. Тургенева оказывается

многофункціональної. Некоторые водные мотивы легко узнаваемы в цикле, другие можно распознать при внимательном прочтении. Все они раскрывают бытовую и эстетическую сторону произведения.

Литература

1. Башляр Г. Вода и грезы : опыт о воображении материи / Г. Башляр. – М. : Изд-во гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.

2. Воскресенская Н. А. Концепт «ум» в цикле И. С. Тургенева «Записки охотника» и его французских переводах [Электронный ресурс] / Н. А. Воскресенская // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – Сер. Филология. – 2013. – № 1 (2). – С. 45–50. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-um-v-tsikle-i-s-turgeneva-zapiski-ohotnika-i-ego-frantsuzskih-perevodah>

3. Лебедев Ю. В. Тургенев / Ю. В. Лебедев. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 608 с. (Серия «Жизнь замечательных людей»).

4. Луцянь У. Образы цветов в «Записках охотника» И. С. Тургенева [Электронный ресурс] / У. Луцянь // Вестник науки и образования. – 2014. – № 2 (2). – С. 69–74. – Режим доступа : <https://elibrary.ru/item.asp?id=22913604>

5. Тургенев И. С. Записки охотника. Отцы и дети. Ил. А. Я. Ляшенко / И. С. Тургенев. – М. : Правда, 1986. – 448 с.

6. Силантьев И. В. Теория мотива в отечественном литературоведении и фольклористике / И. В. Силантьев. – Новосибирск, 1999.

7. Форина А. В. Слышать звуки природы и будить собственную фантазию. Функции музыкальных мотивов в произведении И. С. Тургенева «Записки охотника» / А. В. Форина // Русская словесность в школах Украины. – 2005. – № 4. – С. 46–49.

8. Шипицына С. А. Мотив смерти в «Записках охотника» И. С. Тургенева / С. А. Шипицына, О. В. Дедюхина // Студенческая наука XXI века : материалы XI Междунар. студенч. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 1 нояб. 2016 г.) / редкол. : О. Н. Широков [и др.]. – Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2016. – № 4 (11). – С. 167–172.

Бондаренко Г.

*– кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинской лексики
та литературы Донбасского государственного педагогического
университета*

Каширіна Ю.

*– учитель российской лексики та зарубежной литературы
II квалификационной категории заочно-осветной средней школы
№ 12 м. Дружківки*

УДК 821.161.2-1.09''18''

ОБРАЗ РІДНОГО КРАЮ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ПЕТРЕНКА

У статті порушено актуальні проблеми людини і природи в поетичній творчості Михайла Петренка. Природа рідного краю в поезіях М. Петренка постає як естетична цінність, важливий компонент духовної культури суспільства, могутній засіб цілісного духовного розвитку особистості.

Вірші поета мають таку велику силу, бо сповнені щирої любові до рідної

землі. Думки, надії і мрії поета тісно пов'язані зі Слов'янськом – містом, у якому народився поет, милувався живописною природою річки Тор, де навчався любити співучу мову і українську пісню.

Ключові слова: людина і природа, природа рідного краю, духовна культура, українська пісня.

Бондаренко Г.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Каширина Ю.

– учитель русского языка и зарубежной литературы II квалификационной категории общеобразовательной средней школы № 12 г. Дружковки

ОБРАЗ РОДНОГО КРАЯ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ МИХАИЛА ПЕТРЕНКО

В статье затронуты актуальные проблемы человека и природы в поэтическом творчестве Михаила Петренко. Природа родного края в поэзиях М. Петренко предстает как эстетическая ценность, важнейший компонент духовной культуры общества, могущественный способ целостного духовного развития личности.

Произведения поэта имеют такую великую силу, потому что наполнены искренней любовью к родной земле. Мысли, надежды и мечты поэта тесно связаны со Славянском – городом, в котором он родился, любовался живописной природой речки Тор, где учился любить мелодичный язык и украинскую песню.

Ключевые слова: человек и природа, природа родного края, духовная культура, украинская песня.

Bondarenko H.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Department of Ukrainian Language and Literature, Donbas State Teachers' Training University

Kashirina Yu.

– Russian Language and World Literature Teacher of the Second Category, Comprehensive School 12, Druzhkivka

CHARACTER OF NATIVE EDGE IN POETIC WORK OF МYKHAILO PETRENKO

In this article is broken issues of the day of man and nature in poetic work of Mykhajlo Petrenko. Nature of native edge in the poetries of M. Petrenko as an aesthetic value, important component of spiritual culture of society, mighty means of integral spiritual development of personality.

The verses of poet have such large force, because full of sincere love to native land. Ideas, hopes and dreams of poet, closely constrained with Slovjansk – city in that was born, Torus was granted pardon by picturesque nature of the river, where studied to love a melodious language and Ukrainian song.

Key words: man and nature, nature of native edge, spiritual culture, Ukrainian song.

Постановка проблеми. Ім'я Михайла Петренка донедавна було майже невідомим. Поет увійшов в історію української літератури ХІХ ст. особливою енергетикою слова, контрастністю поетичного образу, пристрастю почувань. Визначальна специфіка літературно-теоретичної практики М. Петренка – романтичний тип свідомості. І філософію життя, і філософію мистецтва в Михайла Петренка єднає ідеалізм, визначення духу провідною сутністю буття. Так у пісні «Дивлюсь я на небо...» знайшли втілення філософські роздуми народу про Всесвіт і безкінечність. Цей твір позначений характерними для європейської романтичної лірики роздумами про смисл життя людини.

Поет утвердив себе не лише піснями, а й новаторством у жанрі віршів-медитацій та пейзажної лірики. Елегійними роздумами, щирою схвильованістю наснажені вірші «По небу блакитнім очима блукаю», «Схилившись на руку, дивлюся», «Весна». Це яскраві зразки медитативної лірики, яка тоді активно виявлялась в поезії всіх європейських народів. У них звучить спільний для романтичної поезії мотив незадоволення сірою буденністю, прагнення Пізнати таємниці космосу, бажання позбутися самотності, знайти душевну рівновагу.

Що ж до пейзажної лірики, то в ній автор сприймає життя більш оптимістично, особливо коли оспівує красу рідного міста, садки, рідні з дитинства береги тихого Тору.

Аналіз останніх досліджень. Так, поетичний цикл «Сніп», що входить до збірки «Молодик», є надзвичайно важливий не лише для композиції збірки, а й для з'ясування проблеми народження поета. Цикл скомпонований із трьох творів, написаних у різний час і об'єднаних філософськими роздумами над долею рідної землі й своєю особисто. Як зазначає І. М. Овчаренко, Михайло Миколайович Петренко проживав у Слов'янську, вивчав мову і побут свого народу. Краєзнавець стверджує, що поезії Петренка були написані під впливом чарівної природи Донеччини [4].

Вадим Оліфіренко у своєму дослідженні «Дума і пісня» пише, що творчість чудового поета М. Петренка закономірно впливає з пошуків усієї української літератури початку ХІХ ст. Разом з тим, тема рідного краю, Донеччини, увійшла досить широко у його творчість. Це збігалось з поетичним кредо Петренка: милі серцю краєвиди Слов'янська, давня і недавня історія України стали предметом його поетичної уяви. Про рідне слобожанське місто поет висловив у вірші «Слов'янськ» [5].

Творчість М. Петренка розвивалась під впливом Тараса Шевченка та Івана Котляревського. І все ж його твори є талановитими, оригінальними. Критик Г. Нудьга наголошує, що

М. Петренко «радісно говорить про красу земного життя, про розкішні сади і луки навколо міста». Ця любов з особливою силою проявилася, коли Михайло навчався в університеті. Проте зі Слов'янськом пов'язані не лише його радощі, але й особисте горе. Закохався юнак у доньку поміщика Арцибашева Галю, але її батько суворо заборонив зустрічатися з хлопцем. «...поезії «Дивлюсь я на небо», «Туди мої очі» стали загальнознаними як пісні. І це є найкращим, вічно живим пам'ятником поету, бо дати народу пісню – значить, у віках жити з ним, розмовляти і ділитися своїми почуттями» [3].

Ще один цікавий і дуже важливий для характеристики поета факт наводить у листі подружжя Шептіїв: «Незабутньою подією в житті Михайла Петренка було відвідання його і Лебедині Тарасом Григоровичем Шевченком під час останнього приїзду на Україну в червні 1859 року. Це була зустріч побратимів по перу, у взаємній прихильності яких не можна сумніватись» [7].

Валерій Романько у своїх дослідженнях про поетів-земляків наголошує, що цей край їм особливо близький та дорогий. «Є у кожного з нас і той маленький куточок, який особливо близький нам: батьківська домівка, рідна вулиця, своє село чи те місто, де ми проживаємо. Часто саме вони є предметом оспівування у віршах, оповіданнях, піснях. Тут можна наводити рядки про всі міста та селища донецького краю – про кожне з них можна скласти легенди, писати вірші. Слова любові до давнього і прекрасного міста Слов'янська звучать у вірші відомого поета Михайла Петренка «Слов'янськ», де автор прославляв не лише донецьку землю, а й наше місто, у якому ми проживаємо» [6].

У статті «Присвячується рідному місту» Валерія Антипова зазначає, що вірші М. Петренка сповнені щирої любові до рідної землі. Поезії автора мають таку велику силу, яка впливає на думки і надії земляків про своє рідне місто. Саме тут народжуються зразки романтичної поезії, сповненої роздумів над таємницями всесвіту, над долею людини, якій важко жити на землі. Михайло Петренко думками завжди линує до рідного краю, до образу коханої слов'яночки, яка стала його натхненням, його долею, його мрією [1].

Вивченням життя і творчості поета-земляка займалися краєзнавці міста Слов'янська А. І. Абрамов та Н. М. Корнієнко.

Отже, **метою** дослідження є виявлення художньої майстерності М. Петренка крізь призму українського романтизму XIX ст.

Мета дослідження вирішує ряд **завдань**:

- обґрунтувати поняття романтизм в українській літературі;
- виявити характерні риси романтизму в його зіставленні з

європейськими аналогами;

– розкрити своєрідність авторської художньої свідомості засобами поетичних творів М. Петренка.

Заглиблюючись у світ духовних переживань особистості і шукаючи «вічну істину», поети використовували такі художні засоби, як складний метафоризм, інакомовлення, натяки, музикальність, багатозначність слова, абстрагованість образів тощо. Усе це зумовлювало високий рівень романтичних творів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Одним з поетів-романтиків XIX століття, творчість якого набрала загальноукраїнського звучання, є Михайло Миколайович Петренко. Його вірш «Небо» став широко відомою народною піснею.

Михайло Петренко був непересічною особистістю, талановитим митцем, гідним пам'яті прийдешніх поколінь. Поет гаряче любив рідну землю, місто свого дитинства Слов'янськ, людей, що в ньому жили, пісні, які лунали на Слов'янщині. Куди б не закидала поета доля, йому найпалкішим бажанням було полинати до рідної сторони. У дитинстві Михайло любив слухати розповіді матері про татарські напади, сумне життя полонених в турецько-татарській неволі. Мабуть, під впливом цих розповідей і уявних картин, народжувались його вірші про минуле України, про козацьку славу. Вони були для нього душею рідної землі, ці «пісні козацькії і думи дідівськії».

Тема рідного краю, образи Донеччини відбилися у таких віршах Михайла Петренка, як «Слов'янськ», «Іван Кучерявий», «Гей, Іване, пора». Цим творам, як і іншим віршам поета, притаманний романтичний настрій: мотиви любовної туги, скарги на горе, замилування рідним краєм:

*Коли ж, коли ж,
великий Боже,
Мене пошлеш
на рідний край,
Де мав я радість,
мав я рай.*

У цих поетичних рядках поет згадує дороге йому місто свого дитинства і юності. Михайло Петренко жив і творив на початку XIX століття, коли тільки зароджувалась нова українська література, і наш земляк у міру свого таланту розвивав її, торував наступним поколінням поетів і прозаїків шлях до світових вершин художнього слова. У своїх романтичних творах М. Петренко малював два світи – реальний та вимріяний, які утворюють єдиний світ, проте роздвоєний, наповнений прагненнями героя до незвіданого.

Для романтичних творів характерні незвичайні, а іноді й фантастичні події та ситуації, деяка умовність, порушення дійсних співвідношень між явищами, образи піднесених над реальністю, виняткових людей, які наділяються сильними пристрастями й часом діють у вигаданих, мало правдоподібних, часто екзотичних обставинах.

Отже, романтизм – це художній метод у літературі й мистецтві, коли не задовольняючій митця реальній дійсності протиставляються картини життя бажаного, витвореного мрією, піднесеного над дійсністю [2].

Зазначимо, що творчість чудового поета закономірно впливає з пошуків усієї української літератури початку ХІХ століття. Тема рідного краю, Донеччини, увійшла досить широко у його творчість. Це збігалось з поетичним кредо Петренка: милі серцю краєвиди Слов'янська, давня і недавня історія України стали предметом його поетичної уяви. Тому свої враження про дитинство, про рідне Слобожанське місто поет висловлює у вірші «Слов'янськ»:

*Слов'янськ, Слов'янськ!
Як гарно ти
По річці Тору, по рівнині
Розкинув пишнії садки,
Квіти пахучі по долині
І так красуєшся собі!*

У циклі віршів «Слов'янськ» поет дещо відходить від своєї провідної теми смутку та розчарувань життям. У віршах, присвячених рідному місту, поет тепло говорить про рідну сторону, її пісенність, що окрасою всієї України.

Усі помисли, надії і мрії Михайла Петренка пов'язані з рідною землею, де вперше він побачив сонячні ранки, ходив по росяних лугах, чув звуки рідної землі:

*А думка вже туди
летить,
де вперше чув я дзвін
вечірній,
Де вперше так
я полюбив
Поля привольні
та діброви,
Де вперше світ
і радість взрів.*

Сприймаючи Слов'янщину як частку української землі, поет в образах дівчини та народної пісні розкриває духовне багатство української народної культури:

*Чи бачив хто слов'янську дівчину?
Чи чув коли, як річ вона веде,
Жартуючи в веселую годину?
Або тоді, як сонечко зайде
І темрява почне томити очі,
Чи лучилось чувать пісні дівочі
І дослухатись як вони,
Так дуже, дуже жалібні,
Чарують Слов'янськ весь, од краю і до краю...*

Краса дівчат з рідного Слов'янська не раз поставала перед ним і на чужині. Милі і ніжні слов'янки – це дорогий спогад його юності. Дівчата його міста не тільки красуні, вони ще й розумні, дотепні, співучі. Слов'янськ у автора асоціюється з людьми, які там живуть, і є вираженням того, чим є місто Слов'янськ. Рідний край – це святе, дороге і бажане для Петренка.

Тому-то й лине поет думкою у рідне місто, куди він часто «думку шле і сльози». А як билосся серце Михайла Петренка, коли він після довгої розлуки наближався до рідного Слов'янська. І сьогодні цей вірш хвилює кожного мешканця міста:

*Ось-ось Слов'янськ!
Моя родина,
Забилось серденько
в грудях,
Пригнулись до землі
коліна,
А очі плавають
в сльозах.*

Скільки в цих словах душі, скільки гарячої любові! Вони зрозумілі всім, хто має в грудях святе почуття любові до рідної землі. Для поета земляки-слов'янці – найрідніші на землі люди. Петренко думає, що вони щасливі, бо можуть милуватися красою квітучої землі, чути «в сумерки вечірній дзвін», що пливе над долиною Тору.

Про все найдорожче у своєму житті поет розповів у вірші «Слов'янськ». Цей вірш і понині зворушує своїм глибоким почуттям.

У вірші «Іван Кучерявий» Михайло Петренко під могутнім впливом усної народної творчості першим в українській літературі звернувся до образу Савур-Могили. Савур-Могила – це край української землі, символ героїчної боротьби з нападниками. Милі донеччанам краєвиди рідної землі зустрінемо й у вірші «Гей, Іване, пора...». Нехитрий сюжет тут розгортається за дією головного героя-козака, який вирушає за Дніпро, на польську Україну, за дівчиною:

Минув Донець, минув Торець

І степом скаче по Самарі...

У цих віршах немає детального і розгорнутого зображення картин природи конкретної місцевості. Такий принцип малювання характерний для творів романтизму, бо головним для поета є внутрішній світ героїв, власні почуття, а для лірики М. Петренка властива ще й деяка абстрактність. У поезіях Петренка ми знаходимо багато картин Дінця з пологим та гірським берегами, древнього монастиря над ним, широкого степу – це ж наша земля, наш донецький край.

Вершиною творчості М. Петренка є цикл віршів «Небо», а перший вірш з нього став славнозвісною народною піснею «Дивлюсь я на небо...». Ці вірші є типовим зразком романтичної поезії, сповненої роздумів над таємницями всесвіту, над долею людини, якій важко жити на землі. Почуття невдоволеності життям притаманне усім, нарікання на долю теж властиве багатьом із нас. Тож почуття, виражені у вірші «Небо», знаходять відгук в серцях багатьох. Славнозвісна пісня «Дивлюсь я на небо...» на слова М. Петренка стала народною і назавжди залишилась у пам'яті людей.

Призначення людини, – згідно із народним уявленням, – визначалося схильністю людини до певної праці та успіхом у її виконанні. Вияв ідеї сродності знаходимо у поезії М. Петренка «Недоля» («Дивлюсь я на небо...»). Зміст монологу ліричного героя поезії – не претензії до життя, Долі-Фатуму, Бога. Він є яскравим свідченням того, що автор вірша глибоко усвідомив свою сродність – бути Поетом. Ключова позиція «земля-небо», зазначена вже у першій строфі поезії, обумовлює композиційний прийом контрасту, притаманний деяким іншим Петренковим творам. Романтична невдоволеність зумовлена невідповідністю креативних можливостей митця втіленню художньо-естетичного ідеалу, якого прагне творча особистість художника, й викликає почуття одвічної туги за недосяжним. Це недосяжне – Бог та Вічність.

М. Петренко був обізнаний з ідеями західноєвропейського романтизму, бо космізм, притаманний західноєвропейському, передусім, німецькому романтизму, у контексті поезії українських романтиків знайшов яскравий вияв лише у творчості Петренка і набув особливого національного забарвлення. У Михайла Петренка ідея нескінченності втілилася в образі неба, що водночас і космічною субстанцією, і вищим духовним виміром. Небо – місце зосередження всіх світових ідей, що вибудовує людина-творець і втілює у земних формах відповідно до традицій людської культури.

Ідея божественної природи поезії не є в історії культури новою. Місце перебування Всевишнього – Небо – є, на думку

багатьох поколінь художників слова, останньою інстанцією істини та невичерпним джерелом поетичного прозріння. Саме такого неба прагнула душа М. Петренка, сповнена смутним, притаманним поетові-романтику нерозважним відчуттям, що дістатись цього навіть істинному художнику неможливо.

«Чому мені, Боже, ти крилець не дав?» – не буквальный жаль, що людина не літає. Крила – образ натхнення, мусять врятувати Поета від невблаганної буденщини і допомогти йому підвестись над нетривким, недовговічним земним. Крила – це те саме унікальне знаряддя, що дає людині наблизитись у творчому акті до ідеалу втілення «нашого божественного хотіння». Поезія «Дивлюсь я на небо...» стала народною піснею, яка зворушує своєю глибокою щирістю, філософськими роздумами про Всесвіт, про нескінченність. Слухаючи цей твір, ніби сам набуваєш крил, і з'являється бажання бути корисним людям і Вітчизні.

М. Петренко усвідомлює, що земне життя людини – не замкнений простір духовного розвитку, шлях до Бога не припиняється ніколи і смерть не означає закриття душі для любові.

Висновки. Отже, там, де мірило істини, втілено ідеальне начало. Якщо ідеальним макрокосмом тут виступає небо, що втілює вічність і нескінченність буття Всевишнього, то ідеальним мікрокосмом є земля, а саме – місто Слов'янськ. Отже, згідно із традиціями романтичного мистецтва, ліричний герой поезії М. Петренка шукає ідеалу, що не може стати здобутком його життєвої долі. Тож не знайдеться в нашому місті жодної людини, яка б не була зворушена глибокими почуттями поета, його любов'ю до рідного міста, до наших пісень, до нашої мови, до краси рідної природи. Це і є внеском у розквіт культури нашої незалежної держави – України.

Література

1. Антипова В. Присвячується рідному місту / В. Антипова // Слов'янський сокіл. – Слов'янськ, 1997.
2. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів. – 4-е вид., переробл. і доп. / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – К. : «Радянська школа», 1997. – 486 с.
3. Нудьга Г. Два поети-романтики : Вступ до кн. : «Віктор Забіла. Михайло Петренко» : Поезії / Г. Нудьга. – К. : Радянський письменник, 1997. – С. 34–48.
4. Овчаренко І. М. Дав пісню крилату / І. М. Овчаренко // Донбас. – 1998. – № 4. – С. 96–97.
5. Оліфіренко В. В. Поет, який мріяв про небо / В. В. Оліфіренко // Сільська Донеччина. – 1997. – № 5. – С. 20–26.
6. Романько В. І. Література рідного краю : Підручник / В. І. Романько. – Донецьк, 2007. – С. 41–44.
7. Шептій К. Його книжки «ходили по руках» / К. Шептій // Вітчизна. – 2003. – № 6. – С. 166–170.

Сиротенко В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти Донбаського державного педагогічного університету

Бурлака Р.

– учитель-методист Краматорської загальноосвітньої школи № 12

УДК 821.161.2-1.09:355.01(477.6)

ВІЙНА В ДОНБАСІ В ПОЕТИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ ГАЛИНИ ОНАЦЬКОЇ

Стаття присвячена розгляду трьох поетичних збірок краматорської письменниці Галини Онацької: «Незримий шлях моєї долі», «Попереду – життя», «Весна не може не прийти». Вірші спільної тематики «Війна в Донбасі» на підставі проблемно-конфліктних та образних особливостей об'єднані в п'ять груп. Перша – осуд Росії як агресора й вияв готовності захищати Україну; друга – осмислення причин війни в Донбасі та визначення тих сил, які зацікавлені в ній; третя – вияв зневаги до українських громадян, засліплених ідеєю «руського мира»; четверта – визначення ставлення українського суспільства до ветеранів Великої Вітчизняної війни; п'ята – фольклорна образність як вияв основ народно-духовного світовідчуття.

Ключові слова: війна в Донбасі, російська агресія, український патріотизм, «рашизм», депутатська скнарість, духовний оберіг, асонанс, алітерація, тавтологія.

Сиротенко В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики начального образования Донбасского государственного педагогического университета

Бурлака Р.

– учитель-методист Краматорской общеобразовательной школы № 12

ВОЙНА В ДОНБАССЕ В ПОЭТИЧЕСКОМ ОСМЫСЛЕНИИ ГАЛИНЫ ОНАЦКОЙ

Статья посвящена рассмотрению трех поэтических сборников краматорской писательницы Галины Онацкой: «Невидимый путь моей судьбы», «Вперед – жизнь», «Весна не может не прийти». Стихи общей тематики «Война в Донбассе» на основании проблемно-конфликтных и образных особенностей объединены в пять групп. Первая – осуждение России как агрессора и проявление готовности защищать Украину; вторая – осмысление причин войны в Донбассе и определение сил, заинтересованных в ней; третья – выражение презрения к украинским гражданам, ослепленным идеей «руського мира»; четвертая – определение отношения украинского общества к ветеранам Великой Отечественной войны; пятая – фольклорная образность как проявление основ народно-духовного мироощущения.

Ключевые слова: война в Донбассе, российская агрессия, украинский патриотизм, «рашизм», депутатское крохоборство, духовный оберег, ассонанс, аллитерация, тавтология.

Syrotenko V.

– *Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Theory and Practice of Primary Education, Donbas State Teachers' Training University*

Burlaka R.

– *Teacher, teaching methods specialist, Comprehensive School 12, Kramatorsk*

WAR IN DONBAS IN POETIC COMPREHENSION OF HALYNA ONATS'KA

The article is dedicated to consideration of three poetic collections of Kramatorsk authoress Halyna Onats'ka: "Invisible path of my fate", "Ahead is the whole life", and "Spring cannot but come". Verses on the general subjects "War in Donbas" are divided into five groups on the basis of problem, conflict and expressive features. The first group is viewing Russia as an aggressor and display of the willingness to protect Ukraine, the second group is a understanding of reasons on war in Donbas and determinations of the forces, that are interested in this war, the third group is a display of disrespect to the Ukrainian citizens blinded by the idea of the "Russian World", the fourth one is defining the relation of Ukrainian society to the veterans of Great Patriotic war, the fifth group is folklore vividness as a display of the basic folk spiritual world outlook.

Key words: *war in Donbas, Russian aggression, Ukrainian patriotism, "Russism", deputies' niggardliness, the spiritual token, assonance, alliteration, tautology.*

Постановка проблеми. Є дуже давнє твердження, що в час, коли гримлять гармати, музи мовчать. Але у випадку з Галиною Онацькою все відбувається до навпаки, оскільки протягом 2016 – початку 2017 року вийшли три збірки її поезій: «Незримий шлях моєї долі», «Попереду – життя», «Весна не може не прийти», і більшість віршів у них датована літом 2014 – кінцем 2016 років. Тож виникає закономірне питання, а що послужило поштовхом до їхнього народження, що викликало внутрішню душевну потребу написати той чи інший поетичний рядок, чому з-під пера жінки з'явилося так багато творів громадянської лірики, просякнутих гордістю, любов'ю, тривогою, болем за Україну і незборимою вірою в її остаточну перемогу.

Безумовно, не лише Г. Онацька переймається тим, що зараз відбувається в Україні, зокрема в Донбасі, і саме висвітленню теми героїчне і трагічне в історії сучасного Донбасу була присвячена й одна з наших попередніх розвідок [8]. І кожного разу можна констатувати, що новий твір – то новий погляд на донбаські події, це закарбований у пам'яті факт, який знаходить у художньому творі своє митецьке осмислення. Не випадково Олесь Гончар, згадуючи свої поетичні спроби часів Другої світової війни, називав їх «конспектами почуттів». Тож треба бути вдячними нашій сучасниці,

що вона не тільки від свого імені, а мільйонів українських патріотів сказала такі сокровенні й актуальні на сьогодні слова:

Ми народились, щоб здобуть свободу,
Щоб жити в гідності у рідному краю («Ми нескорені») [6, с. 7].

Таким чином, виникає закономірне зацікавлення творчим здобутком поетеси, яку без перебільшення можна назвати «рупором нашого часу», чие художнє слово спрямоване на осмислення складних подій, свідками й учасниками яких на сьогодні є кожен із нас.

Аналіз останніх досліджень. Якихось літературознавчо-критичних матеріалів про Г. Онацьку практично немає. Тож звернімося до свідчень, наданих самою письменницею авторам даної розвідки.

Народилася Галина Перельот (її дівоче прізвище) 19 вересня 1966 року в селі Велика Любаша на Рівненщині. Від бабусі передалася любов до української народної творчості, а перший вірш написала в четвертому класі на уроці російської мови, змальовуючи красу берізок біля рідної хати. Після школи вступила на філологічний факультет Рівненського педагогічного інституту, але здобуття вищої освіти завершувала у Слов'янському педагогічному інституті на педагогічному факультеті, оскільки переїхала до Краматорська, звідки родом її чоловік Вадим.

Про активний початок писання віршів сама Галина розповідає так: «Коли почався Майдан, я захворіла, але слідувала за кожним моментом по телевізору в новинах. Мене дуже вразив дух людей, сила і віра в перемогу. А трагічні події сприймала з болем і гіркотою. Плакала разом з іншими і співчувала. Вірші самі склалися і виливалися на папір.

Потім почалася війна. Було тривожно і боляче за все те, що робили і роблять з нашою Батьківщиною вороги. І я не могла мовчати. Просто не мала права. Хоч чимось, та я мала допомагати своїй країні, людям, які й так уже стільки пережили. І слово – це теж зброя, це теж засіб боротьби. Тому в мене так багато віршів про війну. Писала, аби хоч якось допомогти і підтримати дух українців. Публікувала вірші на сторінках Всесвітньої мережі. У квітні 2016 вийшла перша книга «Незримий шлях моєї долі». А в вересні побачила світ нова збірка «Попереду – життя». На початку 2017 року вийшла ще одна моя збірка «Весна не може не прийти» <...> Кажуть, що в книзі – душа автора. Частина душі, так точно. Думки, переживання, мрії» [4]. Як бачимо, все природно й закономірно, адже у грудях Г. Онацької б'ється серце патріотки, тож ці почуття, настрої, переживання не могли не вилитися на папері.

Стосовно ж критичних оцінок зробленого письменницею, то

можемо назвати два передніх слова до другої (О. Бригас «Я – українка!») та третьої (І. Небеленчук «Прийде весна, прийде, Засипле білим цвітом...») збірок. О. Бригас, наприклад, крім коротенької біографічної довідки, зосереджується передовсім на патріотичних поезіях Г. Онацької, наголошуючи при цьому, що ці твори варто прочитати: «Тоді, можливо, стануть зрозумілими істини, що кожен має виношувати в голові та серці – у нас одна Батьківщина. Нам немає чого ділити, бо ми вже і так у неоплатному боргу перед тими, що загинули в наш час, даючи жити іншим, адже «Попереду – життя!» і проживати його нам...» [1, с. 4].

Більше про Г. Онацьку як поетесу пише І. Небеленчук. Зважаючи на тематичну спрямованість творів, вона відводить їй місце поряд з О. Телігою, В. Симоненком та В. Стусом. Важливо й те, що рецензент звернула увагу не лише на тематичну спрямованість віршів, а й їхні художні особливості: «Галина Онацька вводить у збірку значну кількість образів, що у традиційно-фольклорному аспекті становлять душу України. Це такі, як: калина, вишня, верба, горобина, шипшина, чорнобривці, барвінок та інші» [3, с. 5]. Це зауваження нам видається особливо доречним, оскільки саме органічне поєднання фольклорної образності й символіки з індивідуальним авторським осмисленням становить прикметну рису поетичної манери авторки.

Мета запропонованої статті. Виокремити з вище названих поетичних збірок Г. Онацької вірші з тематичним колом «Війна в Донбасі» й подати їхній змістово-художній аналіз, оскільки подібний підхід практично відсутній в існуючих оглядових статтях. Це дозволить розширити уявлення стосовно того, в якому ракурсі сучасні українські письменники сприймають й осмислюють одну з найважливіших державно-національних, соціально-громадських, етично-духовних проблем, що постала перед сучасним українським суспільством, більш рельєфно представити спектр її митецького бачення, означити вагомість поетичного доробку молодій письменниці серед творів близької тематики.

Отже, **завдання** статті полягає у:

- визначенні сутності проблемно-конфліктних ситуацій, до яких найчастіше звертається поетеса;
- з'ясуванні оціночно-пафосного насаження творів, що відбивають громадянську позицію письменниці;
- виявленні особливостей образно-виражальних підходів, до яких переважно звертається авторка у своїх віршах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одразу зауважимо, що ідейно-тематична палітра віршів, об'єднаних рубрикою «Війна в Донбасі», доволі строката, тож ми виокремимо

лише ті, в яких, на нашу думку, Г. Онацька порушує особливо гострі й дискусійні питання. Отже, з певною долею умовності, виділимо такі:

– сприйняття сучасної Росії як агресора стосовно України, а відтак вияв готовність захищати Батьківщину до остаточної перемоги («Іде війна», «Загроза», «Почому пізнати москаля», «Хоча б на мить», «Я солдат», «Забракло слів, говорять кулемети»);

– намагання зрозуміти, чому війна в Донбасі стала можливою і які сили зацікавлені в її розпалюванні й продовженні («Чому?», «Театр абсурду»);

– ставлення до українських громадян, перейнятих ідеєю «руського мира» («Рашистам», «Тим, хто хоче в Росію», «Хробаки»);

– ставлення до учасників Великої Вітчизняної війни через призму війни в Донбасі («9 травня – День Пам'яті», «Ветерани»);

– фольклорна образність як вияв основ народно-духовного світовідчуття автора («Вітерець вербі шепоче», «Вишиваночка», «Докір»).

Не секрет: сьогоденнє воєнне протистояння України та Росії з багатьох причин сприймається українським суспільством неоднозначно. На наше переконання, реалії відкинули ідеологічно-міфологічну радянську запону стосовно єдності й дружби двох слов'янських народів, примусивши кожного визначитися в даному протистоянні. І те, що ми знаходимо в поезіях Г. Онацької, неоднозначно засвідчує її патріотично-громадянську позицію. Безумовно: художній текст не місце для наукових дискусій й аргументацій (їх неупереджений і вдумливий читач знайде в наукових виданнях), тому не викликає жодних заперечень твердження:

Більш не звемо ми росіян братами,

Святеє слово не підходить їм,

Бо ті тепер зробилися катами,

Рашизмом хворі вже давно своїм («Загроза») [7, с. 13].

Після таких слів не можна не пригадати свідчень самої письменниці щодо її морально-психічного стану, який продукував творчий порив, підтвердженням чому слугує поезія «Я солдат». Не будемо вдаватися до поглибленого аналізу твору, але звернімо увагу лише на одну особливість – про себе жінка говорить у чоловічому роді. І це не випадковість, а закономірність, оскільки статева відмінність тут зовсім недоречна. Тож має рацію І. Небеленчук, порівнюючи Г. Онацьку з Оленою Телігою, якщо взяти до уваги поезію останньої «Мужчинам»:

Гойдайте ж кличний дзвін!

Крешіть вогонь із кремнів!

Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерть, –
Без металевих слів і без зідхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть! [9].

Відзначивши готовність самої Г. Онацької (як і її ліричних героїнь!) боротися за Україну до загиби, було б несправедливо оминати один нюанс, який явно відчувається у творі «Забракло слів, говорять кулемети» (збірка «Попереду – життя»). Загалом він просякнутий патріотично-трагічними настроями («Скільки коштує життя чужого брата?..»), однак їхню гармонію порушують риторичні питання-вставки «Знов торгуються очільники країни», «І десь торгуються у залах депутати», які примушують не лише пишати і співчувати, а й об'єктивно-спокійно оцінити дії можновладців незалежно від того, по чий бік кордону вони знаходяться.

Названий вірш слугує логічним переходом до іншої проблемно-конфліктної групи, де вже безпосередньо авторка торкається «потаємних пружин донбаської війни». З приводу висловлених нею думок можуть виникнути різні судження, але ми солідаризуємося зі сказаним поетесою. І якщо в поезії «Театр абсурду» звучить явний натяк на «кремлівського ляльководу»:

У люті кнопкою погрожує усім,
І світ застиг, щоб не прискорить крах.
Тепер в плацдарм перетворився Крим.
Неспокій, сум стоїть в людських очах [7, с. 33],

то вірш «Чому?» ставить багато риторичних запитань саме українцям: чому багато хто «поперся в депутати», чому «собі не можемо дати ради», чому «пророста бадилля зради». Занепокоєння авторки цілком зрозуміле, адже кожне «чому» – це не лише означення чергової суспільної та моральної виразки на тілі українського суспільства, а пряме звинувачення тих, хто в момент загрози для існування української державності посідає власне антипатріотичну позицію:

Як зрозуміти вас? Не сила!
Земля оновиться вже скоро,
Бандити щезнуть до ноги,
Але коли? Святкує ворог:
Самі собі, як вороги [6, с. 19].

З неменшою зневагою ставиться Г. Онацька й до тих громадян України, які колінкують перед Росією. У зв'язку з цим важливо констатувати не сам факт негачії, а визначити причину подібної реакції. Перш за все, це незнання національної історії, підміненої ідеологічною міфологією, яка може видаватися привабливою, в чому й полягає її небезпека. У зв'язку з цим згадується напис, залишений ДНРівцями у Краматорську: «Украина – это Русь!». Щодо цього

твердження немає жодних заперечень. Однак виникає інше питання: а чи є Росія Руссю. Свого часу на нього відповів академік М. Грушевський (стаття «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», 1903), думки якого й до сьогодні шовіністичними істориками не беруться до уваги: «Володимиро-Московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені, і відносини до неї Київської можна б скорше прирівняти, напр., до відносин Римської держави до її галльських провінцій, а не преемства двох періодів в політичній і культурній житті Франції. Київське правительство пересадило в великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, але на сій підставі ще не можна включати Київської держави в історію великоруської народності. Етнографічна і історична близькість народності українсько-руської до великоруської не повинна служити причиною до їх перемішувань – вони жили своїм життям поза своїми історичними стичностями і стрічами» [2]. Отже, тим, хто ратує за «Новоросію», варто хоча б ще раз уважно прочитати рядки:

Русь Київська завжди була,
А не якась московська Раша,
А що найгірше: корінь зла –
Це упередженість є ваша («Рашистам») [6, с. 109].

Усвідомлюючи це, письменниця не лише осуджує, але й намагається підказати, утримати несвідомих від помилкового кроку, оскільки не до кінця виважений учинок загрожує обернутися утратою власної гідності й одвічним презирством і приниженням:

Чи ви забули, як вас ненавидить
Московське плем'я, як вас зневажає?
Я знаю, час прозріння прийде,
Коли б не пізно тільки... Час збігає («Тим, хто хоче в Росію») [6, с. 117].

Надзвичайно складним для сучасної України є питання ставлення до ветеранів Великої Вітчизняної війни. І, нам видається, Г. Онацька знаходить тут доволі виважену й неупереджену позицію. Віддаючи належне подвигам бійців минулої війни й не применшуючи їхніх звитяг, підкреслюючи необхідність пам'ятати все, зроблене й пережите ними («Ідуть фронтовики, Діди і прадіди – усі вони герої»: «9 травня – День Пам'яті», с. 55), поетеса наголошує на тому, що не можна жити лише минулим, тож і ветеранам варто зважати на реалії сьогодення, у чомусь бути самокритичними, що допоможе їм і в нових історично-ідеологічних умовах обрати правильну громадянську позицію й користуватися славою, яка їм належить

поправу:

Ми шануєм вас і поважаєм...

Подвиг славний, що і говорить.

Головне, що ми усім бажаєм –

Миру й розуму і цю війну спинить!!! («Ветеранам») [6, с. 18].

Коли читаєш поезії Г. Онацької, неодмінно виникає питання, а звідки оця внутрішня впевненість, що живить письменницю в її оптимістичних переконаннях. Безумовно, можна висувати різні припущення, але одне нам бачиться беззаперечним – авторка має міцне підґрунтя, яке спирається на народні ідеали віри, духовності, краси. Наприклад, уся образна система вірша «Вишиваночка» просякнута народною символікою, коли мати, вишиваючи сорочку, бажає перш за все щастя, здоров'я, благополуччя своїм дітям. Оздоблюючи сорочку, мати завжди шепоче молитву, і це тихе звертання до Бога майстерно передано тавтологічними, асонансійними та алітераційними виражальними засобами:

Вишивала вишиваночку,

Вишивала рано з раночку.

Шила ниточку до ниточки,

Щоб були щасливі діточки [6, с. 25].

Однак це не чергова етнографічна замальовка. На рівні українського язичницького світорозуміння, вишивка – це завжди оберіг, можливість захиститися від усього лихого, ворожого. У даній поезії мати молиться не лише за кращою долю для рідних сина й донечки, це турбота за всю Україну («Вишивала цвіт-каліноньку, Щоб любили Україноньку»). Отже, молитва матері виходить за межі родинного кола, на що асоціативно вказує час написання твору (травень 2015 року), коли саме на теренах Донбасу відстоювалася свобода й незалежність усієї Батьківщини:

Дай їм, Боже, щастя-доленьку,

Рідну землю й вільну воленьку [6, с. 25].

Відлуння війну звучить і в поезії «Докір». Та вражає вона не стільки змістом («провал стіни», «зарослий полином двір»), скільки надзвичайно вдало знайденими образами, за якими стоїть увесь звичний, мирний, родинний побут: самотній пес, що залишився на хатніх руїнах, і розбитий снарядом стіл. Саме завдяки їм трагічне обличчя війни набуває своєї чуттєвої зримості й реалії, тож ще гучніше лунає докір на адресу тих, хто її розпочав:

Ніхто до хати давно не йде.

Здаля гармата так зло гуде...

Знов нашорошив кінчики вух,

Той грім і тиша тривожать слух [5, с. 40].

Завершуючи наш огляд, можемо стверджувати, що сучасна

українська література збагатилася ще одним ім'ям, і хай воно ще недостатньо відоме широкому українському загалові, воно, ми впевнені, не загубиться, бо за ним стоїть Людина з палким серцем і власним художнім баченням світу. Тому окреслимо **перспективи подальших розвідок**:

- визначити мотиви, проблемно-пафосну насаженість віршів інших тематичних обширів усіх трьох поетичних збірок;
- поглибити аналіз виражальних засобів, які відбивають художні особливості творів Г. Онацької;
- на підставі змістово-виражальних ознак віршів виявити їхню стильову нішу в сучасній українській поезії.

Література

1. Бригас Ол. Я – українка! / Ол. Бригас // Онацька Г. М. Попереду – життя. – Хмельницький : Видавець ФО-П Стасюк Л. С., 2016. – С. 3–5.
2. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm>
3. Небеленчук І. «Прийде весна, прийде, Засипле білим цвітом...» / І. Небеленчук. // Онацька Г. М. Весна не може не прийти / Г. М. Онацька. – Хмельницький : Видавець ФО-П Стасюк Л. С., 2017. – С. 3–7.
4. Онацька Г. З особистого архіву автора.
5. Онацька Г. М. Весна не може не прийти / Г. М. Онацька. – Хмельницький : Видавець ФО-П Стасюк Л. С., 2017. – 116 с.
6. Онацька Г. М. Незримий шлях моєї долі / Г. Онацька. – Хмельницький : Видавець ФО-П Стасюк Л. С., 2016. – 184 с.
7. Онацька Г. М. Попереду – життя / Г. Онацька. – Хмельницький : Видавець ФО-П Стасюк Л. С., 2016. – 112 с.
8. Сиротенко В. П. Історії, які не повинні стати історією : роздуми з приводу книги «Донбас – арена війни» / В. Сиротенко, Р. Бурлака // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. – Вип. 3. – С. 308–317.
9. Теліга О. Мужчинам. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=368>

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

Гарна С.

– завідувач відділу гуманітарної освіти Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

УДК 373.5.016:004.9:82(100)

ІНТЕРАКТИВНИЙ ПЛАКАТ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розкрито теоретичні питання щодо змісту поняття інтерактивного плакату, його особливостей і побудови. Розглянуто алгоритм створення за допомогою сервісу Glogster та наведено приклади його використання під час дистанційного навчання зарубіжної літератури. Визначено дидактичні можливості інтерактивного плакату в контексті літературного розвитку школярів.

Ключові слова: дистанційне навчання, інтерактивний плакат, зарубіжна література, інтернет-сервіси, сервіс Glogster.

Гарна С.

– заведующая отделом гуманитарного образования
Донецкого областного института последипломного
педагогического образования

ІНТЕРАКТИВНИЙ ПЛАКАТ КАК ОДНО ИЗ СРЕДСТВ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье раскрыты теоретические вопросы содержания понятия интерактивного плаката, его особенностей и построения. Рассмотрен алгоритм создания с помощью сервиса Glogster и приведены примеры его использования при дистанционном обучении зарубежной литературы. Определены дидактические возможности интерактивного плаката в контексте литературного развития школьников.

Ключевые слова: дистанционное обучение, интерактивный плакат, зарубежная литература, интернет-сервисы, сервис Glogster.

Harna S.

INTERACTIVE POSTER AS ONE OF THE MEANS OF DISTANT TEACHING OF FOREIGN LITERATURE

– Head of the Liberal Arts Department, Donetsk Regional Postgraduate
Teacher Training Institute

This article provides an algorithm of construction of on-line poster using the service Glogster and some possibilities of usage of an interactive poster during distant learning. We studied the possibilities of usage of an interactive poster on the stage of introduction of new material, during reviews, while doing homework on certain topic, as complementary material for pupils, etc. This article provides an example of individual route of learning of «The last inch» by James Aldridge.

So, the usage of an interactive poster during learning the material, provided by the programme of foreign literature school course, with distant access to the teaching material allows to show the construction process of the key ideas and gives to a pupil an opportunity to take part in this process. This poster helps pupils

better perceive learning material, improves the skills of work with informational sources, pupils can see the results and evaluation of their work. Interactive poster, as a multifunctional media product, can be at the same time completely vivid and effective way of educational process organization. Therefore, a teacher must know different innovative educational methods of teaching, be interested in intellectual and creative activity of pupils, know the methods of mixed media usage that focus pupils on self-education.

Unfortunately, the size of the article does not allow us to enumerate all the aspects of the given issue. Further research supposes introduction peculiarities of other innovative methods into the process of distant learning.

Key words: *distance learning, interactive poster, foreign literature, Internet services, Glogster service.*

Постановка проблеми. Одним із актуальних питань сучасної освіти є впровадження технологій дистанційного навчання, що забезпечує зростання ефективності процесу набуття учнями знань, підвищує рівень доступності та якості освіти. А це зі свого боку вимагає переосмислення ролі науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу, ґрунтовної підготовки вчителів у галузі інформаційно-комунікативних технологій. Від рівня обізнаності, медіаграмотності вчителя залежить доля окремої дитини як майбутнього представника суспільства.

Серед новацій, що сьогодні широко використовуються вчителями-практиками різних навчальних дисциплін, є інтерактивний електронний плакат, який, у порівнянні із звичайними поліграфічними аналогами, дає можливості якісної організації навчального процесу, особливо, коли мова йде про аспекти дистанційного навчання.

Аналіз останніх досліджень. Дистанційне навчання називають освітньою системою ХХІ століття. Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури, дисертаційних досліджень і монографічних праць, що з'явилися останнім часом, свідчить про значну увагу до проблеми впровадження дистанційних технологій у навчальний процес. Науково-педагогічні засади дистанційного навчання розробляли вітчизняні науковці В. Кухаренко, В. Олійник, В. Рибалко, Н. Сиротенко, П. Стефаненко та ін. Суттєвий інтерес для проведення дослідження становлять праці зарубіжних дослідників (Р. Бел, Дж. Блумстук, Д. Кіган, Дж. Коумі, О. Андреев, М. Моїсеєва, Є. Полат, В. Солдаткін, А. Хуторської та ін.).

Окремі аспекти щодо змісту та організації дистанційного навчання досліджували вітчизняні науковці М. Беседіна, Є. Блінов, К. Власенко, В. Гура, Н. Дацун, М. Ус та ін.

На жаль, на сьогодні ще відсутні ґрунтовні праці щодо теоретичних аспектів, особливостей створення та методики

використання інтерактивних плакатів у процесі вивчення школярами різних навчальних предметів, у т. ч. зарубіжної літератури. Деякі аспекти щодо створення та застосування інтерактивних плакатів на заняттях у школі можна знайти у статтях як українських (П. Бельчев, М. Гонтар, Л. Желізняк, Є. Зубахіна, О. Кисельова, М. Лисенко, В. Сачек та інші), так і зарубіжних (А. Жаренов, Б. Затинайченко, М. Тюменцева, О. Чикунова, О. Андрус, А. Єрмохіна та інші) учителів-практиків. Проте й вони переважно торкаються питань використання готового матеріалу чи висвітлюють окремі етапи підготовки такого виду медіапродукції. А тому наразі зовсім не розкритим залишається питання про застосування інтерактивного плакату під час дистанційного навчання, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Мета та завдання дослідження. *Мета статті* – окреслити теоретичні основи та окремі аспекти створення і використання інтерактивного плакату під час дистанційного вивчення учнями зарубіжної літератури.

Мета статті зумовлює розв'язання таких основних завдань: 1) висвітлити питання щодо змісту й структури інтерактивного плакату; 2) розкрити окремі аспекти його створення та використання під час дистанційного вивчення зарубіжної літератури.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивний плакат, на думку російського вчителя-практика Л. Носенко, є одним із найпопулярніших засобів сучасного візуалізованого навчання, а його завдання – «забезпечити високий рівень наочності навчального процесу» [6]. Це дидактичний багатомірний інструмент (за В. Штейнбергом, [8, с. 20]), що забезпечує багаторівневу роботу із значним обсягом матеріалу. Його використання можливе на будь-якому етапі засвоєння навчальної інформації, при виконанні домашнього завдання з певної теми, він також може бути частиною дистанційного курсу із зарубіжної літератури.

Поняття «інтерактивний плакат» відмежовують від іншого – «мультимедійного плакату» – можливістю нелінійного способу подачі інформації. Він вирізняється високим рівнем наочності, «зворотною» дією, «діалогом» з користувачем.

У сучасній педагогічній науці є різні бачення й трактування поняття «інтерактивний плакат»:

– «електронний освітній засіб нового типу», який наочно демонструє навчальний матеріал і яким керує (Л. Дубовик, [1, с. 43]);

– однаковою мірою вдалий дидактичний засіб для використання вчителем на уроці, так і «учнем в процесі самоосвіти» (А. Ідрісова, [3, с. 161]);

– «сучасний багатофункціональний засіб навчання, який надає

широкі можливості для організації навчального процесу» (І. Шахіна, О. Ільїна, [7, с. 404]);

– «електронний навчальний плакат, що має інтерактивну навігацію, яка дозволяє відобразити необхідну інформацію: графіку, текст, звук» (І. Шахіна, О. Ільїна, [7, с. 405]);

– «засіб представлення інформації, здатний активно і різноманітно реагувати на дії користувача» (В. Короповська, [5, с. 141]) та ін.

Узагальнивши напрацювання учителів-практиків щодо використання інтерактивних плакатів у навчанні школярів (Л. Желізняк [2]; І. Шахіна, О. Ільїна, [7]), ураховуючи власний теоретичний і практичний досвід, можемо визначити його ключові ознаки й функціонал, а саме:

– **діалогічність** – взаємодія учителя й учнів під час створення й презентації навчального проекту з використанням програмних застосунків (PowerPoint, Publisher тощо) і онлайн-сервісів (Glogster та ін.), що, певним чином, мотивує педагога на застосування нових методів і прийомів навчання школярів літератури;

– **простота у використанні** – інтерактивний плакат не вимагає інсталяцій, має простий і зрозумілий інтерфейс);

– **багатий візуальний матеріал** – промовисті анімації явищ і процесів, фотографії та ілюстрації, що в сукупності дають перевагу над іншими продуктами й засобами навчання;

– **груповий та індивідуальний формат співпраці** – дозволяє організувати роботу як з усім класом із залученням інтерактивної дошки чи демонстраційного екрану, так і з кожним учнем окремо за персональним комп'ютером;

– навчальний матеріал програм представлений у вигляді **логічно завершених окремих фрагментів**, що дозволяє вчителю конструювати уроки відповідно до визначеної мети й поставлених завдань.

Аби вдало сконструювати інтерактивний плакат, учитель має навчитися користуватися цільовими програмними застосунками та сервісами web 2.0. Для створення інтерактивних плакатів він може обрати такі онлайн-сервіси як Glogster (дозволяє розмістити текст, графіку і відео, будь-який елемент може стати гіперпосиланням; має вдалі шаблони й заготовки); Saso (надає можливості конструювання різних схем-класифікацій, де будь-який елемент може стати гіперпосиланням; містить різні шаблони, автофігури та дозволяє додавати готове зображення чи його намалювати); Dabbleboard, Twiddla, Prezi, Project, Linoit, SlideRosket тощо. Проте застосування в навчанні літератури названих сервісів вимагає не лише певних навичок роботи з інформаційними ресурсами, а й знань іноземної мови, адже більшість із них є англійськими.

При створенні інтерактивних плакатів, які застосовуємо у власній педагогічній діяльності під час дистанційного навчання зарубіжної літератури, перевагу надаємо веб-сервісу Glogster. З погляду О. Кисельової та М. Гонтар, його «оригінальність полягає в тому, що вся навчальна інформація може вміщуватися у глоги (мультимедійні веб-сторінки, мультимедійний постер) як малюнки на стіні в соціальних мережах» [4, с. 196].

Алгоритм створення інтерактивного плакату на базі сервісу Glogster може бути таким:

I етап (підготовчий)

1. Вибір тематики плаката.
2. Пошук та підготовка необхідної інформації: текстової, графічної, відео, аудіо.

II етап (основний)

1. Створення нового проекту (натиснути кнопку *Create new glog*).
2. Вибір шаблону, який найбільше підходить за структурою та взаємозв'язками, розташуванням елементів.
3. Розробка структури майбутнього плакату та визначення взаємозв'язків між його елементами.
4. Завантаження фону.
5. Створення заголовка (шрифт і розмір, тип та колір шрифту можна змінювати за допомогою текстового редактора).
6. Наповнення інформацією шаблону (наприклад, можна вставити текст, який розкриває суть теми, додати до нього схему, таблицю, анімацію, тематичну картинку, відео та аудіо).

III етап (заключний)

1. Попередній перегляд, коректування.
2. Копіювання коду для вставки на власний сайт чи блог (за потребою).

Розглянемо детальніше можливості застосування інтерактивного плакату під час дистанційного навчання, який можна використовувати на етапі знайомства з новим матеріалом, під час повторення, виконання домашнього завдання з певної теми, як додатковий матеріал для учнів тощо.

Наприклад, під час вивчення твору Марини Цвєтаєвої «Книги в червоній палітурці» (5 клас) пропонуємо учням здійснити віртуальну екскурсію до музею авторки та записати п'ять цікавих фактів, щоб поділитися ними з однокласниками, або скласти план подорожі музеєм і зацікавити нею інших. Учні також можуть більше дізнатися про Е. Гріга, Р. Шумана, Ц. Кюї, про яких згадується в поезії, переглянути відео про Діогена, послухати улюблену мелодію Марини Цвєтаєвої (рис. 1).

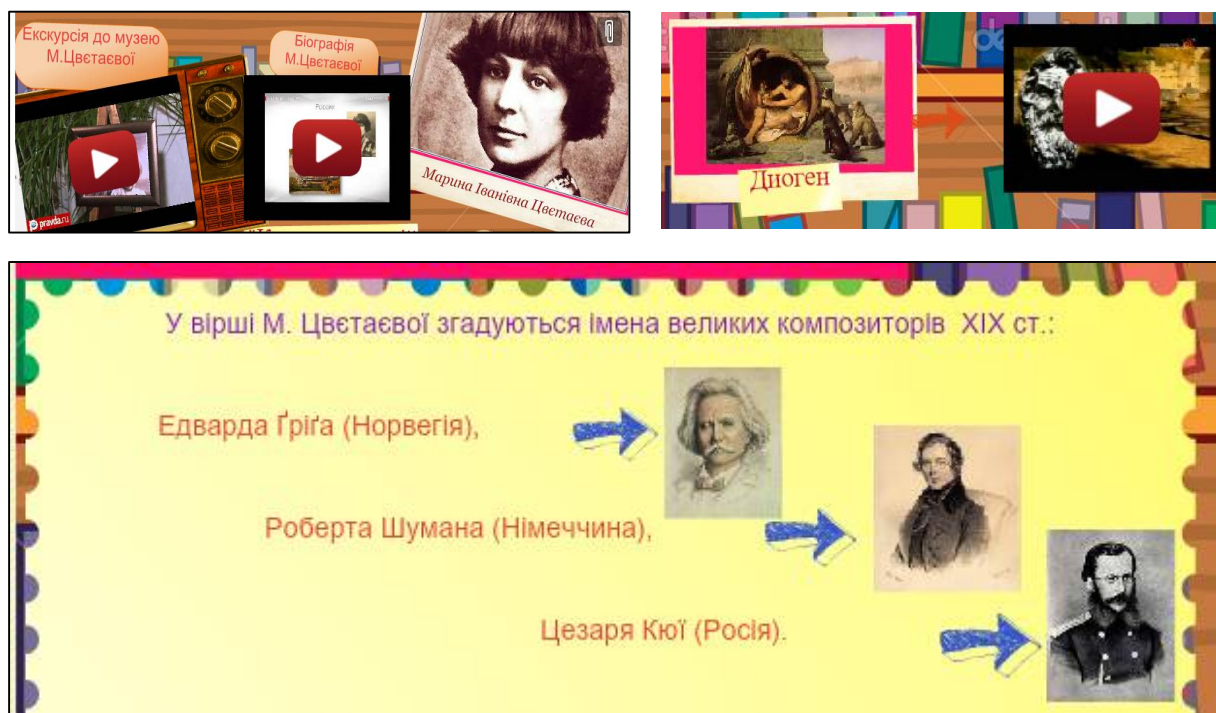

Рис. 1. Інтерактивний плакат за творчістю М. Цветаєвої. Фрагменти. Скриншот.

Якщо навчання відбувається в дистанційному форматі (карантин, хвороба тощо), пропонуємо учневі індивідуальний маршрут (ІМ) щодо вивчення певної теми.

Розглянемо приклад використання ІМ на основі вивчення оповідання Джеймса Олдріджа «Останній дюйм».

Семикласник отримує від учителя файл ІМ із завданнями, які після виконання надсилає учителю для перевірки. Він може мати такий зміст:

Юний друже!

Сучасний світ постав ще перед проблемою – це брак взаємопорозуміння та спілкування. Розум підкорив природу, космічний простір, але як подолати страшну прірву відчуження між людьми? Батько і син в оповіданні лише у критичній ситуації почали рушити стіну відособленості та егоїзму. Невже лише забачивши перед собою грань між життям і смертю, людина здатна подолати «останній дюйм» пізнання серця ближнього?

Розібратися в цих складних запитаннях тобі допоможе оповідання Джеймса Олдріджа «Останній дюйм». А щоб твій шлях до пізнання життєвих істин був цікавим та результативним, пропоную тобі скористатися інтерактивним плакатом та алгоритмом роботи з ним:

1. Перейди за посиланням

<http://edu.glogster.com/glog/oldridqe/27wda2hdku8> та уважно розглянь інтерактивний плакат «...Головна тема завжди одна й та сама – вибір» за оповіданням Джеймса Олдріджа «Останній дюйм».

2. Перейди за посиланням «Життєвий і творчий шлях Джеймса Олдріджа», прочитай матеріал та випиши 5–6 фактів, які ти запам'ятав.

3. Переглянь відеоролик про письменника й доповни попередній список новими фактами.

4. Якщо тобі цікаво, про що оповідання «Останній дюйм», то переглянь буктрейлер.

5. Прочитай оповідання Джеймса Олдріджа «Останній дюйм». Ти можеш читати онлайн або завантажити текст на комп'ютер чи телефон.

6. Знайди кнопку «Перевір себе», пройди тестування та переконайся, що добре запам'ятав зміст оповідання.

7. У рубриці «Це цікаво» ти зможеш дізнатися багато нового про літаки та акул.

8. Переглянь уривок з екранізації оповідання та поясни речення в кінці твору: «Усе склалося якнайкраще, але багато залежало від зустрічі з хлопцем: тут або все почнеться, або остаточно урветься, і, можливо, назавжди».

9. Перейди за посиланням і виконай самостійну роботу.

10. Перейди за посиланням «Маю думку». На віртуальній дошці Padlet напиши свої враження від оповідання «Останній дюйм», порекомендуй прочитати його іншим, аргументуй власну думку.

Інтерактивний плакат можна використовувати не на одному, а протягом декількох дистанційних уроків. У створенні плакатів можуть брати участь і учні (рис. 2).

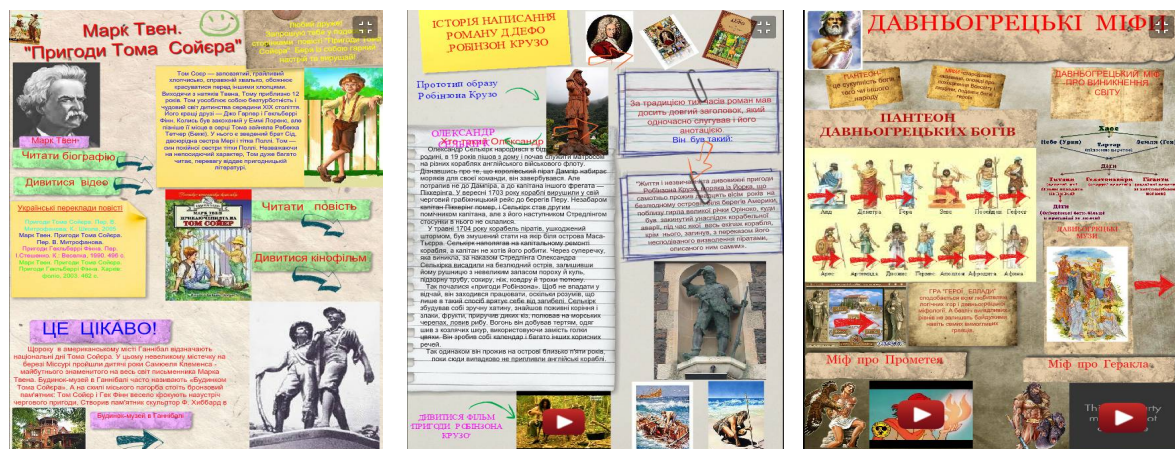

Рис. 2. Приклади інтерактивних плакатів, створених учнями автора статті. Скриншоти.

Висновки. Отже, використання інтерактивного плакату під час засвоєння програмового матеріалу зі шкільного курсу зарубіжної літератури з віддаленим доступом до навчального матеріалу дозволяє наочно продемонструвати процес формування ключових понять та надає можливість учню безпосередньо брати участь у цьому процесі. Завдяки плакату школярі краще сприймають навчальний матеріал, поглиблюють навички самостійної роботи з інформаційними джерелами, мають змогу бачити результати та оцінку своєї праці. Як багатофункціональний медіапродукт інтерактивний плакат одночасно може бути повноцінною наочною і ефективним засобом організації навчального процесу. Тому вчитель перш за все повинен володіти різними інноваційно-освітніми методами навчання, бути зацікавленим в інтелектуальній і творчій діяльності учнів, володіти засобами застосування мультимедіа, які націлюють школярів на самоосвіту.

Перспективи подальших розвідок. На жаль, обсяг статті не дозволяє окреслити всі аспекти означеної проблеми. У перспективі подальших досліджень – особливості впровадження в дистанційне навчання інших інноваційних засобів.

Література

1. Дубовик Л. О. Використання ІКТ та сервісів Інтернету на уроках хімії / Л. О. Дубовик, А. В. Колібабчук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми ; зб. наук. пр. / редкол. – К. ; Вінниця : Планер, 2015. – Вип. 41. – С. 43–47.
2. Желізняк Л. Д. Інтерактивний плакат як сучасний засіб навчання [Електронний ресурс] / Л. Д. Желізняк. – Режим доступу : http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/38576/. – Заголовок з екрану. – Дата звернення : 31.03.2017.
3. Идрисова А. А. Использование интерактивного плаката для развития активной познавательной деятельности ученика / А. А. Идрисова // Экономика и социум. – 2012. – № 2. – С. 161–162.
4. Кисельова О. Б. Використання сервісу Glogster у виховній роботі з учнями / О. Б. Кисельова, М. В. Гонтар // Електронні інформаційні ресурси : створення, використання, доступ : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. – Вінниця : ВНТУ, 2016. – С. 195–199.
5. Короповская В. П. Создание интерактивного плаката для урока / В. П. Короповская // Интернет-сервисы в образовании : учебно-методический сборник материалов II Международной научно-практической конференции 20 июня 2014 года и материалов конкурса «Калейдоскоп сервисов в образовании» ; под ред. В. П. Короповской, Н. А. Кургановой, Ю. А. Нацкевич. – Омск : ИРООО, 2014. – С. 138–146.
6. Носенко Л. Д. Основные этапы создания интерактивного плаката в среде Power Point [Электронный ресурс] / Л. Д. Носенко. – Режим доступа : <http://rostov.ito.edu.ru/2012/section/202/94321/index.html>. – Оглавление с экрана. – Дата обращения : 31.03.2017.

7. Шахіна І. Ю. Інтерактивні плакати в освітній діяльності / І. Ю. Шахіна, О. І. Ільїна. // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць; за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 42 (46). – Харків: НТУ «ХПІ», 2015. – С. 403–412.

8. Штейнберг В. Э. Дидактические многомерные инструменты: теория, методика, практика / В. Э. Штейнберг. – М.: Народное образование, 2002. – 304 с.

Клець О.

– кандидат філологічних наук, заступник директора з виховної роботи Краматорського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I – III ступенів № 6 – дошкільний навчальний заклад»

УДК 372.882(07)+2

**ИНТЕГРАЦИЯ КУРСУ «ЗАРУБИЖНА ЛІТЕРАТУРА» ТА КУРСУ
«БІБЛІЙНА ІСТОРІЯ ТА ХРИСТІЯНСЬКА ЕТИКА»
В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

У статті висвітлено проблему упровадження курсів духовно-морального спрямування у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів України, проаналізовано законодавчу базу, яка регламентує та упорядковує даний напрямок освітньої стратегії, наведено приклади інтеграції курсу «Біблійна історія та християнська етика» з курсом «Зарубіжна література».

Ключові слова: інтеграція, морально-духовне виховання, зарубіжна література, християнська етика.

Клець О.

– кандидат филологических наук, заместитель директора по воспитательной работе Краматорского учебно-воспитательного комплекса «Общеобразовательная школа I – III ступеней № 6 – дошкольное учебное заведение»

**ИНТЕГРАЦИЯ КУРСА «ЗАРУБЕЖНАЯ ЛИТЕРАТУРА» И КУРСА
«БИБЛЕЙСКАЯ ИСТОРИЯ И ХРИСТИАНСКАЯ ЭТИКА» В
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

В статье освещена проблема внедрения курсов духовно-морального направления в учебно-воспитательный процесс общеобразовательных учебных заведений Украины, проанализирована законодательная база, которая регламентирует и упорядочивает данное направление образовательной стратегии, приведены примеры интеграции курса «Библейская история и христианская этика» с курсом «Зарубежная литература».

Ключевые слова: интеграция, морально-духовное воспитание, зарубежная литература, христианская этика.

Klets O.

– Candidate of Science (Linguistics), Deputy Director for Education, Combined Pre-School/Secondary School Educational Establishment № 6, Kramatorsk

THE INTEGRATION OF «WORLD LITERATURE» COURSE AND THE COURSE «BIBLICAL HISTORY AND CHRISTIAN ETHICS» IN SECONDARY SCHOOLS

The article outlines the problem of implementation the courses of spiritually-moral tendency in the educational process of schools providing general education in Ukraine, analyzes the legislative basis which governs and regulates this area of educational strategies. The examples of the integration of the course «Biblical History and Christian Ethics» into the course «Foreign Literature» are given.

Key words: *integration, spiritually-moral upbringing, foreign literature, Christian ethics.*

Постановка проблеми. З 2016 року українська освіта взяла курс на навчання і виховання дітей та молоді з орієнтацією на європейські цінності та з урахуванням європейських освітянських здобутків. Дуже важливим при такому підході є те, що підґрунтям даної стратегії залишається виховання дітей на власне українських духовно-моральних цінностях.

Аналіз останніх досліджень. У пропонованій статті аналізуються базові документи освіти України, які наголошують на необхідності введення в навчально-виховний процес курсів духовно-морального спрямування як факультативів чи у вигляді інтеграції з основними навчальними дисциплінами. Подано аналіз навчальних програм з курсів «Зарубіжна література», «Біблійна історія та християнська етика».

Метою статті є доведення необхідності інтеграції курсу «Зарубіжна література» з курсами морально-духовного спрямування для формування у дітей свідомого ставлення до життя, виховання на моральних цінностях, притаманних українському народу, становлення їх як громадян – патріотів України.

Означена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) аналіз законодавчої бази України в галузі освіти на 2017 – 2020 роки; 2) аналіз навчальної програми «Зарубіжна література» для загальноосвітніх навчальних закладів; 3) наведення конкретних прикладів тем із зарубіжної літератури, розгляд яких неможливий без звертання до предметів духовно-морального спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегію сучасної освіти України регламентують такі базові документи:

1) «Державний стандарт базової і повної середньої освіти» (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24), який змістом базової та повної середньої освіти, насамперед, передбачає створення оптимальних передумов «для всебічного розвитку особистості, виховання громадянина – патріота України» [4];

2) «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та

молоді на 2016–2020 роки» (затверджено Указом Президента України від 13.10.2015 № 580/2015), яка одним із пріоритетних напрямів виховання визнає духовно-моральне виховання. Серед цілей Стратегії – «збереження та розвиток духовно-моральних цінностей українського народу» [7];

3) концепція «Нова українська школа» (ухвалена рішенням МОН 27.10.2016 р.), де конкретно названі ті морально-етичні та соціально-політичні цінності, на яких буде базуватися навчально-виховний процес. Також у концепції зазначено, що «Нова українська школа плекатиме українську ідентичність» [5];

4) регіональна освітянська програма «Освіта Донеччини в європейському вимірі. 2017–2020 рр.» (за підтримки департаменту освіти і науки ОДА Донецької області), яка включає проект «Освіта та духовний розвиток особистості». Згідно цього проекту, метою духовного розвитку особистості у сучасній системі освіти є «формування у дітей та молоді свідомого ставлення до життя шляхом виховання на загальнолюдських морально-етичних цінностях, відродження та розповсюдження духовної спадщини українського народу» [6].

Це ті документи, які визначають напрям розвитку української освіти на найближчі роки, мету та задачі її реформування, шляхи здійснення реформи.

Відповідно, у сьогоднішній загальноосвітній системі курс морально-духовного спрямування «Біблійна історія та християнська етика» [1] набуває особливої актуальності.

Гуманітарну лінію у становленні особистості розкриває саме християнська етика. Християнська етика є одним із вирішальних засобів у становленні духовності людини, її ціннісних орієнтацій, а також виступає як універсальний шлях до перетворення загально релігійних цінностей у духовний світ особистості. Одним з предметів шкільного курсу навчання, який також акцентує увагу на морально-духовних проблемах людини та суспільства в цілому, є курс «Зарубіжна література» [2; 3]. Тематика творів, що вивчаються, різноманітна, а проблеми, що піднімаються, різнопланові. Під час вивчення тих чи інших творів зарубіжної літератури неможливо в повному обсязі висвітлити проблеми духовно-морального спрямування без звертання до християнства, яке складає основу української ментальності. Тож, курси «Зарубіжна література» і «Біблійна історія та християнська етика» тісно пов'язані між собою. Наведемо декілька прикладів інтеграції християнської етики з зарубіжною літературою в різних класах (конкретні теми з означених курсів викладено в Додатку 1).

У 5 класі при вивченні творчості Ернеста Сетона-Томпсона

піднімається дуже актуальна в наш час проблема відповідальності людини перед природою. Учні вивчають повість «Лобо», в якій йдеться про безжальне винищення тварин та витончене за своєю жорстокістю полювання на вовків. Пояснити глибинний зміст цієї проблеми допомагає християнська етика, яка ставить питання про проблеми захисту світу як Божого творіння.

Також у 5 класі вивчається роман Елеонор Портер «Полліанна», в якому показано, як доброта однієї дівчини може змінити настрій та долі людей цілого міста. Але у дітей виникає питання: чи правда це все і чому це можливо? Ґрунтовні відповіді ми можемо знайти лише в християнстві. Саме про доброту, про її вплив на душу людини та на оточуючих йде мова на уроках християнської етики.

Твори, які вивчаються у 6 класі, відбивають проблеми свята Різдва Христового (Чарльз Діккенс «Різдвяна пісня в прозі», М. В. Гоголь «Ніч перед Різдвом»). Але їх вивчення неможливе без ознайомлення з євангельською історією про народження Ісуса Христа, без вивчення церковних традицій святкування Різдва Христового.

Дуже складна проблема нашого майбутнього, подальшого історичного розвитку піднімається в оповіданні Рея Дугласа Бредбері «Усмішка». Жахливі наслідки знищення культурних цінностей, морально-духовного падіння народу, знецінення історичних цінностей – головна ідея твору. Але учням в 6 класі важко зрозуміти значення духовного надбання конкретного народу. Розв'язати цю проблеми допомагає тема з християнської етики «Духовні багатства народу».

Якими повинні бути стосунки між батьками та дітьми? Що таке випробування, для чого воно дається людині? Ці питання ставить перед учнями 7 класу оповідання Джеймса Олдріджа «Останній дюйм». Християнське розуміння випробувань у житті не лише дорослих людей, а й дітей допомагає учням побачити в складній ситуації головних героїв – Бена та Деві – не просту випадковість, а волю Божу. Теми з християнської етики пояснюють, як людина повинна реагувати на складні життєві ситуації та до Кого вона повинна звертатися за допомогою.

Вивчаючи оповідання «Павутинка», учні знайомляться з поглядами його автора Рюноске Акутаґави на пекло та рай. Уявлення японського письменника та мислителя про пекло значно відрізняються від християнського розуміння цих понять, яке притаманне українському народу. Щоб показати цю різницю, учитель звертається до курсу «Біблійна історія та християнська етика».

Курс зарубіжної літератури 8 класу починається із вивчення

священних книг різних народів світу. В одну тематичну групу об'єднані такі книги, як Біблія, Коран та веди. Учителю необхідно показати виключне значення Біблії для християнина.

Один із творів сучасної літератури – «Коли відпочивають янголи» – присвячений проблемам неповних сімей, сприйняття світу дитиною, що навчається у початковій школі. Але поряд з цими питанням авторка твору, Марина Аромштам, висвітлює питання, пов'язані з янголами-охоронцями. Необхідно відмітити, що в даному питанні трактування авторки повністю розходиться з поглядами християнської церкви. Отже, виникає необхідність ознайомити учнів з тими поглядами, які споконвічно були притаманні українському народу.

Зарубіжна література постійно звертається до теми людських вад та чеснот. У творі Оноре де Бальзака «Гобсек» показана згубна дія гріха користолюбства на душу людини. Для повного розкриття образу головного героя має сенс звернутися до християнства та дослідити проблему гріховності: витoki гріха, вплив гріха на душу, боротьба з гріхом. Особливу увагу необхідно звернути на сріблoloубство як гріх та безкорисливість як чесноту, що йому протистоїть.

У дев'ятому класі учні все частіше починають замислюватися над власним життям, розмірковувати про своє місце в суспільстві. Все чіткіше окреслюється проблема самореалізації та самовдосконалення людини. Чудовою ілюстрацією до означеної теми є п'єса Генріка Ібсена «Ляльковий дім». Чи можна вважати особистістю головну героїню твору Нору Хельмер? Як з погляду християнства оцінити ту ситуацію нелюбові, яка склалася в родині Хельмерів? Чи може жінка заради пошуку свого місця в житті знехтувати обов'язками матері? Ці питання необхідно розглядати через призму християнства, в чому і допомагає курс «Біблійної історії та християнської етики».

У християнстві існує чітка усталена система моральних цінностей, що складалася століттями. Але інколи люди намагаються змінити цю систему на власний розсуд. Трагічні наслідки таких спроб – конфлікт людини з самою собою. Це одна з проблем, яка висвітлюється у романі Стендаля «Червоне та чорне». Без засвоєння певних тем з християнської етики неможливо зрозуміти всю згубність подвійної моралі Жульєна Сореля, головного героя роману.

Споконвічна тема життя та смерті, самогубства подається у романі Федора Достоєвського «Злочин та кара» у суто християнському аспекті. Вивчення 6 заповіді «Не вбивай» допоможе розкрити глибинний смисл задуму автора.

Роман Михайла Булгакова «Майстер та Маргарита», що вивчається в одинадцятому класі, безпосередньо пов'язаний з християнством, з усіма темами, що стосуються євангельської історії про Ісуса Христа, уявлень про диявола та про союз із ним. Вважаючи на те, що роман написаний справді талановито та просто зачаровує молодь, виникає серйозна небезпека підпасти під його вплив та ствердитися в оманливих, спотворених уявленнях про Бога, церков та її таїнства.

Співвідношення віри та розуму, релігії та науки завжди викликало безліч суперечок. В одинадцятому класі програма з зарубіжної літератури пропонує учням ознайомитися з п'єсою, яка висвітлює означену проблему, – «Життя Галілея» Бертольда Брехта. При аналізі даного твору на допомогу вчителю приходять християнська етика з темою «Віра та розум. Віра і наука: надуманий конфлікт».

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1) усі означені теми – лише найяскравіші приклади інтеграції «Біблійної історії та християнської етики» з «Зарубіжною літературою»;

2) відмінність між світобаченням західноєвропейських письменників, письменників Сходу та притаманним українському народу світобаченням інколи настільки велика, що учням важко зрозуміти вчинки героїв, конфлікт твору, ідею автора;

3) протягом усього курсу зарубіжної літератури учитель звертається до християнства. Лише з цієї позиції можна пояснити та вирішити ті духовно-моральні проблем, які ставлять перед учнями письменники у своїх творах.

У світлі сучасних освітянських програм **подальший розвиток** теми інтеграції курсів духовно-морального спрямування з курсом «Зарубіжна література» є перспективним у напрямі розробки конкретних уроків з поясненнями учителя, які спираються на християнську етику як основу ментальності українського народу.

Додаток 1

5 клас		
Тема з курсу «Зарубіжна література»	Проблема	Тема з курсу «Біблійна історія та християнська етика»
Тема «Природа і людина». Ернест Сетон-Томпсон «Лобо» [2]	Відповідальність людини перед природою	5 клас. Розділ I. Тема 2. Світ як Боже творіння. Премудрість Творця. Біблійний опис створення світу (Бут. 1- 2, 6). Проблеми захисту світу як Божого творіння [1]

Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології

Тема «Світ дитинства» Елеанор Портер «Полліанна» [2]	Радість та доброта християнина: в чому вона полягає?	4 клас. Розділ III. Тема 4. Добре серце. Все народжується в добрі [1]
6 клас		
Тема «Пригоди і фантастика». Чарльз Діккенс «Різдвяна пісня в прозі». М.В. Гоголь «Ніч перед Різдвом» [2]	Різдво Христове. Значення свята. Як правильно святкувати Різдво Христове?	4 клас. Розділ II. Тема 9. Євангеліє про Різдво Христове. Як український народ святкує Різдво Христове. 6 клас. Розділ III. Тема 6. Свята на честь Ісуса Христа [1]
Тема «Образ майбутнього в літературі» Рей Дуглас Бредбері «Усмішка» [2]	Духовні цінності. Їх роль у житті людини	4 клас. Розділ III. Тема 7. Духовні багатства народу. Приклади святості [1]
7 клас		
Тема «Духовне випробування людини». Джеймс Олдрідж «Останній дюйм» [2]	Стосунки між дітьми та батьками: християнський аспект. Випробування в житті: Божа кара чи Божий промисел	2 клас. Розділ II. Тема 2. Обов'язки дітей у сім'ї. Тема 3. Слово про батьків 5 клас. Розділ I. Тема 17. Уміння переборювати труднощі 6 клас. Розділ I. Тема 2. Допомога від людей і Бога [1]
Тема «Світова новела». Рюноске Акутаґава «Павутинка» [2]	Уявлення про рай та ад. Потойбічний світ. Покарання за гріхи та милість Божа	2 клас. Розділ III. Тема 1. Ми та наші вчинки. Наші гріхи та чесноти 3 клас. Розділ I. Тема 3. Гріхопадіння. Хто нас рятує від гріха? 7 клас. Розділ III. Тема 6. Фізична смерть і безсмертя душі. 8 клас. Розділ I. Тема 4. Неминучість покарання за зло. Притча про пшеницю та кукіль [1]
8 клас		
Тема «Священні книги людства як пам'ятки культури і джерело літератури». Біблія. Старий Заповіт (Створення світу. Каїн і Авель. 10 заповідей). Новий Заповіт (Євангеліє –	Відмінність Біблії від вед та Корану. Значення Біблії в житті християнина	2 клас. Розділ IV. Тема 2. Слово усне та слово писемне. Слово Боже – найголовніша книга Біблія. 5 клас. Розділ I. Тема 1. Біблія, її структура та зміст [1]

2-3 розділи за вибором учителя) [2]		
Тема «Література XX – XXI століття». Марина Аромштам «Коли відпочивають янголи» [2]	Християнське розуміння світу янголів, походження янголів. Їх місце та значення у Божому світі	1 клас. Розділ I. Тема 6. Ангельський світ. 10 клас. Розділ II. Тема 1. Створення світу, людини. Ангели [1]
9 клас		
Тема «Реалізм». Оноре де Бальзак «Гобсек» [2]	Згубна дія гріха користолюбства на душу людини	9 клас. Розділ I. Тема 12. Милосердя та безкорисливість 10 клас. Розділ I. Тема 2. Гріховність роду людського. Відображення гріховності в душі людини, у сфері розуму, почуттів, волі. Витоки гріха 10 клас. Розділ I. Тема 3. Протиставлення гріху – християнські добрі справи 11 клас. Розділ I. Тема 10. Пияцтво та сріблолюбство. Християнська безкорисливість.
Тема «Нові тенденції у драматургії кінця XIX – початку XX ст.». Генрік Ібсен «Ляльковий дім» [2]	Важливість самореалізації людини в суспільстві. Християнський погляд на шляхи самовдосконалення	9 клас. Розділ III. Тема 2. Права та обов'язки людини. Постійне вдосконалення людської особи. Шляхи та способи вдосконалення людини [1]
10 клас		
Тема «Із літератури реалізму». Стендаль «Червоне та чорне» [3]	Подвійна мораль головного героя. Конфлікт із самим собою. Створення власної системи моральних цінностей	10 клас. Розділ I. Тема 1. Поняття про моральність. Дії моральні і аморальні. Закон моральності. 10 клас. Розділ I. Тема 6. Моральні обов'язки людини (стосовно Бога, ближнього та самого себе). Розвиток духовної особистості. Ідеал християнського вдосконалення. 11 клас. Розділ II. Тема 6. «Блаженні чисті серцем...» Християнська чистота серця. Серце як духовне око [1]
Тема «Із літератури реалізму». Ф.М. Достоевський «Злочин та кара» [3]	Чи припустиме вбивство людини задля щастя інших? Самогубство – прояв	8 клас. Розділ II. Тема 6. Заповідь 6. «Не вбивай». Життя – дар Божий. Вбивство фізичне і моральне.

Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології

	сили чи слабкості?	Відповідальність людини за життя. Падіння суспільної моралі: самогубство, наркоманія, алкоголізм, аборти, евтаназія, екологічні катастрофи 11 клас. Розділ I. Тема 12. Ставлення до смерті. Гріх самогубства [1]
11 клас		
Тема «Із літератури першої половини ХХ століття». М. Булгаков «Майстер та Маргарита» [3]	Демонізм роману. Спотворення євангельської історії про Ісуса Христа як Спасителя світу. «Майстер та Маргарита» – євангеліє від сатани	Усі теми з 1 по 11 клас, які розповідають про Ісуса Христа, Євангеліє, сатану як отця неправди [1]
Тема «Із літератури другої половини ХХ століття». Бертольд Брехт «Життя Галілея» [3]	Надумане протистояння віри та науки. Християнський погляд на розвиток науки: історичний аспект та сьогодення	9 клас. Розділ II. Тема 3. Віра та розум. Віра і наука: надуманий конфлікт [1]

Література

1. Біблійська історія та християнська етика. 1–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rokim.org.ua/bibl_istor/programma_etika/

2. Зарубіжна література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017.html>

3. Зарубіжна література. 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту (зі змінами, затвердженими Наказом МОН від 14.07.2016 № 826) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>

4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/>

5. Нова українська школа [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczia.pdf>

6. Освіта Донеччини в європейському вимірі. 2017–2020 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DO170119.html

7. Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ

- Маторіна Н.*
У ТВОРЧОМУ ЗЛЕТІ: до біографії проф. В. А. Глуценка..... 5

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЯ

- Глуценко В., Рябініна І., Тищенко К.*
ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СТУДІЯХ
Є. К. ТИМЧЕНКА 8
- Орел А.*
ОСОБЛИВОСТІ ПІДСИСТЕМИ ВОКАЛІЗМУ
В «ДАВНЬОРУСЬКИЙ ПЕРІОД» 15
- Роман В.*
ОЗНАКИ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-
РЕЦИПІЄНТІ (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.)..... 22
- Найда А.*
ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЯ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ..... 29
- Маторін Б.*
ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ
ХІХ ст. – початку ХХ ст. 37

ЛІНГВІСТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ

- Савченко Е., Проскурин І.*
ПИСЬМО И ПОВСЕДНЕВНАЯ РЕЧЬ КАК ОБЪЕКТЫ
ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ДИСКУРСИВНЫХ
ПРАКТИК 46

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ

- Сорока Т.*
ФРАЗОВА СЕМАНТИКА УКРАЇНСЬКИХ АКЦІОНОМЕНІВ ЯК
КОНСТИТУЕНТІВ СТАЛИХ ВИРАЗІВ 55
- Ясногурська Л.*
ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПОДРУЖНЬОЇ ЗРАДИ У ПАРЕМІЙНИХ
ФОНДАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ 62
- Колодько Д.*
МЕРОНИМЫ В ИХ АССОЦИАТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИХ
СВЯЗЯХ..... 71
- Савченко Е., Погорелова А.*
О ТИПАХ НЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ
ЯЗЫКЕ 79

Сушко О., Довгоспинний Я.
МОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ 86

ГРАМАТИКА

Lednjak H., Lednjak Ju.
FORMEN DER VERGANGENHEIT IN DER MODERNEN DEUTSCHEN SPRACHE 93

Вінтонів М., Мала Ю.
ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ..... 100

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Спічка А.
ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАД У ІНШОМОВНИХ ФАХОВИХ ТЕКСТАХ 113

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Синиця А.
ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ У КОЛІ АКТУАЛЬНИХ НАПРЯМІВ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА 119

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

Sechka S.
THE ROLE AND FUNCTIONS OF THE POLITICAL CORRECTNESS IN MODERN ENGLISH 128

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Маторина Н.
СЛОВА КАТЕГОРИИ СОСТОЯНИЯ КАК ЧАСТЬ РЕЧИ (лингвометодический аспект). Стаття 3 135

Маторина Н., Стрилець М.
РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ К ЛИНГВИСТИЧЕСКИМ ЗНАНИЯМ (на материале орфографических словарей) 143

Нікітіна Н.
КУЛЬТУРОЗНАВЧА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ 161

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Біличенко О.
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХІ СТОЛІТТЯ 168

<i>Бураго Д.</i>	РУССКОЕ «КОЛЛЕКТИВНОЕ БЕССОЗНАТЕЛЬНОЕ» НА РУБЕЖЕ XIX – XX ВЕКОВ И ПРОБЛЕМА ПИСАТЕЛЬСКОГО ВЫБОРА.....	176
<i>Жижченко Л., Князева Р.</i>	КАЗКОВИЙ ХАРАКТЕР ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЗА СИТУАЦІЯМИ».....	188
<i>Ткаченко К.</i>	ТИПЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА В ПРОЗЕ А. С. ПУШКИНА.....	195

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Варенікова О.</i>	ТЕМА «ШЕВЧЕНКО І ТЕАТР» У ДОСЛІДЖЕННЯХ П. РУЛІНА	202
<i>Рубан А., Писаренко В.</i>	ВОДНЫЕ МОТИВЫ В «ЗАПИСКАХ ОХОТНИКА» И. С. ТУРГЕНЕВА	209
<i>Бондаренко Г., Каширіна Ю.</i>	ОБРАЗ РІДНОГО КРАЮ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ПЕТРЕНКА	216
<i>Сиротенко В., Бурлака Р.</i>	ВІЙНА В ДОНБАСІ В ПОЕТИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ ГАЛИНИ ОНАЦЬКОЇ.....	225

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Гарна С.</i>	ІНТЕРАКТИВНИЙ ПЛАКАТ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ....	234
<i>Клець О.</i>	ІНТЕГРАЦІЯ КУРСУ «ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА» ТА КУРСУ «БІБЛІЙНА ІСТОРІЯ ТА ХРИСТІЯНСЬКА ЕТИКА» В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	242

**Збірник наукових праць
«Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології»
є фаховим виданням на підставі наказів
Міністерства освіти і науки України
№ 820 від 11 липня 2016 року
та № 1222 від 07 жовтня 2016 року.
Галузі науки: філологічні – мовознавство, літературознавство.**

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 5

Відповідальний за випуск:

Чайченко С. О. – доктор фізико-математичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи ДДПУ

Науково-технічний редактор, макет і верстка – **Маторіна Н. М.**

Адреса редакції: вул. Генерала Батюка, 19. Кафедра германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ Донецької обл., Україна, 84116.

Тел.: +38 050 6768530

E-mail: n.m.matorina@gmail.com

Підписано до друку 21.09.2017 р. Ум. др. арк. 16,0.

Формат 60x84 1/16.

Тираж 100 прим. Зам. № 1054.

Видавництво Б. І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.

Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141 видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
